

Kaddis a meg nem született gyermekért

„...streicht dunkler die Geigen dann steigt ihr
als Rauch in die Luft
dann habt ihr ein Grab in den Wolken da liegt
man nicht eng”

Celan: *Todesfuge*

„Nem!” – mondtam rögtön és azonnal, habozás nélkül és úgyszólván ösztönösen, mert egészen természetes immár, hogy ösztöneink ösztöneink ellen működnek, hogy úgyszólván ellenösztöneink működnek ösztöneink helyett, sőt gyanánt – szellemeskedem, ha ugyan szellemességnek tekinthető ez, vagyis ha a csupasz, siralmas igazság szellemességnek tekinthető –, mesélem tehát a velem szemközt haladó bölcselőnek, miután ő is, én is megtorpantunk a fogyatkozó és a betegségtől, talán tüdővészttől, szinte hallhatóan ziháló bükkerdőben, bükkösben, vagy minek is nevezzem: bevallom, esendően tudatlan vagyok a fákat illetően, egyedül a fenyőt ismerem fel rögtön, a túlevelei okán, no meg a platánt, mivel azt szeretem, és amit szeretek, még ma is, még ellenösztöneimmel is felismerem, ha nem is azzal a mellbevágó, a gyomrot ökölbe szorító, ugrásra kész, felvillanyozó, úgyszólván ihletett ráismeréssel, ahogyan arra ismerem rá, amit gyűlölök. Nem tudom, miért van nálam minden, mindig, mindennel másképpen, illetve ha tudom is tán, egyszerűbb, ha úgy tudom, hogy nem tudom. Mert ez sok magyarázattól megkímélne. De, úgy látszik, a magyarázatok elől nem lehet kitérni, állandóan magyarázunk és magyarázkodunk, magyarázatot követel tőlünk maga az élet is, ez a megmagyarázhatatlan jelenség- és érzetkomplexum, magyarázatot követel a környezetünk, és végül magunk is magyarázatot követelünk önmagunktól, míg végül sikerül magunk körül mindent, és önmagunkat is megsemmisítenünk, vagyis agyonmagyaráznunk – magyarázom a bölcselőnek, azzal a számomra oly undorító, de leküzdhetetlen beszédkényszerrel, amely mindig elfog, amikor nincsen semmi mondanivalóm, és ami, attól tartok, egygyökerű a vendéglőkben, taxikban, hivatalos, illetve félhivatalos személyek megvesztegetésekor stb. osztogatott busás borraivalóimmal, továbbá túlzott, az önfeladásig túlzott udvariassággal, mintha szakadatlanul a létezésemért esengenék, ezért a létezésért. Uramisten. Egyszerűen csak sétálni indultam az erdőben – ha csak ebben a csökött tölgyesben is –, a szabad levegőn – ha ez a levegő némileg romlott is –, hogy kiszellőztessék a fejemet, mondjuk így, mert ez jól hangzik, ha nem nézzük a szavak értelmét, mert ha megnézzük, akkor, ugyebár, e szavaknak semmi értelmük sincs, mint ahogy a fejemnek sincs szüksége rá, hogy kiszellőztessék, ellenkezőleg, szerfelett érzékeny vagyok a huzatra; itt töltöm – töltöttem – az időmet, átmenetileg (és most nem térek ki e szó kínálta kitérőkre), e magyarországi középhegység ölében, egy házban, nevezzük üdülőnek, habár munkahelynek is megjárja (én ugyanis mindig dolgozom, és erre nemcsak a megélhetés kényszerít, mert ha nem dolgoznék, *léteznék*, és ha léteznék, az nem tudom, mire kényszerítene, és jobb is ezt nem tudnom, habár a sejtjeim, a zsigereim bizonyára sejtik, hiszen ezért dolgozom én szakadatlanul: míg dolgozom, vagyok, ha nem dolgoznék, ki tudja, lennék-e, így hát ezt komolyan veszem, és komolyan is kell vennem, mert itt a legkomolyabb összefüggések állnak fenn a fennállásom és a munkám között, ez teljesen nyilvánvaló), egy házban tehát, ahová jogot nyertem beutaltatni, hasonszőrű entellektüelek díszes társaságába, akiknek útjából éppen ezért sehogyan sem tudok kitérni, hiába lapulok meg zajtalanul a szobámban – legföljebb írógépem szordínós kopogtatásával árulva el búvóhelyem titkát –, hiába surranok lábujjhegyen a folyosón, étkezni csak kell, ilyenkor pedig, kíméletlen jelenvalóságukkal, közrefognak az asztaltársak, sétálni is csak kell, ilyenkor pedig, a maga vaskosságában és oda nem illésében, barna és drapp kockás, lapos, ellenzős sapkájában, bő ragláncabájában, savószinű, résnyi szemeivel és megkelt tésztához hasonlító nagy, puha, meggyúrt

és immár meg is kelt arcával az erdő kellős közepén szembejön velem doktor Obláth, a bölcslő. Ez rendes, polgári foglalkozása neki, egyébként személyazonossági igazolványa megfelelő rubrikájával is tanúsíthatóan, hogy tudniillik dr. Obláth filozófus, mint Immanuel Kant, mint Baruch Spinoza vagy az epheszoszi Hérakleitosz, amiként jómagam is író és műfordító vagyok, és magamat csupán azért nem állítom még nevetségesebb színezetbe a mesterségem címere mögé felsorakoztatható óriásokkal, akik még igazi írók és – olykor – igazi műfordítók is voltak, mert enélkül is eléggé nevetséges vagyok a foglalkozásommal, és mert a műfordítói tevékenység mégis az objektivitás, némelyek szemében – kivált a hatóságokéban és, más okból persze, de a magaméban is – esetleg az igazolható mesterségek némi látszatával ruházza fel foglalatosságaimat.

„Nem!” – üvöltötte, vonította bennem valami, rögtön és azonnal, amikor a feleségem (egyébként már rég nem a feleségem) először kerített szót róla – rólad –, és szűkülésem csak lassan, tulajdonképpen, igen, hosszú-hosszú évek múltán csitult bennem valami mélabús világfájdalom, akár Wotan tomboló haraga a nevezetes búcsú során, míg nem, mintegy az elfúló vonósszólamok ködképeiből, lassan és rosszindulatúan, akár valami lappangó betegség, mind határozottabb körvonalat öltött bennem egy kérdés, és ez a kérdés te vagy, pontosabban én vagyok, de általad kérdésessé téve, még pontosabban (és ezzel nagyjából doktor Obláth is egyetértett): *az én létezőm a te léted lehetőségeként szemlélve*, vagyis én mint gyilkos, ha a pontosságot a végletekig, a képtelenig akarjuk fokozni, és némi önkínzással ez meg is engedhető, hiszen, hál’ isten, késő, mindig is késő lesz már, te nem vagy, én pedig teljes biztonságban tudhatom magam, miután ezzel a „nemmel” mindent romba döntöttem, porrá zúztam, mindenekelőtt is balsikeres, rövid életű házasságomat – mesélem – meséltem – doktor Obláthnak, a bölcsészettudományok doktorának, azzal a szenvtelenséggel, amelyre ugyan sosem tudott megtanítani az élet, de amit mégis meglehetősen gyakorlottan gyakorolok most már, ha föltétlenül szükséges. És ezúttal szükséges volt, mert a bölcslő merengő hangulatban közelgett felém, rögtön láttam ezt a kissé oldalra billentett fején, amelyen laposan ült a csibészes ellenzős sapkája, mintha egy tréfás útonálló közelegne, aki már felhajtott néhány pohárkával, és most azon tűnődik, leüssön-e, vagy érje be némi váltságdíjjal, de persze, és csaknem ezt mondtam: sajnos, Obláth korántsem ezen tűnődött, egy bölcslő nem szokott az útonálláson tűnődni, ha mégis, akkor ez súlyos bölcséleti kérdés formájában jelenik meg előtte, a piszkos munkát pedig elvégzik a szakemberek, elvégre láttunk már effélet, habár merő önkény és csaknem gyanúsítás, hogy ez éppen Obláth doktorral összefüggésben ötlük az eszembe, hiszen nem ismerem a múltját, és remélhetőleg nem is fogja elbeszélni. Nem, de nem kevésbé indiszkrét kérdéssel lepottintott meg, mintha egy útonálló azt tudakolná, hogy mennyi pénz van a zsebemben, tudniillik ő a családi körülményeimet kezdte firtatni, igaz, bevezetésül tájékoztatva engem a sajátjaiéről, mintegy előlegképpen, mintegy posztulálva, hogy ha én mindent megtudhatok órára, holott cseppet sem érdekel, ezzel ő is jogot formálhat az én... de abbahagyom ezt a fejtegetést, mert érzem, sodornak a betűk, a szavak, méghozzá rossz irányba sodornak, a moralizáló paranoia irányába, amin, sajnos, mostanában többször is rajtakapom magam, és amelynek okai túlságosan is nyilvánvalóak előttem (magány, elszigeteltség, önkéntes száműzetés), semhogy ezen okok aggasztani tudnának, elvégre magam állítottam elő őket, mintegy a kezdeti néhány kapavágásul ahhoz a sokkal-sokkal mélyebb árokhoz, amelyet még véges-végig, röögönként ki kell ásnom, hogy legyen, ami majd elnyel (bár lehet, hogy nem a földbe, inkább a levegőbe ásom, mert ott bőven van hely) – hiszen Obláth doktor mindössze azt az ártatlan kérdést tette föl nekem, hogy van-e gyermekem; mindenesetre a bölcslőt jellemző goromba nyíltsággal, vagyis tapintatlanul, és mindenesetre a lehető legrosszabb pillanatban; de hát honnan is tudhatta volna, hogy a kérdése, tagadhatatlan, némileg fölkavar. Hogy aztán erre a kérdésre én túlzott, az önfeladásig túlzott udvariasságomból fakadó, leküzdhetetlen beszédkényszerrel válaszoltam, amitől, mialatt beszéltem, mindvégig undorodtam, ennek ellenére mégis elmeséltem, hogy:

„Nem!” – mondtam rögtön és azonnal, habozás nélkül és úgyszólván ösztönösen, mert egészen természetes immár, hogy ösztöneink ösztöneink ellen működnek, hogy úgyszólván ellenösztöneink működnek ösztöneink helyett, sőt gyanánt: igen, ezért a sok, ostoba beszédért, a saját, önkéntes és semmivel sem indokolható (habár rengeteg indokom van rá, melyek közül néhányat fentebb föl is soroltam már, ha jól emlékszem) lealacsonyodásomért akartam én törleszteni Obláth doktoron, vagyis doktor Obláthon, a bölcsészettudományok doktorán, amikor úgy festettem le őt a csenevészsedő bükkös (vagy, legyen, hársfaerdő) kellős közepén, ahogyan lefestettem, noha a lapos ellenzős sapka, a bő raglán, amiként a savószínű, résnyi szem, valamint a nagy, puha, meggyúrt és meg is kelt tésztához

hasonlatos arc – továbbra is fenntartom – igenis, teljesen megfelel a valóságnak. Csúppán arról van szó, hogy mindezt másképpen is le lehetett volna írni, kiegyensúlyozottabban, kíméletesebben, mondok most valamit: esetleg *szeretettel*, de hát félő, hogy én már mindent csak így tudok leírni, szarkazmusba mártott tollal, gúnyosan, talán kicsit mulatságosan is (ezt nem az én dolgom megítélni), de bizonyos tekintetben bénán, mintha valaki mindig visszalökdösné a tollamat, amikor az bizonyos szavakat készűl leírni, úgyhogy végűl a kezem más szavakat ír le helyettűk, amely szavakból egyszerűen sosem kerekedik ki a szeretetteljes ábrázolás, egyszerűen talán *mert félő, hogy bennem nincs szeretet*, de – uram isten! – ugyan kit is szeretethetnék én, és ugyan miért. Holott doktor Obláth szeretetre méltóan beszűlt, elannyira, hogy néhány markánsabb észrevételét, mivel fölkeltették a figyelmemet, véglegesen (majd azt mondtam: végzetesen) meg is jegyeztem. Hogy ő gyermektelen, mondtá, hogy senkije nincs neki, csak egy idűsödű és az idűsödés gondjaival küszködű felesége, ha jól értettem, mert a bölcselű ennél homályosabban, úgy is mondhatnám, diszkrétebben fogalmazott, rám bízva, hogy megértsem, amit érteni akarok, s habár nem akartam, azért megértettem, persze, mégis. Hogy, folytatta doktor Obláth, ez a dolog az ő gyermektelenségével tulajdonképpen csak mostanában jut az eszébe, mostanában viszont sűrűn, így most is épp ezt fontolgatta itt az erdei ösvényen, és lám, nem állja meg, hogy szóvá ne tegye, föltehetően, mivel idűsödik ő is, és ennek folytán bizonyos lehetűségeek, mint például az a lehetűség, hogy még gyermeke szűlethessen, az ő számára lassanként már nem lehetűség, sűt lehetetlen, és hogy erre tulajdonképpen csak mostanában gondol sűrűn, és pedig, mondtá, úgy gondol rá, „mint egy mulasztásra”. Itt doktor Obláth megállott az ösvényen, idűközben ugyanis elindultunk, két társas lény, két beszélgetű férfiű az avaron, két szomorű folt egy tájképfestű vásznán, két folt, melyek alapjaiban rendítűk meg a természet valószínűleg sohasem létezett harmóniáját, csak arra nem emlékszem, hogy én szegűdűm-e Obláth mellé kíséretűl, vagy ő szegűdik-e én mellém, de hát ebből csak nem csinálunk hiűsági kérdést, igen, természetesen én szegűdűm Obláth doktor mellé, valószínűleg, hogy szabaduljak tőle, mert így a nekem tetsző pillanatban visszafordulhatok majd; itt doktor Obláth megállott tehát az ösvényen, és megkelt, sűt itt-ott már puffadtan túlcsoordulű arcát egyetlen, mélabűs mozdulattal megfeszítette, tudniillik a fejét, hetyke, csibészes sapkájával együtt, hátrafelé vetette, tekintetét pedig a szemközti faágra függesztette, mint egy szánalmas, elrongyolódott, de még elhagyatottságában is szolgálni kész ruhadarabot. És miközben így állottunk ott, némán, én Obláth, Obláth pedig a fa vonzerejének tengelyében, olyan érzésem támadt, hogy a bölcselű egy föltehetően bizalmas megnyilatkozásának leszek csakhamar a tanűja; és így is történt, amikor Obláth doktor végre megszűlalt és azt mondtá, hogy ha azt mondja, hogy mulasztásnak érzi, ami történt, illetve ami nem történt meg, úgy nem a folytatódásra, erre a némileg elvont, bár, valljuk be, alapján mégiscsak kielégítű megnyugvásra gondol, amennyiben betűltötte – illetve, s épp ez az, hogy nem tűltötte be – a személyes és személy feletti dologát e földön, vagyis a létfenntartáson kívül e létnek, tehát önmagának az utódokban meghosszabbított és megsokasított továbbélését, túlélését, ami (a létfenntartáson túl) az ember, mondhatni transzcendentális, bár nagyon is gyakorlati kötelessége az élettal szemben, hogy ne érezze magát csonkának, fölűslegesnek és végsű soron impotensnek; és nem is a támasz nélküli öregség fenyegetű kilátásaira gondol, nem, valójában mástól: „az érzelmi elmeszesedéstől” fél, így mondtá, pontosan e szavakkal doktor Obláth, miközben újra elindult az ösvényen, látszólag támpontunk, az üdűlűház, valójában azonban, most már tudtam, az érzelmi elmeszesedés felé. És ezen az útján én hűsleges kísérűként szegűdtem mellé, megrendítű szavaitól kellűképpen megrendűlten, már kevésbé osztozva azonban a félelmében, mely félelem, attól félek (pontosabban inkább bízom benne, sűt biztosan tudom), csak pillanatnyi s ennyiben mindenestre szent és mintegy az örökkévalóságban mint valami szenteltvíztartóban megmártandű félelem csúppán, mert amikor bekövetkezik majd, már nem fogunk félűi tőle, nem is emléksűnk majd rá, hogy ez volt, amitől hajdanában félűnk, mert hiszen már erűt vett rajtunk, és nyakig ülnűk benne, ő a miénk s mi az övé vagyunk. Mert ez is csak kapavágás az árokhoz, a sűrűrokhoz, melyet a levegűbe ásook (mert ott kényelmesen fekehetem majd), és ezért talán, mondom, de nem a bölcselűnek mondom, csak magamban, az érzelmi elmeszesedéstől nem félűi kell, hanem elfogadni, ha éppen nem egyenesen üdvözölűi, mint felénk kinyűjtott segítű kezét, mely ugyan kétsűgkívűl az árok felé segít, de segít: mert, Kappus úr, *e világ nem ellenűnk irányul, s ha vannak veszűlyei is, meg kell próbálnűnk szeretni őket*, bárha, vetem közbe, de nem a bölcselűnek mondom, s nem is Kappus úrnak, ennek a mázlistának, aki annyi levelet kaphatott Rainer Maria Rilketől, csak magamban mondom, hogy én már *kiszűrólag ezeket a veszűlyeket*

szeretem, és gondolom, azért ez sincs teljesen rendjén, ebben is van valami hamis, amit folyton-folyvást hallok benne, amiként némelyik karmester tüstént kihallja a tuttiból, ha, mondjuk, az angolkürt, mondjuk, a kottába bekerült sajtóhiba folytán, fél hanggal magasabbat fúj. És ezt a hamis hangot nemcsak magamban, de magam körül, szűkebb és tágabb, mondhatnám kozmikus környezetemben is folyton-folyvást hallok, amiként itt a sanda természet ölen, a beteg tölgyek (vagy bükkfák), a bűzös csermely és a tüdővésztes lombokon átderengő piszkos színű égboltozat környezetében is, ahol, kedves Kappus úr, sehogy sem érzem az „Alkotónak lenni, nemzeni, teremteni” gondolat sugallatát, mely gondolat ugyebár *mit sem érne a világban való nagy, folytonos igazolódása és megvalósulása nélkül, semmis lenne az állatokból és a dolgokból kizengő ezerszólamú beleegyezés híján...* Igen, mert hiába szegték a kedvünket (hogy erről mindössze ennyit mondjak), titokban, ha némán és jól figyelünk a vérkeringésünkre és ijesztő álmainkra, titokban tulajdonképpen – és én csak ebben érzem a mindenekből és mindenkiből kicsengő ezerszólamú összhangot – még mindig és rendíthetetlenül élni akarunk, ilyen petyhüdtén, ilyen kedvetlenül, ilyen betegen, igen, így is, és akkor is, ha ennyire nem tudunk, és ennyire nem lehet élni... Éppen ezért, valamint azért is, hogy meg ne rekedjünk valahogy ebben az érzelmes hangulatban, amiben, mint egyébként csaknem mindenben, legalábbis mindenben, amiben *én* is részt veszek, megint csak tisztán hallottam a hamis angolkürtöt, föltettem neki azt a nagyon is a szakmájába vágó, bölcséleti, bár talán csöppet sem bölcs kérdést, hogy miért van ez így? ez az egész roskatagság?, hogy végképpen hol és mikor „baltáztuk el jogainkat?”, hogy ennyire kérlelhetetlenül és ennyire végérvényesen miért nem lehet többé nem tudni azt, amit tudunk? és így tovább, mintha nem tudnám, amit tudok, de leküzdhetetlen beszédkényszeremtől, mint valami félelemtől, mint valami horror vacuitól hajtva: és doktor Obláth arcára most visszatelepedett a hivatásos bölcselői és a hivatásos magyarországi középhegységi, középmezélhetésű, középnézeteket valló, középkorú, középtermetű, középkilátásokkal rendelkező középértelmiségi arckifejezése, és cinikus, boldog mosolyának ráncai teljesen elnyelték résnyi szemét. Hangjába is tüstént visszatért a tárgyilagosság, sőt tárgyiasság, ebbe az olajozott, köntörfalazáshoz szokott, tulajdonképpen magabiztos hangba, mely csupán az élettelses dolgok fenyegető közelségétől bicsaklott meg egy pillanatra az előbb; és így ballagtunk hazafelé, két, tulajdonképpen jól öltözött, jól táplált, jól kondicionált, középnézeteket valló, középkorú középértelmiségi, két túlélő (mindketten a magunk más-más módján), két még mindig élő, két félhalott, és beszéltek, ami beszélhető még két értelmiségi között és teljesen fölöslegesen. Megbeszéltük, békésen, unottan, hogy miért nem lehet lenni; hogy az élet pusztá fennállása tulajdonképpen műveletlenség, hiszen magasabb értelemben véve, magasabb szemszögből nézve, *nem lenne szabad lennie*, egyszerűen a történetek és a történetek állandó újratörténeése miatt, éjük be ennyivel, oknak ez untig elég; nem is szólván arról, hogy a műveltebb elmék is már réges-rég megtiltották a létnek a levést. Felvetődött még – mindenre persze nem emlékezhetem, hiszen száz meg száz hasonló beszélgetés csengett vagy inkább kongott ebben a csupa zavarból és véletlenből létrejött beszélgetésben, amiként *egyetlenegy alkotó gondolatot is ezer, feledésből újjáéledő szerelmes éj tölt el fenséggel és nagysággal* –, mindenre igazán nem emlékezhetem, de azt hiszem, felvetődött még: nem lehetséges-e, hogy a létnek a levésre irányuló egész, tudatlannak mutakozó erőfeszítése *korántsem* holmi elfogulatlan naivitás jele, ami most már azért túlzás volna és tulajdonképpen lehetetlen – ellenkezőleg, annak tünete, hogy csakis így, tudatlanul tud folytatódni, ha már mindenáron folytatódnia kell. És, hacsak nem sikerül a túlélés, ami persze csakis egy *magasabb fokon* (Obláth doktor) sikerülhet, erre azonban (duett) nemcsak halvány jelek sem mutatnak, de ennek éppenséggel az ellenkezője mutatkozik, nevezetesen a tudatlanságba süllyedés... Továbbá, hogy a tudva tudatlanság nyilvánvalóan a skizofrénia szindrómáit... Még továbbá pedig, hogy eszerint a világállapot átélésére (én) és realizálására (Obláth doktor), amire egyébként minden világállapot mindig is törekszik, hit, kultúra és egyéb ünnepi eszközök híján, ma egyedül a *katasztrófa*... És így tovább, fújtuk, fújtuk a hamis angolkürtöt, miközben a mozdulatlan, meredt fák tetejére ráereszkedett a vékony, kék alkonyi pára, melynek mélyén, mint sűrű mag, rejtőzködött az üdülőház tömörebb tömege, ahol terített asztal és a vacsora várt, a rövidesen megcsördülő evőeszközök, megkoccanó poharak, felmorajló társalgás sejtelve, s ebből a pusztá tényből is kibúsongott a hamis angolkürt; miként azt sem leplezhettem önmagam előtt, hogy végül is nem fordultam vissza, hogy Obláth doktortól szabaduljak: megbabonázottan és a beszédkényszerrel takargatott ürességem és az ezen üresség miatt ki tudja, miért, de kétségkívül az ezen üresség miatt érzett rossz lelkiismeretem (undorom) folytán mindvégig vele maradtam, hogy ne halljak, ne lássak és ne kelljen beszélnem, arról,

amiről beszélnem, sőt, ki tudja, talán írnom kellene. Igen, és az éjszaka megbüntetett – vagy megjutalmazott? – mindezt, fordulatot hozva, hirtelen támadt szélvihart, csattogó mennydörgést és csapkodó, vésszen fel-fellobbanó villámlást, hosszú, az egész égboltot végigszántó, majd elhanyagló, zezugos hieroglifákat és száraz, kurta, tisztán, legalábbis az én számomra tisztán olvasható betűket, megannyi

„Nem!” – volt, amit mind én mondtam, mert egészen természetes immár, hogy ösztöneim ösztöneim ellen működnek, hogy úgyszólván ellenösztöneim működnek ösztöneim helyett, sőt gyanánt.

„Nem!” – üvöltötte, vonította bennem valami, rögtön és azonnal, és szűkülésem csak hosszú-hosszú évek múltán csitult valami halk, de rögeszmés fájdalommá, míg nem, lassan és rosszindulatúan, akár a lappangó betegség, mind határozottabb körvonalat öltött bennem egy kérdés – hogy sötét szemű kislány lenn-e? orrocskád környékén elszórt szeplők halvány pöttyeivel? vagy konok fiú? vidám és kemény szemed, akár szürkés-kék kavics? –, igen, az én életem a te létezésed lehetőségeként szemlélve. És aznap egész éjszaka csakis ezt a kérdést szemléltem, hol vakító villámfénynél, hol a sötétben káprázó szemekkel, melyek a légköri őrjöngés szeszélyes szüneteiben mintha a falakon látnák cikázni ezt a kérdést, úgyhogy ezeket a mondatokat, amelyeket most, erre a papirosra írok, úgy kell tekintenem, mintha akkor éjszaka írtam volna, holott akkor éjszaka inkább éltem, mintsem írtam, éltem, vagyis különféle fájdalmak hasogattak, főleg az emlékeké (volt egy fél üveg konyakom is), talán csak néhány zavaros szót írtam le a mindig velem lévő noteszek, füzetek, blokkfüzetek lapjaira, melyeket utóbb nem is igen tudtam rekonstruálni, ha mégis, akkor nem értettem őket, később mindent elfelejtettem, és csak sok év múltán kelt bennem ismét életre ez az éjszaka, és megint éveknek kellett elmúlniuk, míg most megpróbálkozhatom azzal, hogy leírjam, amit akkor éjszaka írtam volna, ha írtam volna, és ha, különben is, egyetlen éjszaka nem lenne rövid, túlságosan is rövid ahhoz, hogy leírhattam volna, amit leírtam volna. De ugyan hogyan is írhattam volna, hisz ez az éjszaka még csak a kezdet volt, valószínűleg nem a legelső, de mindenesetre még csak az első lépések egyike az igazi tisztánlátás, vagyis a tudva tudott önfelszámolás hosszú, hosszú s ki tudná, még meddig tartó útján, kezdeti kapavágás a sírhoz, amelyet magamnak – most már kétségtelen – a felhőkbe ágyazok. És ez a kérdés – az én életem a te létezésed lehetőségeként szemlélve – jó vezetőnek bizonyul, igen, mintha kis, törekeny kezeddél kézen fogva vinnél, vonszolnál magad után ezen az úton, amely végső soron sehova, legfőljebb a teljesen hiábavaló és teljesen megmásíthatatlan önfelismerésig vezethet, és amely úton egyáltalán, a rajta meredező torlaszok és akadályok elhárításával lehet csak – mit „lehet”?, itt még a „kell!” sem fejez ki semmit – elindulni; legelőször pedig középértelmiségi egzisztenciám elhárításával, mondhatnám gyökeres kiszaggatásával, akkor is, ha ezt a magatartást tulajdonképpen csupán óvszernek használok, mintha AIDS-es közegben mozgó, óvatos promiszkuus lennék, pontosabban lettem volna, hisz már réges-rég nem vagyok középértelmiségi, egyáltalán, értelmiségi, semmi sem vagyok, *magánembernek születtem*, mondta J. W. G., magántúlélőnek maradtam, mondom én, legfőljebb műfordító vagyok még valamelyest, ha már vagyok és lennem kell. Amiként végül, a fenyegető körülmények ellenére, gyökeresen elhárítottam utamból a magyarországi sikeres író szégyenletes egzisztenciáját is, holott, mondta a feleségem (már rég másnak a felesége), minden adottságod megvan hozzá (ami akkor meg is rémített kisé), nem azt mondja ő, mondta a feleségem, hogy feladjam a *művészi* vagy akármilyen elveimet, azt mondja csak, mondta a feleségem, hogy ne legyek *kishitű*, s hogy minél inkább, vagyis minél kevésbé (adom föl a *művészi* vagy akármilyen elveimet), annál jobban kell törekednem ezen elvek, vagyis végső soron önmagam érvényesítésére, tehát a sikerre, mondta a feleségem, hiszen mindenki erre törekszik, a világ legnagyobb írói is, ne ámítsd önmagadat, mondta a feleségem, ha nem akarod a sikert, akkor miért írsz egyáltalán?, kérdezte, és ez kétségkívül fogas kérdés, de még nem jött el az ideje, hogy kitérjek rá; és a szomorú az, hogy valószínűleg a vesémbe látott, valószínűleg teljesen igaza volt, valószínűleg csakugyan minden adottságom megvan – megvolt – a magyarországi sikeres író szégyenletes egzisztenciájához, aminek átlátható raffinement-jait olyan jól átláttam, és amelynek viteléhez, igenis, megvan – megvolt – bennem a kellő rátermettség, ha nem, hát szert tehetek – tehettem volna – rá, ha egész bizonytalanságomat és teljes létfélelmemet egyszerű, vak, gátlástalan, izgatott és még csak nem is olyan lenyűgöző, legfőljebb némileg látványos önimádattá transzponálok, ha moralizáló paranoiává és mások ellen folytatott szakadatlan bűnvádi eljárássá alakítom át; mi több, és ez még veszedelmesebb, a magyarországi nem sikeres, sőt sikertelen író éppoly szégyenletes

egzisztenciájához még inkább megvolt bennem a rátermettség, és itt megint csak a feleségembe ütközöm, akinek megint csak igaza volt, mert ha az ember a siker útjára lép, akkor vagy sikeres lesz, vagy sikertelen, *harmadik út nincs*, és bizony, ha más módokon is, de mindkettő egyformán szégyenletes, minélfogva alkoholizmus gyanánt egy időre teljesen a műfordítás objektív bódulatába menekültem... Így aztán, miközben eszembe jutottak a feleségem szavai, eszembe jutott a feleségem is, aki már réges-rég nem szokott az eszembe jutni, tulajdonképpen akkor sem jut az eszembe, amikor nagy ritkán, szándékoltan vagy szándékolatlanul, valahol találkozunk egymással, inkább talán szándékoltan és csaknem kivétel nélkül a (volt) feleségem kezdeményezésére, aki, gondolom, valami távoli, teljesen oktalan büntudattal elegy nosztalgiát érezhet irántam, ahogy észreveszem, már amennyire észreveszem, és ilyenkor arra gondolok, hogy a nosztalgiát a saját fiatalsága meg a rám pazarolt rövid pár esztendeje miatt érezheti, ha érzi, a teljesen oktalan büntudatot pedig alighanem a saját igaza kétségbevonhatatlan, de kétségbe soha nem is vont, épp ezért mintegy a kellő ellenállás nélkül megszerzett tudata válthatja ki belőle, vagyis az, hogy sohasem vádoltam semmivel; de – uramisten! – ugyan mivel is vádolnám vagy vádolhattam volna, azzal netán, hogy élni akar? Így aztán, miközben eszembe jutottak a szavai, ő is az eszembe jutott, eszembe jutott az egész balsikeres és rövid életű házasságom, eszembe jutott, és itt láttam magam előtt, mintegy boncasztalra kiterítve. És ha elnézem, gyöngéden, szeretettel, de mindenesetre hideg szakszerűséggel, ahogyan végső soron mindent nézni szeretek, a házasságom rég kihűlt tetemét is, akkor óvakodnom kell attól, hogy holmi olcsó, mocskos kis győzelmeket kovácsoljak magamnak a feleségem fent idézett szavaiból, melyeket házastársként kétségkívül, mit is mondjak, bosszankodva hallgattam; ezen a mindent bevilágító éjszakán azonban, amikor olyan távolságban látom magamtól a házasságomat, és annyira nem értem, hogy értetlenségem végre teljesen egyszerűnek és tökéletesen megérthetőnek mutatja, ezen a mindent bevilágító éjszakán tehát tudnom kell, hogy ezeket a szavakat a feleségemmel az *életösztoné* mondatta, az életösztonénak volt szüksége az én sikeremre, hogy feledtesse vele a nagy-nagy balsikert, mely a születése folytán az osztályrészéül jutott; a gyűlölt, az érthetetlen, az elfogadhatatlan, a képtelen balsikert, amit, igaz, nem balsikerként, sőt ellenkezőleg, úgyszólván mint valami glóriát, nem, ez azért túlzás, mondjuk csak mint a testet öltés gyöngyházfényű, törékeny kagylóhéját, a megismerkedésünk pillanatában én magam is azonnal és, hogy úgy mondjam, önkéntelenül észrevettem rajta, amikor valahol, egy lakásban, egy úgynevezett társaságban egyszerre csak kivált a fecsegők csoportjából, mint valami rút, formátlan, de azért talán mégiscsak rokon, mert eleven húsként lélegző közegből, mely úgy hullámozott, tágult és rándult görcsösen össze, mintha vajúdna; amikor tehát mintegy kiszakadt innen és átkelt egy zöldeskék szőnyegen, mintha tengeren jönne, maga mögött hagyva a felhasított testű delfint, és lépdelt, győzelmesen, bár bátortalanul egyre csak felém, és én, mondom, azonnal és, hogy úgy mondjam, önkéntelenül ezt gondoltam: „De szép zsidó lány!”... És mostanában is megesik még, ha nagy ritkán, csaknem kivétel nélkül a (volt) feleségem kezdeményezésére, valahol találkozunk, és elnézem előrehajló fejét, az arca mellett lehulló fényes, sűrű haját, ahogy az eszpresszóasztalkán egymás után írja nekem a vényeket, a nyugtatókat, az altatókat, a bódítókat, a hülyítőket, hogy kibírjam még, ameddig ki kell bírnom, és ha már ki kell bírnom, legalább zsidobadtan lássam, halljam és érezzem, amit látnom, hallanom és éreznem kell, ugyanis, és ezt még nem mondtam, de minek is mondanám, hiszen én magam úgyis tudom, miért teszek hát úgy, mintha ezek a följegyzések rajtam kívül mást is illetnének még, holott persze hogy illetnek, írok, mert írnom kell, és ha írunk, *diológust folytatunk*, olvastam valahol, míg isten létezett, valószínűleg Istennel *folytattunk diológust*, most már, hogy nem létezik, az ember alighanem csak a többi emberrel, vagy jobb esetben önmagával *folytat diológust*, vagyis magában beszél vagy motyog, ahogy tetszik, egyszerre nem mondtam még, hogy a feleségem (már rég másnak a felesége) orvos, no nem nagyon, mert ezt nem bírtam volna ki, még átmenetileg sem, csak bőrgyógyász, bár ezt ő komolyan veszi, mint egyébként mindent; igen, és ahogy a receptjeimet írja (mert ilyen sandán, ilyen álnokul kiaknázom és a javamra fordítom alkalmi és teljesen ártatlan randevűinkat), néha most is azt gondolom még: „De szép zsidó lány!” Ó, de hogyan gondolom én ezt most már, bágyadtan, szánakozva, magamon, őrajta, mindenkin és mindeneken szánakozva, siralmasan, nem úgy, dehogyis úgy, mint akkor gondoltam: „De szép zsidó lány!": igen, így, mint akkor gondoltam, természetesen és gyalázatosan, a férfiszervembe nyilallóan, mint egy afféle hímgazember gondolná, egy *macho*, egy pogromista, mint a többi gyalázatos fráter, akik ilyeneket gondolnak: De szép zsidó lány, De szép cigány lány, De jó néger nő, A francia nők, Szemüveges nő, Öregem, Nagy mellű nő, Nagy seggű nő, Kis mellű, De nagy Seggű nő satöbbi satöbbi. Sőt, és ha netán nem tudtam volna, hát

felvilágosítottak, hogy *korántsem* csak a hímgazemberek, szó sincs róla, a nősténygazemberek is pontosan, de pontosan *ugyanígy* gondolják ezt, vagy pontosan ugyanígy, de megfordítva, ami végső soron pontosan ugyanaz, mint a jó múltkor megtanítottak erre, egy akváriumfényű eszpresszóban, ahol épp a – volt – feleségemre vártam, és a szomszéd asztalnál két nő, két szép, fiatal nő beszélgetett, és egyszerre csak fordult velem egyet a világ, de szinte a szó szoros értelmében, egy hirtelen, gyomorszorító és zuhanásszerű érzéssel visszafordított, visszahajított távoli gyerekkoromba és egy réges-régi kényszerképzetembe, melynek eredete, mit is mondjak, egy meghökkentő, de életre szóló meghökkenést előidézően meghökkentő látvány volt, mely látvánnyal később, ki tudja, miért, mert ki ismerné a lélek átlátszó titkait, ha pedig ismeri, ki ne próbálna szabadulni tőlük, mert nemcsak visszataszítók, de unalmasak is, mely látvánnyal tehát később olykor azonosítottam magam, olyannyira, hogy, ha nem is teljesen reálisan, hogy ezt a mit sem jelentő szóképet használjam, de mégis, már-már úgy éreztem, hogy ezzé a látvánnyá alakulok át, hogy ez a látvány *én* vagyok, úgy, amint azt egy poros és fülledt alföldi faluban láttam, ahová nyaralni küldtek. Igen, és itt éltem először zsidók közt, úgy értem, igazi zsidók közt, nem olyan zsidók közt, amilyen zsidók *mi* voltunk, városi zsidók, pesti zsidók, vagyis semmilyen zsidók, de persze nem is keresztények, afféle nemzsidó zsidók, akik a *bosszúnapi* böjtöt azért megtartják, legalábbis délig föltétlenül, nem, a rokon néni meg a rokon bácsi (már nem emlékszem, milyen rokonok voltak, minek is emlékeznék, réges-rég megásták már sírjukat a levegőbe, ahová elfüstölték őket) igazi zsidók voltak, reggel ima, este ima, evés előtt ima, a bornál ima, különben derék emberek, persze egy pesti kisfiúnak kibírhatatlanul unalmasak, vastag, kövér koszt, liba, meg sólet, meg flódní, azt hiszem, már kitört a háború, de *nálunk* még minden csendes és szép volt, itt csupán az elsötétítést gyakorolták, Magyarország a béke szigete a lángoló Európában, *itt nem történhet meg* az, ami, mondjuk Németországban, vagy Lengyelországban, vagy, mondjuk a „cseh protektorátusban”, vagy Franciaországban, vagy Horvátországban, vagy Szlovákiában, egyszóval ami körös-körül mindenütt megtörtént és szakadatlanul történik, nem, itt nem, dehogy; igen, és egy reggel óvatlanul benyitottam a hálósobába, majd, nem hangosan ugyan, csak a bensőmben sikoltva máris kifordultam onnan, mert valami iszonyút láttam, ami úgy hatott rám, mint egy obszcenitás, melyre, már csupán a koromnál fogva is, nem érezhettem magam fölkészültnek: *egy kopasz nő ült a tükör előtt, piros pongyolában*. És időnek kellett eltelnie, míg rémült és megzavart fejem ezt a nőt a rokon nénivel azonosította, akit egyébként, és mindjárt a történetek után is, olyan furcsán vékony és merev szálú, de normális, vörösbe hajló barna hajzattal szoktam látni; nyikkanni sem mertem aztán, nemhogy kérdezősködni, minden erőmmel abban reménykedtem, hogy talán nem látta, hogy láttam, az iszonyat, a titkok sötét, sűrű légkörében éltem, a rokon néni, levetköztetett, kirakati bábuéhoz hasonló, fényes fejével, hol egy hulla, hol a nagy parázna képzetét keltette bennem, akivé a hálósobában éjszakára átváltozik; és csak jóval később, és persze már itthon mertem megpendíteni a kérdést, hogy jól láttam-e, amit láttam, mert már magam is kételkedni kezdtem benne; és egyáltalán nem nyugtatott meg apám nevető arca, mert, nem tudom, miért, de léhának éreztem ezt a nevetést, léhának és pusztítónak, ha csupán önpusztítónak is, bár az ilyen szavak akkor – hiszen gyerek voltam – még távol álltak tőlem, egyszerűen csak bárgyúnak találtam a nevetését, mert nem fogta fel a rémületemet, az iszonyatomat, életem első nagy, látványos metamorfózisát: hogy a megszokott rokon néni helyén *egy kopasz nő ült a tükör előtt, piros pongyolában*, nem, egyáltalán nem fogta fel ezt a borzalmat, ehelyett további borzalmakkal tetézte, igaz, rendkívül kedélyesen, amennyiben elmagyarázta, és ebből a magyarázathból én semmit sem értettem, csak a tények tisztátalan borzalmát, pontosabban a tények pusztá, titokzatos és kifürkészhetetlen ténytudóságát, amikor elmagyarázta, hogy a rokon néniék *pólsiak*, hogy a *pólsi* nők, vallási okokból, leberetválnak a hajukat, és parókát, azaz *sátlit* viselnek; és később aztán, amikor kezdett mind fontosabbá válni, hogy én is zsidó vagyok, minthogy, mint lassacskán kitudódott, ez általában halálbüntetéssel jár, valószínűleg pusztán azért, hogy ezt a megfoghatatlan és különös tényt – mármint azt, hogy zsidó vagyok – a maga kellő furcsaságában, de legalább ismerősebb megvilágításban lássam, egyszerre csak azon kaptam magam, hogy értem már, ki vagyok: *kopasz nő a tükör előtt, piros pongyolában*. Ez világos dolog volt, ha nem is kellemes, és főként nem nagyon érthető, de végső soron, tagadhatatlan, kiválóan definiálta nem kellemes, és főként nem nagyon érthető helyzetemet, hogy ne mondjam, hovatarozásomat. Míg végül úgy alakult, hogy már nem volt szükségem rá, egyszerűen, mert ezzel a gondolattal, mármint a zsidóságom gondolatával, is megbékéltem, mint a többi nem kellemes, és főként nem nagyon érthető gondolattal is sorra-rendre, lassan és egymás után meg-megbékélgetek, valami alkonyi békével persze, jól tudván, hogy ezek a nem

kellemes és főként nem nagyon érthető gondolatok is megszűnnek majd, amikor én megszűnök, addig pedig ezek a gondolatok kiválóan használható dolgok, köztük, az első helyek egyikén, a zsidóságom gondolata is, persze kizárólag nem kellemes, és főként nem nagyon érthető tényállásként, amely ráadásul hébe-korba némileg életveszélyes is, de hát, legalábbis az én számomra (és remélem, sőt bízom benne, hogy ebben *korántsem* mindenki ért velem egyet, hiszem, hogy lesznek, akik megneheztelnek majd rám, sőt őszintén remélem, hogy egyenesen utálni fognak érte, kivált a zsidó és nem zsidó filo- és antiszemiták), mondom, az én számomra éppen ebben rejlik használhatósága, én kizárólag így tudom használni ezt, sehogy másként: nem kellemes és főként nem nagyon érthető, ráadásul olykor életveszélyes tényállásként, amit talán, egyes-egyedül csak a veszélyessége miatt, *meg kell próbálnunk szeretni*, mint tudjuk, habár, ami engem illet, én erre semmi okot sem látok, talán azért nem, mert már rég nem törekszem arra, hogy úgymond, összhangban éljek az emberekkel, a természettel, vagy akár csak önmagammal is, mi több, ebben egyenesen valami erkölcsi nyomort látnék, valami undorító perverzítást, mint egy ödipális viszonyban vagy két rút testvér közti vérfertőzésben. Igen, és így ültem és vártam a – volt – feleségemre az akváriumfényű eszpresszóban, rengeteg új receptet remélve és rá se gondolva nem kellemes, és főként nem nagyon érthető, ráadásul koronként életveszélyes egzisztenciámra, miközben a mellettem lévő asztalkánál két nő beszélgetett, és én, úgyszólván automatikusan, hallgatózni kezdtem, mivelhogy szép nők voltak, az egyik inkább szőke, a másik inkább barna, és hiába, hogy annyira és annyiszor szegték a kedvemet (hogy erről mindössze ennyit mondjak), titokban, ha némán és jól figyelek a vérkeringésemre és ijesztő álmaimra, titokban tulajdonképpen még mindig, még így is szeretem a szép nőket, valami rendíthetetlen, kikezddhetetlen, mondhatnám természetes vonzalommal, mely mindazonáltal, és hiába akar oly banálisan érthetőnek tűnni, lényegében mégiscsak rejtelmes, mert szinte független tőlem, és ennyiben még fölháborító is, és mindenesetre nem intézhető el olyan könnyűszerrel, mint, mondjuk, a platánfák iránti szeretetem, amelyeket egyszerűen a terebélyes, foltos törzsükért, a pompás és fantasztikus ágaikért, meg a nagy, erezett, a megfelelő évszakban csüggedt kezekként lógó leveleikért szeretek. És alighogy bekapcsolódom, ha csupán passzív részvevőként is, a beszélgetésükbe, amelynek bizalmasan, mondhatni fülledten suttogó hangneme azonnal jelentékeny tárgykört sejtetett, máris ezeket a szavakat hallom: „...Nem tudom, de én nem tudnék egy idegennel... Egy négerrel, egy cigánnyal, egy arabbal.” Itt megszűnt a hang, de éreztem, csak habozik még, a ritmusérzésem is azt súgta, hogy nincs ez még befejezve, dehogy, valaminek még következnie kell, s már-már fészkelődni kezdtem a széken, mert én jól tudtam természetesen, hogy minek kell következnie még, gondoltam, ha ilyen soká kell törnie a fejét, mindjárt megsúgom neki, amikor nagy keservesen végre hozzátette: „...egy zsidóval”, és akkor egyszerre csak, de teljesen váratlanul, hiszen számítottam a szóra, vártam, lestem, szinte kiköveteltem, egyszerre mégiscsak fordult velem egyet a világ, egy hirtelen, gyomorszorító és zuhanásszerű érzéssel, és, gondoltam, ha ez a nő most rám néz, átváltozom: *kopasz nő leszek a tükör előtt, piros pongyolában*, ettől az átoktól, gondoltam, nincs menekülés, nincs, gondoltam, és, gondoltam, csak egyetlen kiutat látok, ha, gondoltam, most rögtön felállok az asztal mellől, és ezt a nőt, gondoltam, vagy megpofozom, vagy megbaszom. Kell-e mondanom, hogy egyiket sem tettem meg, amiként annyi mindent nem, amiről pedig azt gondoltam, és gyakran okkal, hogy meg kellene tennem, s ez még csak nem is tartozott ama kategorikus imperatívuszok közé, amelyek megszégyenítése miatt több joggal csóválgathatnám a fejem; indulatom, még úgyszólván föl se buzgott, máris kihunytt, emellett, mint kósza árnyak, közelgett felém néhány ocsmány, de otthonos gondolat – minek győzzem meg akár ezt a nőt, akár magamat, hiszen én már réges-rég meg vagyok győzve mindenről, teszem, amit tennem kell, bár nem tudom, miért kell, teszem mégis, abban a reményben, sőt tudatban, hogy egyszer majd nem kell, hogy kelljen, és szabad lesz kinyújtóznom kényelmes fekhelyemen, miután előbb persze alaposan megdolgoztattak érte, előfűttenyentettek, hogy ássak egy sírt magamnak, és jelenleg, bár annyi idő eltelt már – uramisten! –, még mindig csak az ásásnál tartok. Aztán a feleségem is megérkezett, és én, felengedett érzésekkel, azonnal és, hogy úgy mondjam, önkéntelenül ezt gondoltam: „De szép zsidólánnyal!”, ahogyan átkelt egy zöldeskék szőnyegen, mintha tengeren jönne, és lépdelt, győzelmesen, bár bátortalanul még, egyre csak felém, ugyanis beszélni akart velem, mert megtudta, hogy én vagyok én, B., író és műfordító, akinek olvasta „egy írását”, melyről *feltétlenül* beszélnie kell velem, mondta az (akkor még jövőendő, most már a volt) feleségem, és egészen fiatal volt még, tizenöt évvel fiatalabb, mint én, holott én sem voltam akkor még igazán öreg, habár épp elég öreg voltam már akkor is, mint mindig. Igen, így látom őt most, az

éjszakámban, a mindent bevilágító, villámfényes, nagy éjszakámban, meg a később, a jóval később rám boruló sötét éjszakámban is, igen: *I wonder why I spend my lonely nights dreaming of the song... and I am again with you*, füttyörésem, álmélkodva, hogy füttyörésem, ráadásul a Stardust Melody-t, amit mindig füttyörésettünk, holott én már csak Gustav Mahlert szoktam füttyörészni, kizárólag Gustav Mahlert, a Kilencedik szimfóniát. De érzem, hogy ez teljesen mellékes. Hacsak valaki nem ismerné véletlenül Gustav Mahler Kilencedik szimfóniáját, melynek hangulatából azután joggal és teljesen megalapozottan következethetne a lelki beállítottságomra, ha éppen kíváncsi rá, és nem éri be a tőlem származó közvetlen közlésekkel, amelyekből úgyszintén levonhatók a szükséges következtetések. *When our love was new and each kiss a revelation...*

„Nem!” – üvölti, vonítja bennem valami, nem emlékezni akarok, e kietlen tájon még hiánycikként sem ismeretes Madeleine-ostya helyett mondjuk babapiskótát mártogatni a Garzon filterteakeverékbe, habár emlékezni akarok persze, akarok, nem akarok, nem tehetek mást, ha írok, emlékezem, emlékezni kell, bár nem tudom, miért kell emlékezni, nyilván a tudás miatt, az emlékezés tudás, azért élünk, hogy emlékezzünk a tudásunkra, mert nem feledhetjük, amit tudunk, ne féljete, gyerekek, nem holmi „erkölcsi kötelességből” nem, ugyan, kérlek, egyszerűen csak *nem áll módunkban*, nem *tudunk* feledni, így vagyunk megteremtve, azért élünk, hogy tudjunk és emlékezzünk, és talán, sőt valószínűleg, sőt majdnem egészen biztosan azért tudunk és emlékezzünk, hogy legyen, aki szégyenkezik miattunk, ha már megteremtett, igen, neki emlékezzünk, aki vagy van, vagy nincs, hisz oly mindegy, mert van vagy nincs: végső soron egyre megy, a lényeg, hogy emlékezzünk, tudjunk és emlékezzünk, hogy valaki – bárki – szégyenkezzen majd miattunk és (esetleg) érettünk. Mert, ami engem illet, ha rákezdénem, az én kiváltságos, az én ünnepi, majd, azt mondtam, az én megszenteltetett, még ha, nem bánom, ha már nagy szavakat használunk, hát legyen: az emberiség feketemisésén meg-, sőt fölszenteltetett emlékeimből gáz szivárogná, kemény torokhangok ropogatnák: *Der springt noch auf*, a Varsói Menekült végső *Sömá Jiszroël* ja nyüsztene, majd a világösszeomlás robajlana... És azután halkan permetezne a naponként megújuló, úgyszólván rejtegetni való meglepődés, hogy lám, lám, én mégiscsak felugrottam, ich sprang doch auf, sőt még mindig itt vagyok, bár nem tudom, miért, véletlenül, mint ahogyan megszülettem, megmaradásomnak is éppolyan cinkosa vagyok csak, mint a világrajövelemnek, jó, megengedem, a megmaradásban egy szemernyivel több gyalázat rejlik, kivált, ha megmaradásunkért meg is tettünk minden tőlünk telhetőt: de hát ennyi az egész, nem több, nem voltam hajlandó balek módján bedőlni az általános megmaradási szenvelgésnek és melldöngető szájtepésnek, uramisten!, az *ember mindenképp hibás egy kicsit*, ennyi az egész, megmaradtam, tehát vagyok, gondoltam, nem, nem is gondoltam semmit, csak voltam, egész egyszerűen, mint egy Varsói Menekült, mint egy budapesti megmaradt, aki megmaradásából nem csinál gondot, nem érzi szükségét, hogy megmaradását *igazolja*, hogy megmaradásához *célképzetet* fűzzön, igen, hogy megmaradását diadalra váltsa, akár mégoly csöndes, mégoly diszkrét és meghitt, ámbár lényegében mégiscsak az egyetlen *valódi*, az egyetlen *lehetséges* diadalra, amilyen e megmaradt létnek, tehát önmagamnak az utódokban – az utódban – benned – meghosszabbított és megsokasított továbbélése, túlélése lenne – lett volna –, nem, nem gondoltam rá, nem gondoltam, hogy gondolnom kell rá, míg csak rám nem szakadt ez az éjszaka, ez a mindent bevilágító és mégis vaksötét éjszaka, és élelem nem meredt a kérdés (pontosabban mögém, rég leélt életem mögé, hiszen, hálsten, késő, és mindig is késő lesz már), a kérdés, igen – hogy sötét szemű kislány lennél-e? orrocskád környékén elszórt szeplők halvány pöttyeivel? vagy konok fiú? vidám és kemény szemed akár szürkés-kék kavics? –, igen, az én életem, a te létezésed lehetőségeként szemlélve, egyáltalán, szemlélve, szigorúan, szomorúan, harag és remény nélkül, ahogyan egy tárgyat szemlélünk. Mondom, nem gondoltam semmire, holott, mondom, kellett volna. Mert titokban valamilyen vakondokmunka folyt itt, áskálás és áskálódás, amiről tudnom kellett volna, és tudtam is róla persze, csak másnak hittem, mint ami valójában volt, minek is?, nem tudom, de gyanakszom, hogy talán valami biztató mozgolódásnak, mint ahogy ama vak vénember földhódító csatornamunkának véli az ásók csilingelő, sikáló zaját, holott sírt ásnak ott, méghozzá éppenséggel az ő sírját. Egyszerűen azon kaptam magam, hogy írok, mert írnom kellett, bár nem tudtam, miért kell, tény, hogy azon vettem észre magam, hogy szakadatlan, mondhatni őrült szorgalommal dolgozom, mindig dolgozom, és erre nemcsak a megélhetés kényszerít, mert ha nem dolgoznék, *léteznék*, és ha léteznék, az nem tudom, mire kényszerítene, és jobb is ezt nem tudnom, habár a sejtjeim, a zsigereim bizonyára sejtik, hiszen ezért dolgozom én szakadatlanul: míg dolgozom,

vagyok, ha nem dolgoznék, ki tudja, lennék-e, így hát ezt komolyan kell vennem, mert itt a legkomolyabb összefüggések állnak fenn a fennállásom és a munkám között, ez teljesen nyilvánvaló és cseppet sem normális dolog, még ha mások is akadnak, még hozzá szép számmal, akik úgyszintén írnak, mert írniuk kell, ámbár nem mindenkinek kell írnia, aki ír; nekem, tény és való, kellett, nem tudom, miért, de úgy látszik, ez az egyetlen megoldás kínálkozott számomra, még ha nem is old meg semmit, de másfelől mégsem hagy a megoldatlanságnak abban a, mit is mondjak, minőségében, amit megoldatlanságként is megoldatlannak volnék kénytelen érezni, következésképpen a megoldatlanságon kívül még e megoldatlanság elégtelensége és az előtölti elégedetlenség is gyötörne. Visszatekintve, talán menekülésnek hittem az írást (és nem is teljesen alaptalanul, legfőljebb más irányba, más cél felé véltem menekülni, mint amely felé valójában menekültem, és még most is egyre menekülök), menekülésnek, sőt megmentésnek, magam, és magam által tárgyi, mi több, hogy nagy szavakat használjak, lelki világom megmentésének és elengedhetetlenül szükséges *megmutatásának* az ő – bárki – számára, aki majd szegyenkezik miattunk és (esetleg) érettünk; és ennek az éjszakának kellett elkövetkeznie, hogy a sötétségben végre lássak, lássam egyebek közt a munkám természetét is, ami lényegében véve nem más, mint ásás, a továbbásása annak a sírnak, amelyet mások kezdtek megásni nekem a levegőbe, majd, egyszerűen, mert nem volt idejük befejezni, sebtében, és még csak nem is valami ördögi gúnnyal, dehogy, csak úgy, hanyagul, körül se nézve, az én kezembe nyomták a szerszámot, s azzal faképnél hagytak, hogy fejezzem be magam, ahogy tudom, az általuk megkezdett munkát. És így minden felismerésem az ehhez a felismeréshez vezető felismerés volt csupán, és bármit tettem, minden csak felismeréssé lett bennem, amely ehhez a felismeréshez vezetett, a házasságom éppúgy, mint az, hogy

„Nem!” – mondtam rögtön és azonnal, habozás nélkül és úgyszólván ösztönösen, igen, ösztönösen még, egyelőre ösztönösen csak, ha természetes ösztöneim ellen működő ösztöneimmel is, melyek azonban a természetes ösztöneimmé, sőt a természetemmé lesznek – lettek – lassan; nem döntés volt tehát ez a „nem”, mintha mondjuk szabadon dönthetnék – dönthettem volna – „igen” és „nem” között, nem, felismerés volt ez a „nem”, a döntés, de nem az általam hozott vagy hozható, hanem a *rólam* való döntés, nem is döntés: ítéletem felismerése, és döntésnek legfőljebb csak annyiban tekinthető döntés, hogy nem döntöttem a döntés ellen, ami, semmi kétség, hibás döntés lett volna, mert hiszen hogyan is dönthetne az ember a sorsa ellen, hogy ezt a nagyzólo kifejezést használjam, amin – mármint a sorson – többnyire azt értjük, amit a legkevésbé értünk, azaz önmagunkat, ezt az álnok, ezt az ismeretlen, ezt a folyton-folyvást ellenünk munkálkodó tényezőt, melyet így, idegenül és elidegenítetten, hatalma előtt undorral meghajolva mintegy, mégiscsak legegyszerűbb a sorsunknak neveznünk. És ha életemet nem csupán a megszületésem önkényes véletlenjét követő további önkényes véletlenek sorozatának kívánom látni, ami az életnek mégiscsak, hogy is mondjam, eléggé méltatlan szemlélete volna, hanem inkább a felismerések sorozatának, amiben a büszkeségem, legalább a büszkeségem kielégül, akkor az Obláth doktor jelenlétében, mondhatnám az Obláth doktor asszisztenciája mellett körvonalat öltött kérdés: *az én létezésem a te léted lehetőségeként szemlélve*, a sorozatos felismerések fényében és a lejáró idő árnyékában immár egyszer s mindenkorra a következőképpen módosult: *a te nemlétezésed az én létezésem szükségzerű és gyökeres felszámolásaként szemlélve*. Mert egyedül így van értelme mindannak, ami történt, amit tettem, és amit tettek velem, egyedül így van értelme értelmetlen életemnek, még annak is, hogy folytassam, amit elkezdtem, élni és írni, mindegy, melyiket, mindkettőt együtt, hiszen a golyóstoll az én ásóm, ha előre nézek, kizárólag hátrafelé, ha a papírra meredek, kizárólag a múltba látok: *és átkelt egy zöldeskék szőnyegen, mintha tengeren jönne*, ugyanis beszélni akart velem, mert megtudta, hogy én vagyok én, B., író és műfordító, akinek olvasta „egy írását”, melyről *feltétlenül* beszélnie kell velem, mondta, és beszéltünk is, míg az ágyba nem beszéltük magunkat – uramisten! –, és beszéltünk aztán is, közben is, szakadatlan. Igen, és emlékszem, azzal kezdte, hogy komolyan gondolom-e, amit az előbb lezajlott vita hevében mondtam, nem tudom, hogy mit mondtam, mondtam, mint ahogy nem is tudtam, annyi mindent mondtam, és észrevétlenül („angolosan”, ahogy mondják) éppen elmenni készültem, mert ingerelt és untatott ez az előbbi vita, melynek során a mondottakat, szokott és utált beszédkényszeremtől hajtva, elmondtam, beszédkényszeremtől, mely főként olyankor tör rám, amikor hallgatni szeretnék, és beszédkényszerem ilyenkor nem is egyéb, mint hangos hallgatás, artikulált hallgatás, ha szabad fokoznom e szerény paradoxont: emlékeztessen hát, kértem, és ő fojtott, rekedtes hangon kijelölt néhány támpontot, csaknem szigorúan, támadóan és egészében valami sötét, szorongó izgalommal – értelmi szférába

transzponált vagy szublimált vagy egész egyszerűen értelmi szférával álcázott szexuális töltés, gondoltam hanyagul és azzal a tévedhetetlenséggel, ahogyan tévedni szoktunk, azzal az eltökélt vaksággal, ahogyan sosem ismerjük fel a pillanatban a folytatást, a véletlenben a következetességet, a találkozásban az összeütközést, amelyből legalább az egyiknek roncsként kell tovább vonszolódnia majd, szexuális töltés, gondoltam természetesen és gyalázatosan, ahogyan a magunk szexuális töltését transzponáljuk vagy szublimáljuk vagy álcázzuk egész egyszerűen. Igen, és kivált most már, mélységes, sötét éjszakámban, inkább látom csak, mintsem hallom ezt a társasági beszélgetést, látom magam körül a mélabús arcokat, de csak mint megannyi színházi maszkot, rajtuk a különféle szerepek, a síróé meg a nevetőé, a farkasé meg a bárányé, a majomé, a medvéé, a krokodilé, és ez a tenyészet csendesen morajlott, mint valami végső, nagy mocsárban, ahol a szereplők, akár valamilyen aesopusi rémmesében, még levonják az utolsó tanulságot, és valakinek az a melankolikus ötlete támadt, hogy mindenki mondja meg, *hol volt*, amire bágyadt koppanásokkal, mint átvonuló felhőből, mely már rég kiadta erejét, hullani kezdtek a nevek: Mauthausen, a Don-kanyar, Recsk, Szibéria, a Gyűjtő, Ravensbrück, a Fő utca, az Andrassy út hatvan, a kitelepítés falvai, az 56 utáni börtönök, Buchenwald, Kistarcsa, már-már félttem, rám kerül a sor, de szerencsére megelőztek: „Auschwitz”, mondta valaki, a győztes szerény, de magabiztos hangján, és nagyot bólintott a társaság: „Überolthatatlan”, amiként a házigazda, félig irigykedő, félig neheztelő, de végső soron mégiscsak elismerő mosollyal nyugtázta. Majd fölmerült egy akkoriban divatos könyvcím, a könyvnek egy akkoriban, sőt ma is, sőt bizonyára örökké divatos mondata, melyet a szerző a kellő, de persze hiábavalónak bizonyuló torokköszörülés után jelent ki, a megindultágtól még mindig rekedt hangon: „Auschwitzra nincs magyarázat” – így, röviden, megindultan, halkán csukladozva, és emlékszem a csodálkozásomra, ahogy ez a, zömében mégiscsak dörzsölt társaság ezt az együgyű mondatot fogadta, taglalta, vitatta, erre-arra nézegetve a maszkok mögött ravaszskasan vagy tétován vagy értetlenül hunyorgó szemekkel, mintha ez a minden kijelentést csírájában elfojtó kijelentő mondat valamit kijelentene, holott nem kell éppen Wittgensteinnek lenni ahhoz, hogy az ember észrevegye: már pusztán a nyelvi logikát figyelembe véve is hibás, legfőljebb vágyak, hazug vagy őszintén gyermeteg moralitás és különféle elfojtott komplexusok tükröződnek benne, ettől függetlenül azonban semmiféle kijelentésértéke nincsen. Azt hiszem, ezt meg is mondtam, aztán már csak beszéltem, beszéltem, megállíthatatlanul, logorreásan szinte, időközönként fölfigyelve egy rám tapadó női tekintetre, mely mintha forrást akarna fakasztani belőlem, ez jutott, kényszeres beszélhetnékem közepette, futólag és valószínűleg hibásan, legfőljebb vágyakat és különféle elfojtott komplexusokat tükrözve, mondom, ez jutott az eszembe: ő volt, a későbbi feleségem, de előbb még a szeretőm, akit azonban csak e beszélgetés után ismertem meg, amikor fáradtan, szégyenkezve és mindent feledve, észrevétlenül („angolosan”, ahogy mondják) éppen távozni készültem, és ő átkelt egy zöldeskék szőnyegen, mintha tengeren jönne. Arra sem emlékszem már, mit mondtam, nyilván a véleményemnek adtam hangot, amely nyilván azóta sem sokat változhatott, ha ugyan változott egyáltalában, amit a legkevésbé sem hiszek, csak éppen mostanában nemigen adok hangot a véleményemnek, talán innen a véleményemet illető halvány kételyeim; de hát minek és kinek is hangoztatnám a véleményemet, és főként hol, hiszen nem tanyázom én állandóan holmi középhegységbeli üdülőházakban, hogy Obláth doktor és a hasonszórú magas intellektusok társaságában vélemények hangoztatásával tengessük a nem múltó időt, dehogy, állandóan, vagy majdnem állandóan én egy panelház tizennegyedik emeleti másfél szobás izéjében, na, majd’ azt mondtam lakásában, isten bocsá’, a lakásomban, hol napégette, hol széljárta (néha mindkettő egyidejűleg) odúmban tartózkodom, föl-fölnézve a ragyogó levegőbe vagy a felhőkre, ahová golyóstollammal a síromat ásom, szorgosan, mint egy kényszermunkás, akit mindennap előfűttenek, hogy mélyebbre döfje az ásót, hogy sötétebb, édesebb hangon hegedülje a halált; legfőljebb a bűgő vízcsöveknek, a zörgő fűtőcsöveknek meg a szomszédok vonításának hangoztathatnám itt a véleményemet, e Józsefváros szívében, dehogy a szívében, inkább a végbelében emelkedő panelházban, amely ebben a földön ülő városrészben oly kirívó, olyan meghökkentő, akár egy túlméretezett művétag: de ablakomból legalább bepillantathatok a – micsoda meglepetés – még mindig álló régi kerítés mögé, és láthatom egy satnya kert sanyarú titkát, ami gyerekkoromban váltig izgatott, most már azonban cseppet sem izgat, sőt kifejezetten untat, mint tulajdonképpen az a gondolat is, hogy bizonyos körülmények (a válasom, a legrosszabb, bár nem mindig egyúttal a legegyszerűbb megoldások iránti előszeretetem, no meg hogy éppenséggel a pénz sem vet fel),

bizonyos körülmények folytán tehát visszajutottam ide, ahol gyerekkorom néhány szomorú nyarát és téli szünidejét töltöttem, ahol gyerekkorom néhány szomorú tapasztalatára szert tettem, az a gondolat tehát, hogy itt élek újra, míg élnem kell még, tizennégy emelettel a gyerekkorom fölött, s következésképpen elkerülhetetlenül, és most már kizárólag csak a bosszantásomra, olykor meg-megrohannak gyerekkori és teljesen fölösleges emlékeim, hisz ezek az emlékek réges-rég elvégezték már, amit el kellett végezniük: alattomos és mindent kikezdő, mindent szétrágó patkánymunkájukat, most már nyugodtan békén hagyhatnának tehát. De hogy visszatérjek, hová is? a véleményemhez – uramisten! –, valószínűleg azt mondhattam, hogy ez a mondat már pusztán alakilag is hibás, mármint hogy: „Auschwitzra nincs magyarázat”, hiszen ami *van*, arra mindig van magyarázat, ha természetszerűleg csupa önkényes, téves, ilyen-olyan magyarázat is persze, de tény, hogy egy ténynek legalább két élete van, egy tényélete, meg egy, hogy úgy mondjam, szellemi élete, szellemi létformája, ez pedig nem más, mint magyarázat, a magyarázatok, mi több, a tényeket agyonmagyarázó, vagyis végső soron e tényeket megsemmisítő, de legalábbis elködösítő magyarázatok halmaza, ez a szerencsétlen mondat – hogy „Auschwitzra nincs magyarázat” – is magyarázat, azt magyarázza vele a szerencsétlen szerző, hogy Auschwitzról hallgassunk, hogy Auschwitz nincs, vagyis nem volt, mert csak arra nincs magyarázat, ugye, ami nincs vagy nem volt. Márpedig, mondhattam valószínűleg, Auschwitz volt, azaz *van*, tehát magyarázat is van rá, magyarázat éppen arra nincs, hogy Auschwitz nem volt, azaz nem lehetne magyarázatot találni rá, hogy Auschwitz ne lett volna, hogy ne jött volna létre, hogy az „Auschwitz” nevű tényben a világállapot ne realizálódott volna (hogy e helyt Obláth doktorról is tisztelettel megemlékezzem), igen, éppenséggel Auschwitz hiányára nem lenne magyarázat, következésképpen Auschwitz réges-rég, ki tudja, talán már évszázadok óta ott függ a levegőben, akár a számtalan gyalázat szikrázó sugaraiban érlelődő sötét gyümölcs, várva, hogy mikor zuhanhat végre az emberek fejére, elvégre ami van, az van, és hogy van, az szükségszerű, mert van: A világtörténet az ész képe és tette (idézet H.-tól), mert hogy a világot önkényes véletlenek sorozatának lássam, az a világnak, hát, eléggé méltatlan szemlélete volna (idézet magamtól), így hát ne feledjük, hogy: Aki ésszerűen néz a világra, arra a *világ* is ésszerűen néz: a kettő kölcsönösen meghatározza egymást – mondotta újra csak H., nem H., a vezér és kancellár, hanem H., minden vezérek, kancellárok és egyéb címzetes uzurpátorok nagyszabású látnoka, filozófusa, udvari bohóca és válogatott ingyencségekkel szolgáló főpincére, akinek, attól tartok, ráadásul tökéletesen igaza is van, mindössze azt a részletkérdést kell elmélyülten tanulmányoznunk, hogy *miféle* ész is az, melynek a világtörténet a képe és a tette, továbbá, hogy *kiknek* az ésszerűségére néz a világ is ésszerűen, hogy azután kölcsönösen meghatározzák – mint ahogyan, sajnos, meg is határozzák – egymást, mondhattam valószínűleg, Auschwitzra, mondhattam valószínűleg, minthogy ez volt, sőt most is ez a véleményem, szerintem az egyes életekben rejlik a magyarázat, kizárólag az egyes életekben, sehol másutt. Auschwitz szerintem az egyes életek képe és tette, egy bizonyos szervezettség jegyében szemlélve. Ha az emberiség egésze álmodni kezd, feltétlenül megszületik Moosbrugger, a vonzó kéjgyilkos, ahogyan Musil könyvében, *A tulajdonságok nélküli emberben* olvashatjuk, mondhattam valószínűleg. Igen, az egyes életek egésze, no meg az egész lebonyolításának a technikája: ennyi a magyarázat, nem több, nem más, *mindaz, ami lehetséges, megtörténik, a lehetséges csakis az, ami megtörténik*, mondja K., a nagy, a szomorú, a bölcs, aki az egyes életekből pontosan tudta már, milyen lesz, amikor bűnöző örültek ésszerűen néznek a világra, és a *világ* is ésszerűen néz majd rájuk, vagyis engedelmeskedik nekik. És ne mondjátok, mondhattam valószínűleg, hogy ez a magyarázat csak a tényeknek a tényekkel való tautologikus magyarázata, mert igenis, ez a magyarázat, ha, tudom, nehéz is elfogadnotok, hogy közönséges gonosztevők uralkodnak rajtunk, nehéz, még akkor is, ha máskülönben közönséges gonosztevőknek nevezitek és tudjátok is őket, mégis, amint egy bűnöző örült nem a bolondokházában vagy a fegyintézetben, hanem a kancellárián vagy egyéb vezéri szálláshelyeken végzi, tüstént kutatni kezditek benne az érdekest, az eredetét, a rendkívülit, nem meritek mondani, de titokban igenis: a nagyságot, hogy önmagatokat ne kelljen annyira törpéknek, világtörténeteket olyan képtelennek látnotok, mondhattam valószínűleg, igen, hogy továbbra is ésszerűen nézhessetek a világra, és a *világ* is ésszerűen nézzen vissza rátok. És ez teljesen érthető, mi több, teljesen méltányolható, ha eljárások nem „tudományos” és nem „objektív” is, mint ahogy hinni szeretnétek, nem az: merő líra és moralizálás, amennyiben helyre akarja állítani a racionális, vagyis élhető világrendet, és a világból száműzöttek e kis- és nagykapukon keresztül azután újra visszaóvakodnak a *világ*ba, már akinek kedve van hozzá, és aki azt hiszi, hogy a *világezentül* embernek

való hely lesz, de hát ez más kérdés, mondhattam valószínűleg, csak az a baj, hogy így születnek a legendák, az ilyen „objektív” lírai művekből, az ilyen tudományos rémregényekből tudhatjuk meg, hogy a nagy embernek például kiváló taktikai érzéke volt ugyebár, mintha minden paranoiás és mániás bolond nem éppen a kiváló taktikai érzékével tévesztené meg és ejtené kétségbe környezetét és orvosait, aztán, hogy a társadalmi helyzet ilyen meg olyan volt, a nemzetközi politika meg pláne ilyen volt meg olyan, azután, hogy a filozófia, a zene meg az egyéb művészi hókuszpókuszok megrontották az emberek gondolkodásmódját, főként azonban, hogy a nagy ember végeredményben, szó, ami szó, *nagy ember volt*, volt benne valami megejtő, valami lenyűgöző, röviden és tömören: valami *démoni*, úgy van, démoni vonás, aminek egész egyszerűen nem lehetett ellenállni, kivált, ha nem is akarunk ellenállni, merthogy éppen démonkeresőben utazunk, ocsmány ügyeinkhez, ocsmány vágyaink kieléséhez már réges-rég éppen egy démon kellene, olyan démon persze, akivel el lehet hitetni, hogy ő a démon, aki minden démoniságunkat a vállára veszi, egy Antikrisztus a Vaskeresztet, és nem szökik ki pimaszul a karmaink közül, hogy időnek előtte felakassza magát, mint Sztavrogin. Igen, akiket közönséges bűnöző örülteknek láttok és mondtok, és mégis, attól a pillanattól kezdve, hogy a markába kaparintotta a jogart és az országalmát, rögtön isteníteni kezditek, gyalázva is isteníteni, felsoroljátok az objektív körülményeket, elmondjátok, hogy *objektíve* miben volt igaza, *szubjektíve* viszont miben nem volt neki, hogy *objektíve* mit lehet megérteni, *szubjektíve* mit nem, hogy miféle suskusok folytak a háttérben, hogy miféle érdekek játszottak közre, és ki nem fogytok a magyarázatokból, csak hogy mentsétek lelkeiteket meg ami egyáltalán menthető, csak hogy a világtörténesek nagyszabású, operaházi fényében lássátok a közönséges rablást, gyilkosságot meg lélekkufárságot, aminek így vagy úgy mind a részesei vagyunk vagy voltunk valahogyan, mondhattam valószínűleg, mind, akik itt ülünk, igen, hogy részgazságokat halásszatok ki a nagy hajótörésből, ahol *minden egész eltörött*, igen, csak hogy ne lássátok az előttetek, mögöttetek, alattatok és mindenütt tátongó szakadékot, a semmit, az űrt, vagyis valódi helyzetünket, azt, hogy mit szolgáltok és az uralom, a mindenkori uralom mindenkori természetét, mely uralom se nem szükségszerű, se nem szükségszerűtlen, csak elhatározás, az egyes életekben hozott vagy nem hozott elhatározás kérdése, se nem sátáni, se nem átláthatatlanul és lenyűgözően körmönfont, se nem nagyszabásúan magával sodró, nem, csak közönséges, aljas, gyilkos, ostoba és képmutató, legnagyobb teljesítményei idején is legföljebb csak jól szervezett, mondhattam valószínűleg, igen, legfőként *komolytalan*, mert amióta a gyilkosság gépházai itt is, ott is, és még annyi sok helyen feltárultak, azóta vége, jó darabig vége mindenféle komolyan vehető komolyságnak, legalábbis ami az uralom, bármiféle uralom képzetéhez fűzhető. És hagyjátok ezt abba végre, mondhattam valószínűleg, hogy Auschwitzra nincs magyarázat, hogy Auschwitz az irracionális, az ésszel fel nem fogható erők szüleménye, mert a rosszra mindig van ésszerű magyarázat, meglehet, hogy a Sátán maga, akárcsak Jágó, irracionális, teremtményei azonban, igenis, racionális lények, minden tettük levezethető, akár egy matematikai képlet; levezethető valamilyen érdekből, haszonvágyból, tunyaságból, hatalom- és kéjvágyból, gyávaságból, ilyen vagy olyan ösztönkielégítésből, ha másból nem, hát végső soron valamilyen örületből, paranoiából, depressziós mániából, piromániából, szadizmusból, kéjgyilkosságból, mazochizmusból, demiurgoszi vagy másfajta megalomániából, nekrofilíából, mit tudom én, melyik perverzitásból a sok közül, és talán mindegyikből egyszerre, viszont, mondhattam valószínűleg, most figyeljete, mert ami valóban irracionális, és amire tényleg nincs magyarázat, az nem a rossz, ellenkezőleg: a jó. Éppen ezért engem már rég nem a vezérek, kancellárok és egyéb címzetes urpátorok érdekelnek, akármennyi érdekességet tudtok is elmondani a lelki világukról, nem, a diktátorok élete helyett engem már réges-rég kizárólag a szentek élete érdekel, mert én ezt találok érdekesnek és felfoghatatlannak, én erre nem találok pusztán ésszerű magyarázatot; és Auschwitz, akármilyen szomorú tréfának hangozzék is ez, Auschwitz ebből a szemszögből is egyenesen gyümölcsöző vállalkozásnak bizonyult, úgyhogy akárhogy unjátok is, elmesélek nektek egy történetet, és aztán magyarázzátok meg nekem, ha tudjátok. Rövid leszek, mert csupa vén rókával ülök szemben, és ha annyit mondok, hogy láger, és tél, és betegszállítás, és marhavagonok, és egyszeri hideg élelemfejadag, holott az út, ki tudja, hány napig tart majd, és az adagok kimérése tízes egységekben történik, és a hordágnak kinevezett fatákolmányomon fekvő kutyaszememet le nem veszem egy, sejtelmem sincs, miért, de csak a „Tanító úrként” emlegetett emberről, vagy inkább csontvázról, akihez az én adagom is került, és bevagonírozás, és a létszám persze újra meg újra nem egyezik, és ordítózás és kavarodás és egy rúgás, azután érzem, hogy felkapnak és a következő vagon elé raknak, és réges-rég

nem látom már sem a „Tanító urat”, sem az adagomat: ennyi elég, hogy pontosan elképzeljétek a helyzetet. Azt is, hogy mit éreztem: először is, nem adhattam enni örök kínszórnak, az éhségnek, e nekem már régóta idegen, dühödten követelőző vadállatnak, és most fölhördült a másik vadállat is, a remény, amely eddig tompán, fojtottan ugyan, de váltig azt dorombolta, hogy mindennek ellenére is, az életben maradásra mindig van esély. Csakhogy a fejadag híján ez egyszerre szerfölött kétségesnek látszott, másfelől, és ezt hidegen tisztáztam magamban, a „Tanító úr” esélyeit az én fejadagom pontosan megkétszerezi – ennyit a fejadagomról, gondoltam, mit mondjak, nem túl nagy örömmel, de annál ésszerűbben. De néhány perc múlva mit látok? Kiáltozva és a tekintetével nyugtalanul keresgélve a „Tanító úr” imbolyog felém, kezében egyszeri hideg élelemfejadag, és amikor a hordágyon megpillant, gyorsan ráteszi a hasamra; valamit mondanék, és úgy látszik, leplezetlenül lerí rólam a meglepődés, mert ő, bár rohan vissza – ha nem találják a helyén, egyszerűen agyonverik –, ő tehát, kicsi, már a halálra készülő arcán világosan fölismerhető felháborodással ezt mondja: „Hogy képzelted?!...” Ennyi a történet, és ha igaz is, hogy életemet nem csupán a megszületésem önkényes véletlenjét követő további önkényes véletlenek sorozatának kívánom látni, mert ez az életnek bizony eléggé méltatlan szemlélete lenne, még kevésbé kívánom azonban úgy látni, mintha minden azért történt volna, hogy én életben maradjak, minthogy ez tán még méltatlanabb szemlélete lenne az életnek, habár tény és való, hogy a „Tanító úr” például azért tette, amit tett, hogy én életben maradjak, de persze kizárólag az én szemszögömből szemlélve, mert őt nyilván valami más vezette, ő nyilván elsősorban is a saját életben maradásáért tette, amit mellesleg az én életben maradásomért is tett. És ez itt a kérdés, és erre adjatok nekem magyarázatot, ha tudtok, hogy miért tette. De ne próbálkozzatok itt szavakkal, hiszen ti is tudjátok, hogy bizonyos körülmények közt, képletesen szólva bizonyos hőfokon, a szavak elvesztik állagukat, tartalmukat, jelentésüket, egyszerűen megsemmisülnek, úgyhogy az ilyen gáznemű halmazállapotban egyedül a tettek, a pusztá tettek mutatnak némi hajlamot a szilárdságra, egyedül a tetteket vehetjük mintegy a kezünkbe és vizsgálhatjuk, mint egy darab néma ásványt, mint egy kristályt. És ha abból indulunk ki, márpedig itt ugye, világos, semmi másból ki nem indulhatunk, hogy véghelyzetben, amilyen egy koncentrációs tábor, és kiváltképp megfontolva a teljes testi-szellemi leromlást és ennek következtében az ítélőképesség szinte kóros elcsökevényesedését, általában mindenkit egyedül a saját életben maradása vezérel, továbbá, ha meggondoljuk, hogy a „Tanító úrnak” kétszeres esélye nyílt az életben maradásra, és ő ezt a megduplázott esélyt, vagyis, egészen pontosan, a saját esélyén felül kínálkozó még egy esélyt, ami már tulajdonképpen másvalakinek az esélye lenne, *elvetette*, ez arra mutat, hogy éppen ennek a másodszori esélynek a, hogy is mondjam, elfogadása semmisítette volna meg az ő *egyetlen* esélyét is, ami még lehetővé teszi neki, hogy éljen és életben maradjon; s hogy eszerint tehát *van* valami, és megint csak kérlek, ne próbálkozzatok nevekkal, *létezik* egy szintisza, semmiféle idegen anyagtól: a testünktől, a lelkünktől, a vadállatainktól nem fertőzött fogalom, egy eszme, amely mindannyiunk elméjében egyforma képzetként él, igen, egy idea, amelynek a, mit is mondjak, sérthetetlensége, megőrzése, vagy ahogy akarjátok, az ő, a „Tanító úr” *egyetlen valódi esélye* az életben maradásra, hogy az életben maradás esélye az ő számára enélkül egyáltalában nem esély, egyszerűen mert ennek a fogalomnak az épségben tartása, a szintisza, zavartalan szemlélhetősége nélkül nem akar, mi több, valószínűleg nem is *tud* élni. Igen, és szerintem *erre* nincs magyarázat, minthogy nem ésszerű, összevetve egy élelemfejadag kézzelfogható ésszerűségével, mely egy koncentrációs tábornak nevezett véghelyzetben a vég elkerülését szolgálhatja, ha szolgálhatná, ha ez a szolgálat nem ütközne egy anyagtan fogalomnak a létérdeket is elsöprő ellenállásába, és ez, szerintem, nagyon fontos bizonyágtétel a sorsoknak abban a nagy anyagcseréjében, ami voltaképpen az élet, sokkal, de sokkal fontosabb, mint amilyen közhelyekkel és ésszerű rémtettekkel akármelyik vezér, kancellár és egyéb címzetes uzurpátor valaha is szolgált és szolgálhatna, mondhattam valószínűleg... De unom már a történeteimet, habár meg nem tagadom és elhallgatni sem tudom, mert az a dolgom, hogy elmondjam őket, bár nem tudom, miért a dolgom, pontosabban, miért érzem úgy, mintha ez lenne a dolgom, holott persze az égvilágon semmi dolgom, amióta e földön minden dolgom véget ért, és csupán egyetlen dolgom van még, mindannyian tudjuk, mi, és rajtam nem fog múlni, nem, igazán nem; és most, hogy mintegy hátába nézek a történeteimnek, messziről, mélán, mint a cigarettámból felkanyargó füstnek, egy rám tapadó női tekintetet látok, mely mintha forrást akarna fakasztani belőlem, és e tekintet világosságában egyszerre megértem, megértem és szinte látom, hogyan szövődnek a történeteim kanyargós fonallá, színes fonalból font puha hurkokká, melyeket az (akkor

még a jövő, most már a volt) feleségem, előbb azonban a szeretőm, az ágyamban fekvő, selymes fejét a vállamon nyugtató szeretőm dereka, melle, nyaka köré vetek, befonom őt, és magamhoz kötözöm, perdülve, fordulva, két tarka és mozgékony cirkuszi mutatványos, akik aztán holtápadtan, üres kézzel hajlonganak a kaján néző, a kudarc előtt. De – igen – *legalább a kudarcra törekedni kell*, mint Bernhard tudósa mondja, mert a kudarc, egyedül a kudarc maradt az egyetlen beteljesíthető élmény, mondom én, és így én is erre törekszem, ha már törekednem kell, márpedig kell, mert élek és írok, és mindkettő törekvés, az élet inkább vak, az írás inkább látó törekvés, és így másféle törekvés persze, mint az élet, talán azt törekszik látni, hogy mire törekedik az élet, és ezért, mert nem tehet mást, utána mondja az életnek az életet, ismétletgeti az életet, mintha ő, az írás is élet lenne, holott nem az, egészen alapvetően, össze nem mérhetően, sőt össze nem hasonlíthatóan nem az, és így a kudarc, ha írni kezdünk, és az életről kezdünk írni, eleve biztosított. És most, amikor mélységes, de fényektől, hangoktól és a belém nyilalló fájdalomtól hasogatott éjszakámban a végső, nagy kérdésekre keresem a választ, miközben jól tudom, hogy minden végső, nagy kérdésre egyetlen végső, nagy válasz létezik csak: az, ami mindent megold, mert minden kérdést és minden kérdezőt elnémít, és számunkra végső soron ez az egyetlen megoldás létezik, ez törekvéseink végcélja, ha egyébként el is tekintünk tőle, és egyáltalában nem erre törekszünk is, hiszen különben nem törekednénk, ámbár, ami engem illet, nem látom be, mi célja lenne még a köntörfalazásnak: mégis, miközben az életemet – uramisten! –, ezt az életet ismétletgetem itt, és azt kérdelem magamtól, ugyan miért, azon kívül, hogy dolgoznom kell, mániásan, őrült szorgalommal és szakadatlanul, mert itt a legkomolyabb összefüggések állnak fenn a fennállásom és a munkám között, ez teljesen nyilvánvaló: mégis, az életemet ismétletgetve, valószínűleg titkos törekvésem titkos reménye hajt, vagyis az, hogy ezt a reményt megismerhetem egyszer, és valószínűleg addig írok, mániásan, őrült szorgalommal és szakadatlanul, amíg meg nem ismerem, mert azután már minék is írnék majd. És amikor a feleségem (a jövő és a volt) később, amikor már kettesben róttuk a homályos és a kevésbé homályos utcákat, megkérdezett, hogy mégis, milyen nevet adnék annak a bizonyos szintiszta, semmiféle idegen anyagtól nem fertőzött fogalomnak, melyről a társaságban az előbb a „Tanító úrral” kapcsolatban beszéltem, akit mellel „nagyon megindító alaknak” mondott, és reméli, mondta, hogy még találkozni fog vele valamelyik írásomban, amely megjegyzése fölött, mint valami szépséghiba fölött, aminek azért nem szabad megzavarnia a varázst, legalábbis pillanatnyilag, amíg a varázs még varázs, úgyszólván hunyt szemekkel átsiklottam, habozás nélkül rávágtam, hogy ez a fogalom szerintem a szabadság, és azért elsősorban a szabadság, mert a „Tanító úr” nem azt tette, amit tennie *kell* volna, vagyis amit az éhség, a létfenntartási ösztön meg az örület, és az éhséggel, a létfenntartási ösztönnel meg az örülettel vérszerződésre lépett uralom ésszerű számításai szerint tennie *kell* volna, hanem mindenre rácsafolva mást tett, olyat, amit *nem kellett* tennie, és amit az embertől ésszerű ésszel senki sem vár. A feleségem (akkor még nem az) kicsit hallgatott erre, azután hirtelen, és emlékszem az éjszaka suhanó fényeiben rám emelt arcára, amely puhán, egyszersmind üvegesen homálylott és csillogott, akár egy harmincas évekbeli premier plán, és emlékszem a hangjára is, mely remegett a nekibátorodás izgalmától és a felindultságtól, legalábbis akkor így hittem, és így is volt talán, habár miért lett volna, hiszen semmi sincs úgy, ahogyan hisszük vagy hinni akarjuk, nem *képzetünk*, hanem agyrémünk a világ, teli elképzelhetetlen meglepetésekkel, hirtelen azt mondta, nagyon magányosnak és szomorúnak kell lennem és minden tapasztaltságom ellenére is nagyon tapasztalatlanak, hogy ennyire nem hiszek az emberekben, igen, hogy elméleteket kell gyártanom, ha meg akarok magyarázni egy természetes (igen, ezt mondta: természetes), egy *természetes* és becsületes emberi gesztust; és emlékszem, mennyire fölkavartak ezek a szavak, ez a merőben dilettáns és a tarthatatlanságában oly megejtő megjegyzés, emlékszem, igen, mint emlékszem az ezt követő, először félénk, majd kérdőre és azután gyorsan bizalmasra forduló mosolyára is, erre az arcjátékra, amelyet később olyan sokszor próbáltam előhívni, mert egy bizonyos értelemben mindig gyönyörködtetett, eleinte élvezetesen, később, amikor már nem sikerült előhívnom, fájdalmasan, vagyis eleinte a valósága, később a hiánya, még később csupán az emléke, ahogyan ez már lenni szokott, és ahogyan, úgy látszik, lennie is kell, minthogy sosincs másképp, emlékszem minderre, hirtelen sűrűvé, szinte kellemetlenül jelenlévővé és zavarossá váló érzéseimre, és még inkább az ő kérdésére, amely úgy hangzott, hogy belém karolhat-e. Hogyne, feleltem. De ezen a ponton helyes lesz elbeszélnem, körülbelül hogyan is éltem én akkoriban, hogy megértsem és felismerjem, amit meg kell értenem és föl kell ismernem: hogy miben különbözött ez a pillanat más hasonló pillanatoktól, amely pillanatokban,

csakígy, mint ebben a pillanatban is, elhatároztatott, hogy hamarosan le fogok feküdni egy nővel. És azért mondom így: „elhatároztatott”, mert ha igaz is ugyan és mi sem természetesebb természetesen, hogy az ilyen elhatározásoknak én magam is mindig jócskán a részese vagyok, sőt egyenesen kezdeményezőként lépek fel, vagy legalábbis ez a látszat, mégis, ez úgyszólván sohasem elhatározásként, sőt ellenkezőleg, még az elhatározás lehetőségét is lehetetlenné tévő kalandként, mintegy a lábam előtt megnyíló örvényként jelenik meg előttem, amikor is a vérem vízesésszerű zubogása bennem minden más megfontolást elnémít, és amely kaland szokásos kimenetelével ugyanakkor már jó előre tökéletesen tisztában vagyok, úgyhogy ami az elhatározást illeti, ha módom nyílna rá, aligha határoznék úgy, hogy efféle kalandra határozzam magam. De talán éppen ez vonz, ez az ellentmondás, ez az örvény. Nem tudom, nem tudom. Mert nemegyszer megtörtént már velem ez, ugyanaz és ugyanúgy, úgyhogy a rendszeres ismétlődéséből valamilyen törvényszerűségekre kell következtetnem, mely alattomban mozgat és irányít: egy nő, félénk mosollyal, surranó mozgással, mintegy kibontott hajú, mezítlábas szolgálólány archaikus álarcában, halkán és szerényen bebocsáttatást kér, mit is mondjak, hogy ne azt a banalitást kelljen mondanom, amit mégiscsak mondani fogok, mert ugyan mi mást is mondhatnék, ha egyszer ez az ócskaság immár ősidők óta beválik, méghozzá kitűnően: bebocsáttatást kér tehát ultimum moriensembé, azaz a szívembe, ott kedves és kíváncsi mosollyal körülnéz, finom kézzel mindent megérint, egyet s mást leporol, az áporodott zugokat kiszellőzteti, ezt-azt kidobál, helyükre a saját holmijait rakogatja, szépen, takarosan és ellenállhatatlanul berendezkedik, míg végül azon kapom magam, hogy engem teljesen kiszorított onnan, úgyhogy szorongva, száműzött idegenként kerülgetem a saját szívemet, mely már távolian, zárt kapukkal dereng csak felém, mint hajléktalannak a mások meleg otthona; és visszaköltözöm igen gyakran csak úgy sikerült, ha egy másik nővel érkeztem kézen fogva, és ezúttal őt lakoltattam be. Mindezt egy tartósabb, már-már kínosan és végeláthatatlanul tartós kapcsolatom lezárulása után gondoltam át ilyen alaposan, mondhatnám, plasztikusan, ahogy ez már írói és műfordítói foglalkozásomhoz illik, mely kapcsolat akkoriban, legalábbis én így hittem, meglehetősen megviselt, és, minthogy általa a munkámhoz elengedhetetlenül szükséges, mit szükséges: nélkülözhetetlen *szabadságomat* láttam veszélyeztetve, a későbbiekre nézve óvatosságra, egyszersmind azonban további megfontolásokra is készítetett. Főleg azért, mert észre kellettennem, hogy vágyva vágyott szabadságom visszaszerzése egyáltalában nem ajándékozott meg azzal a munkalendülettel, amit pedig e fordulatból vártam, sőt megrökönyödötten be kellett ismernem, hogy amíg csupán küszködtem e szabadságért, döntésképtelenül hol szakítva, hol újra visszatérve, lendületesebben, mondhatnám, dühödtebben, következőképpen eredményesebben is dolgoztam, mint most, amikor ismét szabad voltam ugyan, de ez a szabadság csak ürességgel és unalommal töltött el; ahogy aztán jóval később egy másféle állapot, nevezetesen a boldogság, amit a viszonyunk folyamán, majd a házasságunk kezdetén a feleségemmel éltem át, szintén arra tanított, hogy ez az állapot, vagyis a boldogság is kedvezőtlenül befolyásolja a munkámat. Ezért aztán először is a munkámat vettem szemügyre, hogy mi is ez, és miért támaszt ilyen nyomasztó, minden esetben fárasztó, sokszor pedig egyenesen megvalósíthatatlan, már-már öngyilkos követelményeket, és ha akkoriban még messze – uramisten! –, de milyen messze jártam is az igazi tisztánlátástól, a munkám igazi természetének felismerésétől, ami lényegében véve nem más, mint ásás, a tovább-, a végigásása annak a sírnak, amelyet mások kezdtek megásni nekem a levegőbe, annyit mindenesetre mégis felismertem, hogy míg dolgozom, vagyok, ha nem dolgoznék, ki tudja, lennék-e, tudnék-e lenni, így hát itt a legkomolyabb összefüggések állnak fenn a fennállásom és a munkám között, amelynek az egyik előfeltétele, úgy látszik, véltem, mert, bármennyire szomorú is ez rám nézve, de nem vélekedhettem másképp, a boldogtalanság, de persze nem az afféle boldogtalanság, ami mindjárt a munkalehetőségemtől is megfoszt, így betegség, hajléktalanság, nyomor, hogy börtönről meg hasonlókról ne is beszéljek, hanem leginkább a boldogtalanságnak az a neme, amellyel engem egyes-egyedül csakis a nők ajándékozhatnak meg. Így azután, és kivált, mivel épp akkoriban olvastam Schopenhauernek *A sorsunkon áttetsző szándékosságról* szóló írását, amely a *Parerga és paralipomena* valamelyik kötetében lelhető, mely köteteket én a nagy nemzeti felbolydulást és kivándorlási hullámot követő könyvtárfelszámolások idején zsákmányoltam egy antikváriumban, méghozzá olyan olcsón, hogy e minden cenzúrárt, könyvmáglyát, bezúrást, mindenféle könyv-Auschwitzot túlélte négy vaskos, fekete kötetet még én is meg tudtam fizetni: így, mondom, nem zárhattam ki egészen annak lehetőségét, hogy, a teljesen elavult pszichoanalízis legavultabb kifejezésével élve, esetleg némi

Ödipusz-komplexussal rendelkezem, ami végül is, tekintetbe véve ifjúkorom nem éppen rendezett életkörülményeit, nem volna akkora nagy csoda, vélekedtem. Mármost csupán az a kérdés, kérdeztem önmagamtól, hogy az apa-fia vagy az anya-fia szerepe befolyásol-e (ha mindenesetre nem is kizárólagos meghatározóként, hiszen ennek az önanalízisnek már a pusztá lehetősége is több mint reményt keltő, vélekedtem), és azt a választ adtam magamnak, hogy alighanem az anya-fia, az eltaszított anya-fia szerepköre tetszik át a magatartásomon hébe-hóba. Odáig mentem, hogy elméletet is gyártottam erről, mint korabeli följegyzéseim is tanúsítják. Eszerint az eltaszított apa-fia inkább a transzcendens problematikusságra hajlik, az eltaszított anya-fia viszont, akinek magamat is posztulálnom kellett, inkább az érzéketes, a gyúrható és megformálható anyag, a plaszticitás iránt fogékony, az elsőre mindjárt Kafkában, a másodikra Proustban vagy Joseph Rothban vélve példát találni. És ha ez az elmélet valószínűleg szerfölött gyöngén áll is a lábán, és ma már nemcsak leírni, de még éjfél körüli, bágyadt társalgási témaként felvetni is óvakodnék, annál is inkább, mivel egyszerűen nem érdekel többé, ő, hol vagyok én már ettől, és ha egyáltalán emlékszem még rá, csakis úgy, mint kurta, még iránytalan és tétova lépésre az igazi tisztánlátás, vagyis a tudva tudott önfelszámolás hosszú, hosszú, s ki tudná, még meddig tartó útján; mindenesetre tény, hogy ennek a komplexusomnak, mit is mondjak, a haszna belőlem a munkámba, a kára viszont a munkámból belém áramlott vissza, úgyhogy ha nem is éppen a sorsomon, de mindenesetre az akkoriban tanúsított magatartásomon áttetsző szándékosságból arra lehetett következtetnem, hogy alattomban létrehozom, valósággal megteremtem az eltaszított anya-fia helyzetét és szerepét, vélhetően a vele járó igen sajátságos, ha kissé nem restelleném, azt mondanám: élvezetes fájdalom miatt, amelyre a munkám szempontjából, úgy látszik, föltétlenül szükségem van (természetesen a *szabadság* mellett, amire elsősorban van szükségem). Igen, mert, így tűnik, a fájdalomban végül is alkotóerőkre bukkanok, teljesen mindegy, milyen áron, és teljesen mindegy, hogy az alkotóerőben itt esetleg csupán a közönséges kompenzáció ölt formát, a lényeg mégiscsak az, hogy formát ölt, és hogy a fájdalom által egyfajta igazságban élek, és ha nem élnék benne, ez az igazság talán, ki tudja, hűvösen hagyna: így azonban a fájdalom képe bensőségesen és állandóan összefonódik bennem az élet arculatával, az élet – és ebben egészen biztos vagyok – legvalóságosabb arculatával. És ezzel azután magyarázatot is leltem arra a jelenségre, amelyről az előbb beszéltem, hogy ugyanis a teljes szabadságom birtokában miért csökkent, a szabadságomért való küszködés, a mindenféle lelki kínok közepette viszont miért fokozódott a munkalendületem: a komplexusom által kiváltott (vagy a komplexusomat kiváltó) neurózis ugyanis nyilvánvalóan úgy hat rám, hogy ha csillapulófélben van, akkor a munkakedvem is csitul, ha viszont újabb trauma ér, amely fellobbantja a bennem szunnyadó neurózist, a munkakedvem is újra lángra kap. Ez teljesen világos és egyszerű, mármost, gondolhatná az ember, csupán a folytonos kiváltó okokról kellene gondoskodni, melyek aztán szakadatlanul táplálnák a munkám tüzeit – és ezt éppen azért fogalmazom ilyen kiélezetten, hogy rögtön a szemembe tűnjön képtelensége. Mert ahogy elvégeztem ezt az önelemzést, egyszersmind le is számoltam a komplexusommal, sőt természetesen azonnal meg is undorodtam tőle, pontosabban nemcsak a komplexusomtól, hanem önmagamtól is, aki magam előtt is titkolva és színészkedve ezt a komplexust hizlalom, éppen ezt a szellemi éretlenségre valló, megengedhetetlen sérülékenységről árulkodó, idéttlen, infantilis komplexust, holott mitől sem irtózom jobban, mint az infantilitástól. Így, legalábbis ebből a komplexusomból, kigyógyultam, pontosabban szólva kigyógyultnak nyilvánítottam magamat, persze nem annyira az egészségem, mint inkább az önbecsülésem visszaszerzése érdekében, úgyhogy amikor nemsokára egy másik nővel újabb kapcsolatra léptem, azt a, meglehet, kegyetlenül hangzó, de nagyon is gyakorlatias feltételt szabtam, hogy a „szerelem” szó és ennek szinonimái közöttünk soha el nem hangozhatnak, hogy tehát a szerelmünk addig tarthat csupán, míg egymásba nem szeretünk, kölcsönösen vagy egyoldalúan, ez teljesen mindegy, mert abban a percben, amint ez a szerencsétlenség bármelyikünkönél vagy netalán mindkettőnkönél bekövetkezne, a kapcsolatunknak azonnal véget kell vetnünk; és partnernőm, már hogy így mondjam, aki szintén egy súlyosabb szerelmi balesetből lábadozott éppen, ezt a kikötést minden további nélkül elfogadta (legalábbis látszatra), noha kapcsolatunk zavartalansága, efelől nincs kétségem, nyilvánvalóan hamarosan megzavarta és ki is kezdte volna kapcsolatunkat, ha közben meg nem ismerkedem a volt, illetve akkor még a jövőendő feleségemmel, ami végül (legalábbis az én számomra) a radikális megoldást jelentette. Ez idő tájt különben még mindig albérlésben éltem, ami, tagadhatatlan, úgyszólván képtelenségnek tűnt a most már lassan második évtizedébe lépő konszolidáció körülményei közepette, amikor, többnyire ugyan

szívinfarktus, cukorbetegség, örökös gyomorfekély, szellemi-fizikai összeroppanás, erkölcsi és anyagi korrumpálódás vagy jobb esetben csupán családi élete teljes széthullása árán, de csaknem valamennyi barátom, ismerősöm, vagy minek is nevezzem őket, megszerezte saját otthonát; ami engem illet, erre nem gondoltam, ha gondoltam is, úgy gondoltam rá, hogy erre nem gondolhatok, egyszerűen mert ehhez másképpen kellett volna élnem, a pénz, mindenekelőtt is a pénzszerezés jegyében, és ez olyan engedményekkel, téveszmékkel, megalkuvásokkal és egészében annyi *kényelmetlenséggel* járt volna, még ha közben azzal áztatam is magam, hogy mindez csak *ideiglenesen*, pusztán a cél eléréséig történik így, mert hogyan élhetnénk akár csak ideiglenesen is másként, mint ahogyan állandóan és általában élnünk kell, anélkül hogy annak keserves következményei vissza ne háramlanának normális, vagyis többé-kevésbé mégiscsak a magunk megszabta életünkre, ahol mégiscsak mi vagyunk az urak és a törvényhozók, és így egyszerűen nem vállalhattam, és nem is volt kedvem magamra vállalni mindezeket a képtelenségeket, a magyarországi lakásszerzés képtelen kényelmetlenségeit, melyek mindenekelőtt is a *szabadságomat*, a lelki, de tulajdonképpen a külső körülményektől való függetlenségemet is veszélyeztették volna, mégpedig totálisan veszélyeztették volna, így a veszélynek ellenszegülnöm is totálisan, vagyis a teljes életemmel kellett. És tulajdonképpen igazat kell adnom a feleségemnek, aki beható szívóssággal és ellenállhatatlan kérdezősködéssel felderítve akkori körülményeim, a nekem akkortájt lassan már ismerőssé váló arcjáték kíséretében, amely, gondoltam akkoriban, úgy hat rám, mint a mindig váratlan és csodaszerű napkelte, azt mondta, hogy: tehát én a szabadságom érdekében börtönözöm be magamat. Igen, kétségkívül volt ebben némi igazság. Helyesebben, pontosan ez volt az igazság. Az, hogy a magyarországi lakásszerzés börtöne, illetve a magyarországi lakástalanság börtöne közül nekem az utóbbi felelt meg jobban, minthogy abban – a magyarországi lakástalanság börtönében – inkább tölthettem a kedvem, inkább élhettem magamnak, védetten, rejtetten és romlatlanul, míg csak ez a börtön, vagy, ha már ragaszkodunk a hasonlatokhoz, inkább talán konzervdoboznak mondanám, hirtelen, és kétségkívül a feleségem varázsérítésére föl nem tárult, és albérletéletem egyszeriben védtelennek, leplezetlennek és romlandónak, következésképpen tarthatatlannak mutatkozott, mint egyébként tarthatatlannak mutatkozott a későbbi, majd a jelenlegi életem is, és mint, azt hiszem, tarthatatlannak mutatkozik minden élet, ha a felismerések fényében szemléljük, hiszen éppen életünk tarthatatlansága vezet felismeréseinkhez, melyek fényében felismerjük, hogy életünk tarthatatlan – és valóban az, tarthatatlan, mert hiszen elveszik tőlünk. Igen, úgy éltem albérletéletemet, mintha nem egészen élnék, redukáltan, ideiglenesen, szórakozottan (egyedül a munkámat véve komolyan), azzal a tisztázatlan, de biztos, így tehát tisztázásra nem is szoruló érzéssel, hogy mintegy csupán a két valódi elfoglaltságom: a létrejöttöm és az elmúlásom időpontja közé eső, bizonytalan tartamú várakozási időt kell itt elütnöm valahogyan (lehetőleg munkával); holott pedig egyedül ez a várakozási idő az én időm, egyedül ezzel az idővel számolhatok el, bár nem tudom, miért és kinek is kellene elszámolnom vele, mindenekelőtt talán önmagamnak, hogy felismerjem, amit fel kell még ismernem, és megtegyem, amit még megtehetek, aztán pedig mindenkinek, vagyis senkinek, vagyis bárkinek, aki majd szegyenkezik miattunk és (esetleg) érettünk, hiszen sem a létrejöttöm előtti, sem az elmúlásom utáni időmmel nem számolhatok el, ha ezeknek az állapotaimnak egyáltalán bármi közük is lehet az én *egyetlen időmhöz*, amit, mármint hogy bármi közük is lehetne hozzá, kötve hiszek. És most, hogy rám ereszkedő éjszakám világosságában, hideg szakaszszerűséggel ugyan, de bizonyos elfogódottságoktól sem mentesen, hosszan és tépelődve szemlélem albérletéletemet, egyszerre felismerni vélem öskéjét, mégpedig a nem olyan sok évvel, bár egy örökkévalósággal azelőtti lágeréletemben vélem felismerni, hogy pontos legyek, lágeréletemnek abban a szakaszában, amikor lágeréletem nem volt már igazi lágerélet, amennyiben a rabtartó katonák helyébe felszabadító katonák léptek, de lágerélet volt mégis, minthogy még lágerben éltem. Épp ennek az állapotváltozásnak – hogy ugyanis a rabtartó katonák helyébe felszabadító katonák léptek – a másnapján történt, hogy a kórházbarakk Saaljából, vagyis szobájából, ahol akkoriban feküdtem, mivelhogy, enyhén szólva, beteg voltam, ami önmagában véve persze még aligha indokolhatta volna, hogy kórházbarakkban feküdjem, bizonyos körülmények koincidenenciája folytán azonban, ami végső soron a megszokott balsorsnál csak alig valamivel meghökkentőbb szerencse képét öltötte, mégiscsak kórházbarakkban feküdtem, és másnap reggel a Saalból, vagyis a szobából, kitámolyogtam az úgynevezett mosdóba, és ahogy az úgynevezett mosdóba benyitottam, és máris indulni akartam tovább, a mosdóvályú vagy talán előbb a vizelde felé, egyszerűen, és ennél az ócska fordultnál semmi találóbbat kieszelni nem tudok, mert csaknem szó szerint így történt, egyszerűen a

földbe gyökerezett a lábam, ugyanis *egy német katona állt a mosdónál, és a beléptemkor lassan felém fordította a fejét*; és mielőtt még az ijedtségtől összerogytam, elájultam, bevizeltem vagy, ki tudná, mit csináltam volna, rémületem szürkésfekete ködgomolyán túl észrevettem egy mozdulatot, a német katona kézmozdulatát, ahogyan a mosdóhoz invitált, egy rongyot, amelyet a német katona a kézmozdulatot tévő kezében tartott, meg egy mosolyt, a német katona mosolyát, vagyis felfogtam lassan, hogy *a német katona csak a mosdót síkálja*, mosolya pedig csupán az irántam való készségét fejezi ki, azt, hogy a mosdót *az én számomra síkálja*, vagyis azt, hogy megváltozott a világrend, vagyis hogy mit sem változott a világrend, vagyis hogy csupán annyiban változott a világrend, és ennyiben mégsem egészen elhanyagolhatóan változott, hogy tegnap még én voltam a fogoly, ma viszont ő az, és hirtelen rémületemnek ez csak olyformán vetett véget, hogy a közvetlen érzést idővel tartós és rendíthetetlen gyanakvássá szelídítette, mondhatni, világszemléletté érlelte bennem, ami aztán a további lágeréletem, mert még sokáig éltem így, szabad lágerlakóként a lágerban, ami tehát szabad lágeréletem oly sajátos ízét és zamatát adta, a visszanyert életnek ezt a felejthetetlenül édes és óvatos élményét, hogy ugyanis éltem, de úgy éltem, hogy *bármikor visszajöhetnek a németek*, tehát mégsem éltem egészen. Igen, és azt kell hinnem, hogy, akkor ugyan még valószínűleg tudattalanul, no meg a körülmények: a lakástalanság kényszerének is engedve, de végeredményben ezt az élményt, a szabad lágeréletem felejthetetlenül édes és óvatos élményét hosszabbítottam meg albérletéletemben, ezt a minden felismerések utáni és előtti, semmiféle életsúlytól, legkevésbé magától az élet súlyától nem terhelt élet élményét, azt, hogy élek ugyan, de úgy élek, hogy *bármikor visszajöhetnek a németek*; és ha ennek a felfogásnak, vagy életmódnak, vagy mit is mondjak, némi jelképes értelmet kölcsönzök, mindjárt kevésbé is tűnik képtelennek, hiszen tény és való, jelképes értelemben így igaz, *bármikor visszajöhetnek a németek, der Tod ist ein Meister aus Deutschland, sein Auge ist blau*, a Halál egy kék szemű, német majsztrom és magszter, *bármikor eljőhet, bárhol rád talál, megcéloz, és nem téved, er trifft dich genau*. Így éltem tehát albérletéletemet, úgy, hogy nem egészen éltem, és, tagadhatatlan, nem is egészen volt ez élet, inkább csak élés, igen, *túlélés*, hogy pontosabb legyek. Nyilvánvaló, hogy ez azután mélyebb nyomokat hagyott bennem. Gondolom, bizonyos nyilvánvaló furcsaságaim is itt gyökereznek. Azt hiszem, itt kellene beszélnem például a tulajdonhoz, a mindenkit éltető, a mindenkit mozgató, a mindenkit megőrzítő tulajdonhoz való viszonyomról, erről a tulajdonképpen nem is létező, vagy legfőlőbb merő negativitásként létező viszonyról. Nem hiszem, és nem is tudom elképzelni, hogy ez a negativitás velem született negativitás, afféle fogyatékoság lenne, hiszen mivel is magyarázzam akkor bizonyos apróbb tulajdonaimhoz (könyvek), vagy éppenséggel a legfontosabb tulajdonomhoz: az önmagamhoz való görcsös ragaszkodásomat, azt, hogy e mégiscsak legfontosabbnak tekintett tulajdonomat – önmagam – egyfelől a gyakorlati önpusztítás minden nemétől, ami nem a szabad belátásom ítélete, másfelől bármiféle közösségi idea olcsó és fajtalan csábításától is, amit melleleg szintén a gyakorlati önpusztítás válfajai közé sorolhatnék, határozottan, mondhatni, radikálisan mindig is megóvtam, és óvom egyre, sőt egyre inkább, ha persze csupán egy másféle pusztulás számára óvom is; nem, nincs kétségem, hogy a tulajdonhoz való e negatív viszonyomat pusztán túlélésem túlélése, ez az olyannyira sajátos és bizonyos értelemben nem is egészen terméketlen, bár sajnos persze tarthatatlan létmód alakította ki, mely albérletéletemet is oly magától értetődőnek mutatta. Ebben az albérletben, ahová még ama legsötétebb években költözökdttem, amelyeket, a pokol kaján törvényei szerint, fennhangon és kórusban szakadatlanul a legfényesebbnek kellett nyilvánítanunk, és ahol szinte megmentőként fogadtak, mivel jelenlétem megóvni látszott ennek a melleleg eléggé kellemes, félreeső budai mellékutcában megbúvó lakásnak az egyetlen kiigényelhető, lefoglalható, elkobozható, beköltöztetésre kijelölhető, leválasztható, rekvirálható stb. stb. helyiségét, és épp ezért úgyszólván csak jelképes lakbért kellett érte fizetnem, amely a későbbi évek során is úgyszólván csak jelképesen emelkedett, mondom, ebben az albérletben sem akkor, amikor a tulajdonra még nem gondolhattam volna, sem később, amikor már gondolhattam, sőt talán gondolnom is kellett volna a tulajdonra, de mégsem gondoltam rá, mondom, itt aztán nem fenyegettek a tulajdonnal járó veszedelmek, a cső-, a mennyezet- és egyéb repedések megkívánta kínos és reménytelen intézkedések, a tulajdonnal járó megfontolások, hogy vajon kielégítő-e ez a tulajdon, s nem kellene-e további vagy legalábbis kielégítőbb tulajdonra szert tenni, persze meglévő és nem kielégítő tulajdonunk lehető legelőnyösebb felhasználásával, azaz értékesítésével, nem, föl sem merülhetett bennem a változtatás kényszerképzete, ez a viszketeg inger, ami folyton képzelt választások lehetősége elé állíthatna, szakadatlanul birizgálna és azzal ámítana, hogy

ittlétemet máshollétre válthatnám, hogy panellakásomat, persze a szükséges utánjárás, ráfizetés, hivatali ügyintézés meg egyéb, beláthatatlan bonyodalmak árán, kielégítőbbre cserélhetném, ha nem is tudom, mi az, ami engem inkább kielégítene, minthogy vágyaimat sem ismerem kielégítően, és akkor még nem is szóltam a berendezés megoldhatatlan gondjairól, minek következtében panellakásom még most, még ennyi idő után sincs kielégítően berendezve, egyszerűen nem tudom, hogyan kellene berendeznem a lakásomat, nincs elképzelésem a számomra berendezhető lakásról, fogalmam sincs róla, hogy milyen lakást szeretnék, s hogy azt miféle tárgyakkal szeretném berendezve látni. Albérletemben valamennyi tárgy a háziak tulajdona volt, már elrendezve várták, hogy közéjük betelepedjem, és a hosszú, hosszú évek során, melyeket közöttük eltöltöttem, e tárgyak valamelyikének még csak a helyét megváltoztatni sem jutott talán az eszembe, hát még más tárgyakkal fölcserélni, netán újabb tárgyakkal szaporítani őket, pusztán azért, mert, mondjuk, egy tárgyat megláttam, megkívántam és megvásároltam volna (eltekintve könyvektől, a könyveimtől, melyeket először a szekrényben, mikor az megtelt, az asztalon, és amikor már ott sem volt hely, egyszerűen a padlón helyeztem el, míg csak a háziak pótlólagosan be nem állítottak hozzám egy alacsony pótkönyvszekrényt): nem, mondom, egyáltalán nem kívántam, vásároltam, sőt valószínűleg nem is láttam meg tárgyakat, semmi sem ejt annyira kétségbe, mint egy tárgyakkal megrakott kirakat, az ilyen kirakatok a szó szoros értelmében elcsüggesztenek, lehangolnak, sőt demoralizálnak, így tehát, mint mondtam, lehetőleg meg sem látom őket, ami nyilvánvalóan arra vall, hogy ilyenfajta igényeim nemigen lehetnek, e téren – a tárgyak terén –, mint mondani szokás, beérem a legszükségesebbel, és valószínűleg akkor vagyok igazán hálás, ha már készen álló tárgyi viszonyok közé helyeztetem, ahol magamnak mindössze annyi a dolgom, hogy e konstellációt elfogadjam, kiismerjem és megszokjam. Azt hiszem, eszményi szállodalakónak születtem, de mert változott a kor, csak légerek és albérletek lakója lehettem – jegyeztem föl akkoriban a jegyzetfüzetembe, ahonnan most, évtizedekkel később, ebbe a másik jegyzetfüzetembe átmásolom, némileg meglepetten, hogy már akkoriban ilyesmiket jegyeztem fel, ami világosan mutatja, hogy akkoriban sem éltem egészen vakon a helyzetem, e tarthatatlan helyzet és tarthatatlan élet tarthatatlansága iránt. Akkoriban, emlékszem, sokat szenvedtem egy érzéstől, valójában inkább bánatalomnak mondhatnám, amit a saját használatomra „idegenségérzésnek” neveztem el. Már kora gyerekkoromtól fogva jól ismerem ezt az érzést, lényegében állandó kísérőm az életben, de akkoriban szinte veszedelmes módon kísértett, napközben nem hagyott dolgozni, éjszaka nem hagyott aludni, egyszerre voltam tőle pattanásig feszült és a tehetetlenségig ernyedt. Jól megalapozott idegbánatalom ez, nem holmi képzelődés, én legalábbis azt hiszem, hogy lényegében véve valóságon, emberi helyzetünk valóságán alapul. Többnyire azzal a gyakran csodálkozó, máskor viszont, s különösen akkoriban, túrhetetlenül heves érzéssel kezdődik, hogy egyetlen hajszálon függ az életem, nem az, hogy élek-e vagy meghalok, szó sincs itt halálról, éppenséggel és kizárólagosan csakis az életről van itt szó, csakhogy az élet hirtelen a legteljesebb bizonytalanság képét és formáját, helyesebben formátlanságát ölti bennem, úgyhogy egyáltalán nem vagyok biztos a valóságában, igen, teljes bizalmatlanság fog el érzékeim valóságnak feltüntetett, de szerfölött kétes tapasztalatai, egyáltalán, a magam és a környezetem *valóságos* létezése iránt, mely létezéshez, mint már mondtam, az ilyen élmények, vagy inkább talán rohamoknak kellene mondanom, tehát az ilyen rohamszerű élmények idején az élethez, a magaméhoz és a környezeteméhez is, csupán egyetlen hajszál fűz, ez a hajszál pedig egyedül az értelmem, semmi más. Márpedig értelmem nemcsak hogy hibákra hajlamos, enyhén szólva egyáltalában nem tökéletes műszer, vagy érzékszerv, vagy minek mondjam, de ráadásul még többnyire vánszorgón, akadozva, fátyolosan, sőt olykor alig-alig működik. Cselekvéseimet úgy követi csak, mint ágyban fekvő náthás ember a körülötte tébláboló *másiknak* a tevé-vevését, majdnem mindent csak utólag regisztrál, s bár megpróbálja egy-egy bágyadt szóval irányítani ennek az *idegennek* a motozását, a működését, de ha az nem fogad szót, vagy éppen meg sem hallja, akkor rezignált erőtlenséggel letesz a további vesződségről. Igen, „idegenségérzés”, a teljes idegenbevetettség állapota ez, amely azonban még csak a fantasztikum, a meghökkentő, az elrugaszkodott képzelet legparányibb mozzanatát sem tartalmazza, csak a rutin, a köznapiság unalmával gyötör, igen, szintiszta otthontalanság, amely azonban semmiféle elhagyott vagy rám várakozó otthonról nem tud és nem tudat, mint például, és ilyen állapotaimban ezt a kérdést gyakran föltettem magamnak, mint amilyen otthon például a halál lenne. Csakhogy, feleltem magamnak mindannyiszor, akkor hinnem kellene a másvilágban, holott épp az a bökkenő, hogy még ebben a világban sem tudok hinni, legkevésbé az ilyen állapotaimban, amikor is ilyen kérdéseket kényszerülök magamhoz intézni, és

amikor egy másik világ, azaz a másvilág létezését épp annyira tartom csak képtelenségnek, mint ennek a világnak a létezését, vagyis egyáltalán nem tartom elképzelhetetlennek, ha persze elképzelhetőnek sem, hogy egy másik világ, azaz a másvilág létezzen, csakhogy ha létezik is, biztos, hogy nem az *én* számomra létezik, mert én *itt* vagyok. Azaz, még itt is alig; félig-meddig élek csak, és ez valami megnevezhetetlen bűn érzésével tölt el. Gyakran megpróbáltam – megpróbálok – ilyenkor, hogy úgy mondjam, kijózanodni, de hiába, úgy rémlik, hogy az étellel kapcsolatba kerülőm kizárólag valamilyen logikai játék formájában lehetséges csak, mint ahogy az ember sakkozik, vagy számításokat végez papíron, és az elvont eredményből, kifürkészhetetlen úton-módon, egyszerre csak valamilyen realitás adódik: mint ahogy, és akkoriban egyik kedvenc példám volt ez, le is írtam egy blokkfüzetbe, amelyből most ide is leírom, ahogyan tehát, mondjuk, írtam, az ember összefog két zsinórt, csavarral rögzíti, a másik végét bedugja egy fali lyukba, megnyom egy gombot, és kigyullad a lámpa; tisztára tudatos valószínűségszámítás történt, írtam, az eredmény a várt, ennek ellenére mégis elképesztő és egy bizonyos értelemben nem megérthető, írtam. Minden, minden csak következtetés, feltétel és valószínűség, sehol semmi bizonyosság, sehol semmilyen evidencia, írtam. Mi a létem, miért vagyok, mi a lényegem: mindezekre, írtam, tudvalevőleg reménytelenül keresem, nem is a választ, csak a megbízható jeleket; és idegen a testem is, amely fenntart és végül majd megöl, írtam. „Talán ha életemben akadna egyetlen, csak egyetlen olyan pillanat, amikor egyszerre, mintegy egyazon ritmusban élném a vesém meg a májam detoxikáló, gyomor- és bélrendszerem perisztaltikus, tudom ki- és belélegző, szívem szisztolés és diasztolés tevékenységét, valamint agyamnak a külvilággal folytatott anyagcseréjét, szellemem elvont gondolatainak képződését, tudomnak a minderről és az önmagáról való tiszta tudatát is, és transzcendens lelkem kényszerű, mégis kegyelemteli jelenlétét: ha csak egyetlen pillanatig így *látnám, tudnám, birtokolnám* önmagam, amikor is persze sem birtoklóról, sem birtokról nem lehetne szó, egyszerűen csak létrejönne az *azonosságom*, ami soha, soha nem jöhet létre; ha tehát csak egyetlen ilyen meg nem valósulható pillanat megvalósulna, talán az szüntetné csak meg »idegenségérzésemet«, az tanítana meg *tudni*, akkor tudnám csak, mit jelent lenni.” De mivel ez lehetetlenség, tudvalevőleg nem tudjuk és sosem tudhatjuk meg, hogy mi *okozza* jelenlétünk *okát*, nem ismerjük jelenlétünk célját, és nem tudjuk, miért kell eltűnnünk innen, ha már egyszer megjelentünk, írtam. Nem tudom, írtam, hogy az élet helyett, amely valahol létezik talán, miért csupán azt a töredéket kell élnem, ami számomra történetesen adatott: ezt a nemet, ezt a testet, ezt a tudatot, ezt a földrajzi színteret, ezt a sorsot, nyelvet, történelmet, albérletet, írtam. És most, hogy leírom, amit akkoriban leírtam, hirtelen megelevenedik bennem egy akkori éjszakám, egy álmom, pontosabban ébrenlétem, vagy talán éber álmom, vagy álombeli ébrenlétem, nem is tudom, de rendkívül pontosan emlékszem rá, mintha csak tegnap történt volna. Valami egészen szokatlanul heves, addig még sosem érzett „idegenségérzésre” riadtam föl, vagy merültem álomba, nem is tudom, és teljesen mindegy. Fényes éjszaka volt az is, mint fényes a mostani éjszakám is, bársonyfeketén fénylő és valamilyen mozdulatlan, néma, de rendíthetetlen tudattól áthatott, és hirtelen ráeszméltem: úgyszólván teljes lehetetlenség, hogy ez a metsző, ez a szenvedő tudat egyszerre csak megszűnjön és eltűnjön a világból. Igen, és mintha ez a tudat egyáltalán nem az *én* tudatom, inkább a *rólam* való tudat lenne, és így tudok róla ugyan, de nem rendelkezhetem vele, mintha, mondom, nem a kizárólagosan hozzám tartozó, hanem a mindig is meg- és jelenlévő tudat volna, amelytől egyszerűen nem lehet szabadulnom, és amely engem, személy szerint, teljesen hiába és hasztalan gyötör halálra. Másfelől egészen világosan éreztem, hogy ez a szenvedő tudat valójában mégsem boldogtalan tudat, és ha én, de csak mintegy e tudat tárgyaként, ebben a pillanatban boldogtalan lennék is, az inkább csak a saját tehetetlenségem tudata e tudattal szemben, e könyörtelen, örök, kínzó és, mondom, mindamellettt egyáltalában nem boldogtalan tudattal szemben. Teljesen fölébredve, vagy teljesen álomba merülve, hiszen mondom, mindegy, utóbb tehát lehetetlen volt nem a misztériumra következtetnem, illetve lehetetlen volt legalább nem azon elmélkednem, hogy ez a tudat *része* valaminek, ami engem is magában foglal, hogy nem a testemé, de nem is teljesen az értelmemé, noha az értelmem közvetíti, hogy tehát nem kizárólagosan az enyém, és hogy valóban, ez a tudat a legvégső magja talán a létemnek, amely ezt az egészet, mármint a létemet, létrehozta és kifejlesztette. Lehetetlen volt nem arra gondolnom, hogy következőleg ez a tudat feladattal jár, és ha ezt a feladatot csak föltételezem is, parancsa mégis megszeghetetlen, pontosabban szólva, megszeghető persze, de csak azzal az érzéssel, hogy megszegettük a parancsot, vagyis a bűn érzésével; és ugyanakkor, és ami engem illet, ezt találom a legkülönösebbnek, ez a parancs mégsem kizárólag, mit is mondjak, erkölcsi

parancs, nem, van benne valamilyen, úgyszólván egyenesen a kézművesi tehetséghez szóló mozzanat, követelmény, sőt követelés is, az, hogy a világot „fel kell építeni”, „le kell másolni”, „meg kell tanulni”, és, a maga idején, tudnunk kell felmutatni, mindegy, miért, mindegy, kinek, bárkinek, aki majd szégyenkezik miattunk és (esetleg) érettünk, hogy tehát a világ *megértése* az ember vallási feladata, teljesen függetlenül a megnyomorító egyházak megnyomorító vallásaitól, igen, hogy végső soron ebben, és csakis ebben: a világ és helyzetem megértésében kereshetem a, mit is mondjak megint, hogy ne azt mondjam, amit mondanom kell: a megváltásomat, igen, mert hiszen mit is keresnék, ha már keresek valamit, ha nem a megváltásomat keresném. Másrészt viszont azt is gondoltam, hogy mindez csupa olyan gondolat, amit az embernek gondolnia kell; hogy tehát az ember csupán a helyzete folytán gondol ilyen gondolatokat, mert a helyzetéből következőleg ilyen gondolatokat kénytelen gondolni, és mivel az ember helyzete, bizonyos vonatkozásban legalábbis, eleve megszabott és meghatározott helyzet, így az ember kizárólag eleve meghatározott gondolatokat gondolhat, de legalábbis kizárólag eleve megszabott és meghatározott dolgokon, témákon és problémákon rágódhat és gondolkodhat. Ennélfogva, gondoltam, olyan gondolatokat kellene gondolnom, amelyeket nem *kell* gondolnom, bár ma már nem emlékszem rá, hogy aztán gondoltam-e ilyen gondolatokat, azonkívül persze, hogy gondolkodtam egyáltalán, amit nem *kell* tennem, valamint hogy író és műfordító lettem, akivé még kevésbé *kell* lennem, sőt akivé csak a körülmények ellenére tudtam lenni, a körülmények kijátszásával, becsapásával, a körülmények labirintusában való szakadatlan bujkálással és meneküléssel a bikafejű szörny elől, melynek rohanó talpai olykor, mintegy csak futtában, azért így is rám tiportak, e szörnyűséges, e pusztító körülmények ellenére, amelyek a gondolatot semmilyen formában el nem tűrték, hacsak rabgondolat formájában nem, azaz sehogy, amely körülmények egyedül a rabszolgamunkát dicsőítették, magasztalták és ünnepelték, és amelyek közt megélnem, egyáltalán, lennem és létezniem úgyszólván csak titokban lehetett, úgy, hogy fennhangon tagadtam önmagam, és félve, hallgatagon őriztem magamban bársonyfeke éjszakámat és reménytelen reményemet, ami aztán sok, sok, sok évvel később, talán ott szaladt ki először a számon, időközönként fölfigyelve egy rám tapadó női tekintetre, mely mintha forrást akarna fakasztani belőlem, akkor este, amikor a „Tanító úrról” beszéltem: hogy *létezik* egy szintisza, semmiféle idegen anyagtól: a testünktől, a lelkünktől, a vadállatainktól nem fertőzött fogalom, egy eszme, amely mindannyiunk elméjében egyforma képzetként él, igen, egy idea, amelyet, és ezt már nem mondtam, csak titokban gondoltam, amelyet talán én is becserkészhetek, megközelíthetek, sőt egyszer majd írásba foglalnom is sikerülhet talán, egy gondolat, amelyet úgy gondolok, hogy nem *kell* gondolnom, hanem úgyszólván magamtól függetlenül gondolom, és gondolom akkor is, ha ez a gondolat ellenem szól, akkor is, ha megsemmisít, sőt talán akkor igazán, mert talán erről ismerem föl, talán ez lesz a mércéje ennek a gondolatnak... Igen, így éltem tehát akkoriban. És most, hogy mindezt elbeszélem, körülbelül meg is értem és fel is ismerem, amit meg kell értenem és föl kell ismernem. Arra pedig, hogy különbözött-e vajon ez a pillanat más, hasonló, illetve csöppet sem hasonló kapcsolat- vagy viszonykezdő pillanataimtól, azt kell válaszolnom: igenis, gyökeresen különbözött tőlük. Amiképpen, bizonyos értelemben legalábbis, én magam is gyökeresen különböztem önmagamtól. Összegezve ugyanis akkori albérlételemet; akkori gondolataimat, hajlamaimat, indítékaimat, egész albérlési túlélésállapotomat, látnom kell, hogy, a jelek szerint, akkoriban már minden készen állott bennem, ami megérlelt az *állapotváltozásra*. Biztosan nem tévedek, ha azt gondolom, hogy akkoriban kezdtem azt gondolni, hogy tévesen, tehát tarthatatlanul és tűrhetetlenül gondolkodom az életemről. Azt, hogy életemet többé ne csupán a megszületésem önkényes véletlenjét követő további önkényes véletlenek sorozatának lássam, mert ez nemcsak hogy méltatlan, téves, tehát tarthatatlan, sőt tűrhetetlen: de mindenekelőtt is *hasznavehetetlen*, legalábbis az én számomra tűrhetetlenül és megszállottan hasznavehetetlen szemlélete az életnek, amelyet ehelyett sokkal inkább a felismerések sorozatának kell és akarok látni, amiben a büszkeségem, legalább a büszkeségem kielégül. Következőleg a pillanat, amelyben elhatároztam, hogy hamarosan le fogok feküdni egy nővel, vagyis *vele*, aki aztán a feleségem lett, majd volt: ez a pillanat sem lehetett véletlenszerű pillanat. Mert teljesen világos, hogy mindaz, amit itt leírtam, és ami, mint mondtam, már készen állt bennem és megérlelt az *állapotváltozásra*, most mintegy összegződött ebben a pillanatban, ha én magam ennek, a dolgok természetéből folyóan, akkor még nem is lehettem a tudatában, igen, ha én magam nem is emlékezhetem, csak az éjszaka suhanó fényeiben rám emelt arcára, amely puhán, egyszersmind üvegesen homálylott és csillogott, akár egy harmincas évekbeli premier plán. Ki hitte

volna, hogy ez az ígéretesen derengő arc merre és mire csábít. És ha hozzáteszem, hogy, mint ez később kiviláglott, benne, leendő (vagy volt) feleségemben is minden készen állt már, ami őt ugyancsak megérlelte az *állapotváltásra*, akkor azt is kijelenthetem, hogy a kettőnk találkozása nemcsak hogy nem véletlenszerű, de egyenesen sorsszerű találkozás volt. Igen, nem sok idő telt el, és máris a közös életünkről beszéltünk: valójában azonban a sorsot akartuk, mindketten a saját sorsunkat, amely mindig egyedüli, senkiéhez sem hasonló, és senki máséval nem lehet közös. Így aztán bármiről beszéltünk is, minden csak mellébeszélés volt, ürügy és kerülgetés, ha legalább kétségkívül nem is *tudva tudott* mellébeszélés, ürügy és kerülgetés, vagyis nem hazudozás. Mert honnan is tudhattam volna, amit ma már mindennél inkább tudok, hogy minden, amit teszek, és ami történik velem; hogy állapotaim és időnkénti állapotváltásaim, egyáltalán: egész életem – uramisten! – az én számomra csupán a felismerés eszközéül szolgál a felismeréseim sorozatában – a házasságom például ama felismerés eszközéül, hogy nem élhetek házasságban. És amennyire *döntő* felismerés volt ez a felismeréseim sorozatában, annyira *végzetes* viszont, persze, a házasságomra nézve, ha másfelől, hidegen tekintve, házasság nélkül természetesen sosem, vagy legfőljebb elvont következtetések útján juthattam volna csak erre a felismerésre. Elháríthatatlannak tűnik így minden vád és önvád, a mellettem szóló egyetlen mentség pedig az ellenem emelhető váddal azonos: hogy házasságomat, amelyet, ma már látom, kétségkívül önfelszámolásom céljából és céljára kötöttem, akkor, amikor megkötöttem, hitem szerint legalábbis, ellenkezőleg, a jövő, a boldogság jegyében kötöttem meg, a boldogságéban, amiről a feleségemmel annyit s annyira félénken beszéltünk, bár meghittén és határozottan is, mint valami szigorúan ránk rótt, titkos és csaknem zord kötelességről. Igen, így volt, és ma már egész életünket, annak minden hangját, eseményét és érzéseit valami elmosódott, kusza egységben látom, vagy, legyen ez bármennyire furcsa is, hallom inkább, mint valamilyen zenei szövevényt, amely alatt mindegyre érik és sűrűsödik, hogy aztán kirobbanva és minden mást túlharsogva átvegye parancsoló egyeduralmát a fő, a nagy, a mindent elsöprő egyetlen téma: *az én létezésem a te léted lehetőségeként szemlélve*, majd: *a te nemlétezésed az én létezésem szükségesszerű és gyökeres felszámolásaként szemlélve*. Ürügy volt csak, hogy mindjárt akkor este, a „Tanító úrról” beszélve, tovább fűzve a „Tanító úr” esetének, pontosabban a tettének tanulságait, fölfedtem és elmagyaráztam a feleségemnek, aki akkor még nem volt, és ma már nem a feleségem, mondom, megvilágítottam neki az ilyen helyzetekben, vagyis a totalitarizmus helyzeteiben megtehető tettek esélyeit, illetve esélytelenségeit. Mert, mondtam, a totalitarizmus esztelen helyzet, és így az abban adódó valamennyi helyzet is mind csupa esztelen helyzet, habár, mondtam, és talán ez benne a legesztelenebb, életünk lényegével, már annak pusztá fenntartásával is a totalitarizmus fenntartásához járulunk hozzá, amennyiben persze, mondtam, ragaszkodunk az életünk fenntartásához; és ez csupán a szervezés úgyszólván önmagától adódó, mondhatni, primitív furfangja, mondtam. A totalitarizmus hipotézisei úgyszólván természetesen alapulnak a Semmin, mondtam. A kiválasztás, a kirekesztés, és az ezek alapjául megnevezett fogalmak is mind nem létező és semmis fogalmak, mondtam, és nincs más valóságuk, mint merő naturalizmusuk – hogy például az embert belökik a gázkamrába, mondtam. Attól félek, mindez nem lehetett túlságosan szórakoztató, és ha most elgondolkodom rajta, hogy volt-e valami egyéb, a mondandómon túli célom is a mondandómmal, úgy emlékszem, hogy nem volt; úgy emlékszem, csak zaklatottságom beszélt még belőlem, beszédkényszerem, amely néhány órával korábban a társaságban is beszéltetett, továbbá az a benyomásom, hogy, bármilyen furcsa vagy szokatlan legyen is ez, ezt a mellettem haladó, a kopogó, magas cipősarkain mellettem haladó nőt, akit így oldalról és az éjszakai derengésben csak homályosan láthattam, de nem is igyekeztem látni, mert bennem volt még a képe, ahogy, alig egy órája még, átkelt egy zöldeskék szőnyegen, felém, mintha tengeren jönne, hogy tehát ezt az oldalamon haladó nőt *érdeklő*, amit mondok. Hóhér és áldozat, mondtam, a totalításban mind egy ügyben: a Semmi ügyében teljesít totális szolgálatot, bár természetesen, mondtam, ez a szolgálat *korántsem egyforma* szolgálat. És hogy, bár a „Tanító úr” tette a totalításban megcselekedett tett, a totalítás által kikényszerített, legvégső soron a totalítás, vagyis az esztelenség tette, maga a tett azonban mégis a totális esztelenség fölött aratott totális győzelem tette volt, mert éppenséggel itt, a totális irtás és kiirtás világában lényegülhetett csak *megnyilatkozássá* a benne, a „Tanító úrban” élő eszme – vagy, ha úgy tetszik, rögeszme – kiirthatatlansága. Akkor megkérdezett, hogy azon kívül, amit el kellett szenvednem, szenvedtem-e vajon, vagy netalán szenvedek-e magától a zsidóságomtól. Azt feleltem, ezen gondolkodnom kell. Tény és való, régtől, az első gondolatrendüléseimtől fogva tudom, érzem, hogy valamilyen rejtelmes gyalázat tapad a nevemhez, és

hogy ezt a gyalázatot valahonnan magammal hoztam, onnan, ahol sohasem voltam, s valamilyen bűnömért hoztam, ami az én bűnöm, bár sosem követtem el, és üldöz egész életem során, mely élet kétségkívül nem az én életem, jóllehet én élem, én szenvedek tőle és én halok majd bele: mindennek azonban, gondolom, mondtam, nem föltétlenül a zsidóságomból kell következnie, következhet egyszerűen belőlem, a lényemből, a személyemből, a transzcendenciámból, hogy úgy mondjam, vagy a velem szemben tanúsított és az énáltalam gyakorolt általános és kölcsönös viselkedés- és bánásmódból, magyarul a társadalmi állapotokból és az ezen állapotokhoz való személyes viszonyomból, mondtam, hiszen, mondtam, *az ítélet nem egyszerre jön, maga az eljárás válik lassacskán ítéletté*, miként ez megíratott, mondtam. Szóba került az én „írásom” is, az a bizonyos írás amelyet olvasott, és amelyről, mint mondta, *feltétlenül* beszélnie kell velem. Így hát én is kénytelen leszek szólni erről a bizonyos írásomról, nagyjából körvonalazni, hogy miféle írás is volt ez. Ez az írás, voltaképp egy hosszabb elbeszélés, afféle fajta, amelyet úgynevezett „kisregényként” is szoktak jellemezni, épp akkortájt jelent meg egy vaskos elbeszélés- és kisregénygyűjtemény szénakazlának sűrűjében, korántsem minden előzetes, meghurcoló és megcsúfoló bonyodalom nélkül, aminek a leírásától tartózkodom, mert untat és undorít, amellet, mint ilyen, szerény, mondhatni, mellőzhető adalék csupán a magyarországi irodalmi léthez, ehhez a meghurcoló és megcsúfoló, kirekesztéseken, privilégiumokon, elő- és utószerzeteteken, bizalmasan hivatalos és bizalmasan üzleties listarendszereken alapuló, a minőséget mindig gyanúba keverő, az erőszakos dilettantizmus mint zsenialitás előtt mindig kenetesen hódoló, és mindenekelőtt szégyenletes és megszégyenítő irodalmi léthez, amelynek hol rémült, hol meghökkent, hol közömbös, de mindig csak külső szemlélője voltam és vagyok, amennyiben egyáltalán vagyok, és lennem kell, ó, mi közöm nekem az irodalomhoz, arany hajadhoz, Margarete, hiszen a golyóstoll az én ásóm, hamu hajad síremléke, Szulamith; igen, és ez az elbeszélés vagy, legyen, kisregény egy férfi, egy inkább még fiatal férfi monológja. Ez a férfi, akit szülei a legszigorúbb keresztényi szellemben, mondhatni, bigottságban neveltek, most, az apokalipszis napjaiban megtudja, hogy reá is rátétetett a felbontott pecsét: a hirtelen életbe lépő úgynevezett törvények *szellemében* zsidónak minősül. Most, mielőtt gettóba, marhavagonba, ki tudná – és a legkevésbé ő maga –, hogy hová is viszik, és milyen halálra ítélik, még megírja történetét, „az évtizedes gyávaság és öntagadás történetét”, mint írja, azaz íratom vele. Mármost az egészben az a figyelemre méltó, hogy újdonszerű zsidó létében a zsidókomplexusától való szabadulást, egyáltalán, a felszabadulását találja meg. Fel kell ismernie ugyanis, azzal, hogy az egyikből kiközösítik, az ember még nem lesz automatikusan egy másik közösség tagja. Mi köze, kérdezi, azaz kérdeztem vele, a zsidókhoz? Most már, hogy ő is az, semmi, ébred, azaz ébresztem rá. Míg a nem zsidó lét kiváltságait élvezte, szenvedett a zsidók, a zsidó lét, pontosabban a kiváltságok és a kirekesztések zuhlott, fojtogató, gyilkos és gyilkosságokba torkolló egész, öngyilkos rendszere miatt. Szendvedett némelyik barátja, hivatali kollégája, egész tágabb közössége miatt, amelyről azt hitte, hogy a *hazája*, szenvedett gyűlölködésüktől, korlátoztságuktól, fanatizmusuktól. Kivált az antiszemitizmusról folytatott, elkerülhetetlen vitáktól iszonyodott, mindezeknek a vitáknak a gyötrelmes hiábavalóságától, minthogy az antiszemitizmus, ébred, azaz ébresztem rá, nem meggyőződés, hanem alkati és jellembeli kérdés, „a kétségbeesés erkölce, az öngyűlölők őrvongása, a pusztulók vitalitása”, mondja, azaz mondatom vele. Másrészt a zsidókkal szemben is bizonyos feszélyezettséggel viseltetett, amennyiben próbálta ugyan szeretni őket, de sosem volt biztos e kísérlete sikerében. Akadtak zsidó ismerősei, még barátai is, akiket szeretett vagy nem szeretett. De hát ez más, mert tisztán egyéni szemszögből, okokból szerette vagy nem szerette őket. Hogyan lehet azonban eleven szeretetet érezni egy olyan elvont fogalom, mint például a zsidóság fogalma iránt? Vagy egy ismeretlen tömeg iránt, amelyet ebbe az elvont fogalomba gyömöszölnek? Ha sikerült is, valahogy úgy sikerült csak szeretnie őket, ahogyan a kivert állatot szereti az ember, amelyet táplálnia kell, de amelyről azért nem tudni, hogy mit álmodik, és mi telhet ki tőle. Most megszabadult ettől a kintől, egész, vélt felelősségtől. Most már tiszta szívvel megvetheti, akiket megvet, és nem kell többé szeretnie, akiket nem szeret. Szabaddá lett, mert nincs többé hazája. Még csak azt kell eldöntenie, hogy milyen minőségben haljon meg. Mint zsidó, mint keresztény, mint hős vagy mint áldozat, esetleg mint a metafizikai abszurditás, a demiurgoszi újkáosz kárvallottja? Mivel ezek a fogalmak mit sem jelentenek számára, úgy dönt, hogy legalább a halála tiszta tényét nem szennyezi hazugsággal. Mindent egyszerűnek lát, mert jogot nyert a tisztánlátásra: „Ne keressünk értelmet ott, ahol nincs: az évszázad, ez a szakadatlan szolgálatot teljesítő kivégzőosztag ezúttal megint tizedelésre készül, és a végzet úgy hozta, hogy az egyik tízes számjegy éppen rám esett – ennyi az egész”,

hangzanak utolsó szavai az én szavaimmal, persze. Persze, mindez nem ennyire szikár, de itt csak a lényegre szorítkozom, a párbeszédeket, a fordulatokat, a környezetet, a többi szereplőt, továbbá a szerelmét, aki elhagyja őt, elhagyom. Utoljára a földön ülve látjuk emberünket, amint előre-hátra hajlítgatja és rázza őt a csillapíthatatlan nevetése. Címéül is ezt szántam: „A nevetés”, e címet azonban a kiadó igazgatója, akiről köztudott dolog volt, hogy hivatalában – a kiadóban – is állandóan magánál hordja *szolgálati fegyverét*, bár különben nem egyenruhában látható, és *szolgálati fegyverét* – egy pisztolyt – sem szolgálati derékszíjon, csak a nadrágja duzzadó farzsebében viseli, ez az *igazgató* tehát ezt a címet, mint „cinikus” és „az emlékek szentségét lábbal tipró”, satöbbi címet, elvetette; és ha elrútitott címmel is, de miként jelenhetett meg egyáltalában maga az elbeszélés, azt mindmáig nem értem, és nem is akarom megérteni, mert undorodom tőle, hogy netalán megértsem és belelássak a hátsó szándékok kibogozhatatlan szövevényébe, ami semmit sem kímél, mindent elpusztít, és amit létezni enged, azt is csak a pusztítás szándékával engedi létezni, így hát, akár az általam létrehozott figura, én is beérem annyival, hogy a tizedelés – sokkal inkább harmadolás – során az én elbeszélésem, hogy, hogy nem, véletlenül a szerencsés számjegyet húzta. A feleségemet ebben a történetben az ragadta meg, hogy, mint mondta, *az ember maga dönthet a zsidósága felől*. Eddig, valahányszor csak zsidókról szóló, a zsidókkal foglalkozó írást olvastam, mindannyiszor úgy érezte magát, mint akinek *megint az iszapba nyomják az arcát*. Most először érezte úgy, mondta a feleségem, hogy *főlemelheti a fejét*. Az én írásom olvastán, mondta a feleségem, azt érezte, amit a „hősöm” érzett, aki bár meghal, előtte azonban *belső föl szabadulásban részesül*. Ha csak múlt időre is, de ő is átélte ezt a föl szabadító érzést, mondta a feleségem. Ez az írás, sokkal inkább, mint eddig bármi, *élni tanítja őt*, mondta a feleségem, és, ez este már másodszor, ismét átsuhant arcán az a gyorsan váltakozó és rebbenő hullámjáték, a mosolyoknak az a, nem tudok mást mondani: kromatikája, amitől szinte úgy éreztem, megolvadok és bármivé átformálódhatok. Hamarosan aztán megismertem e kijelentései háttérét, a feleségem gyermek- és ifjúkorát. Ez a gyermek- és ifjúkor, habár a feleségem már Auschwitz után született, Auschwitz jegyében telt. Pontosabban a zsidóság jegyében. Az iszap jegyében, hogy a feleségem fenti szavát idézzem. A feleségem szülei Auschwitzot megjárt emberek, apját, egy magas, kopasz, idegenek jelenlétében óvatosan fanyar, meghittebb barátai vagy a családja körében pedig elengedetten keserű arcú férfit én is ismertem még, az anyját korán elvesztette. Valamilyen, Auschwitzból hazahozott betegségbe halt bele az asszony, hol felpuffadt, hol lefogyott, hol kólikája volt, hol pedig kiütések lepték el, betegségével szemben a tudomány lényegében tehetetlennek bizonyult, amiként tehetetlennek bizonyult a tudomány e betegség kiváltó okával, Auschwitzcal szemben is: a feleségem anyjának betegsége ugyanis valójában Auschwitz volt, Auschwitzból pedig nem lehet kigyógyulni, Auschwitz betegségéből többé soha senki sem épülhet fel. Különben, hogy a feleségem orvos lett, mondta a feleségem, abban az anyja betegsége és korai halála döntő szerepet játszott. Később, effélékről beszélgetve, a feleségem földézett egy-két mondatot, amelyeket, mondta, már nem tudja, hol olvasott, de soha többé nem felejtett el. Nem azonnal, de elég hamar rájöttem, hogy a feleségem ezeket a mondatokat a *Korszerűtlen elmélkedések* egyik tanulmányában, nevezetesen *A történelem hasznáról és káráról* címűben olvashatta, és ez ismét megerősített abban a hitemben, hogy azok a mondatok, amelyekre szükségünk van, előbb-utóbb megkeresnek bennünket – mert e hitem nélkül nem érteném, hogyan juthattak el ezek a mondatok a feleségemhez, aki a filozófia, főként pedig Nietzsche iránt; tudomásom szerint legalábbis, sosem érdeklődött. Ezek a mondatok, amelyeket a szétesőben lévő, piros fedelű, egykor valamelyik antikvárium sötét szegletében zsákmányolt, réges-régi Nietzsche-kötetemben hamarosan megkerestem, egész pontosan, ha nem is az én, de Wildner Ödön derék fordításában, így hangzanak: *Van egy foka az álmatlanságnak, a múlt felkérőzésének, a történelmi érzéknek, ahol az eleven élet már károsul és végül el is pusztul, legyen az ember, nép vagy egy egész kultúra*. Aztán, vagy előtte még, hirtelenjében nem is tudom: ...*aki nem tud letelepedni a pillanat küszöbére, feledve minden múltakat, aki képtelen félelem és szédülés nélkül, a lábát megvetve állni egy ponton, mint egy győzelmi istennő* – de innen a feleségem már kívülről is mondta: ...*az sosem fogja tudni, hogy mi a boldogság, és ami még ennél is rosszabb: az sosem tehet boldoggá másokat*. A feleségemnek már kora gyerekkorában a tudására hozták zsidó mivoltát, és mindazt, ami ezzel összefügg. Volt egy korszaka – „lófarok-frizurás, szeplős kislány koromban”, mondta a feleségem –, amikor úgy képzelte, hogy a többi gyerekek majd nagyon kell szeretnie őt mindezekért. Most, hogy a szavait leírom, hirtelen látom őt, ahogyan nevetett, amikor ezt mondta. Zsidósága később a kilátástalanság érzésével lett benne egyenlő. A megvertség, a csüggedtség, a gyanakvás, a lappangó félelem, az anyja betegsége. Idegenek

között sötét titok, otthon a *zsidó-érzések*, a *zsidó-gondolatok* gettója. Anyja halála után hozzájuk költözött az apai nagynénje. „Olyan Auschwitz-arca van”, gondolta róla mindjárt, mondta a feleségem. Mindenki csak a volt vagy a jövőbeli gyilkost látni. „Nem tudom, hogyan fejlődhettem végül mégis viszonylag épkezláb nővé.” Amint a *zsidó-dolgok* kerülnek szoba, azonnal kimegy a szobából. „Valami megkövült bennem és ellenállt.” Alig tartózkodik otthon. A tanulás menekülés, később, hasonlóképp, az orvostudomány is, meg a szerelmek, néhány gyors és heves viszony. Két „legsörnyűbb élménye van”, mondta a feleségem. Mindkettőre úgy tizenhat-tizenhét éves korából emlékszik. Egyszer, fölhevülten, a francia forradalomról beszélt, hogy ez a forradalom, mondta, nem sokkal volt jobb a náciánál. A nagynénje pedig azt mondta erre, hogy ő, mint zsidó, nem beszélhet így a francia forradalomról, mert ha nem lett volna francia forradalom, akkor a zsidók még ma is a gettóban élnének. A nagynéni e rendreutasítása után, emlékezett a feleségem, napokig, de talán hetekig meg sem szólalt otthon. Úgy érezte, hogy ő maga nem is létezik többé, saját érzésekre, saját gondolatokra egyáltalán nem formálhat igényt, s pusztán, mert annak született, kizárólag csak *zsidó-érzései* és *zsidó-gondolatai* lehetnek. Akkor fogalmazódott meg benne és mondta ki magában először: *naponta az iszapba nyomják az arát*. A másik élménye: ül, kezében egy könyv, a könyvben rémségek és rémségekről készült fényképek, szöges drótháló mögött vak tekintetű, szemüveges arc, egy feltartott kezű, sárga csillagos kisfiú, ormótlan sapkája a szemére csúszik, kétfelől fegyveres katonák kísérik, nézi ezeket a képeket, és valami hideg, kaján érzés csúszkál a szívében, amitől ő maga is megrémül, és ugyanazt gondolja, amit az én „hősöm” gondol az én elbeszélésemben: „Mi közöm hozzá? Hiszen én is zsidó vagyok”, mondta a feleségem. De amíg ezeket, valamint több, ezekhez hasonló gondolatát az én elbeszélésemben is nem olvasta, mindig csak félve gondolta őket, és utána büntudata volt miattuk. Ezért érezte, mondta a feleségem, az én elbeszélésem elolvasása után, hogy *felemelheti a fejét*. És megismételte, és nem is egyszer, hogy *élni tanítom* őt: hogy mellettem, mondta a feleségem, *szeretne* élni magát. Igen, sötét és megvilágító éjszakámban most ezek a hangok, képek, motívumok emelkednek ki a néhány villámgyors év szövevényéből, ami a házasságom volt, míg egyszerre ott nem látom magunkat az ablakban, a lakásunk ablakában, éjszaka volt megint, már nem téli és még nem tavaszi éjszaka, amikor a város iszonyú bűzein azért, mint túlvilági üzenet, át-áttör valami illat, talán a messzi növényeké, amelyek, mintegy megszokásból, megint ébrednek és, mintegy megszokásból, megint élni akarnak majd, a közeli kocsmából három félreszeg férfi botorkált hazafelé a túloldalon, az egyik irhakabát fehér szőrmegallérja az ablakunkig felvilágított, összekapaszkodva, félhangon énekeltek, az utcán éppen elsuhanak az utolsó autók, pillanat csend támadt, és akkor, mint egy zenekari szünetben, tisztán felhatolt hozzánk a hangjuk is, és jól hallottuk, hogy mit énekelnek: *Most jöttünk Auschwitzból, többen vagyunk, mint voltunk*, szállt a hang az éjszakában, az első pillanatban voltaképpen meg sem hallottam, azután meghallottam, de mi közöm ehhez, gondoltam, az úgynevezett antiszemitizmus olyan magánügy csupán, amibe én, személy szerint, ugyan bárhol, bármikor belehalhatok, de ma már, Auschwitz után, gondoltam, ez akkor is csak merő anakronizmus lenne, tévedés, amelyben, mint H. mondaná, nem H., a vezér és kancellár, hanem H., minden vezérek és kancellárok filozófusa és főpincére, immár nincs jelen a *világszellem*, provincializmus lenne tehát, semmi egyéb, genius loci, helyi idiotizmus, és ha agyon akarnak lőni vagy verni, gondoltam, úgyis szólnak majd, gondoltam, aminthogy előzőleg általában mindig szólni szoktak. Csak ekkor néztem a feleségemre, óvatosan, mert gyanúsán hallgatott, és a hideg utcai fényben meg szobánknak a mögölünk kiszüremlő, melegebb fényében jól láttam, hogy könnyek folynak végig az arcán. Hogy sosem lesz vége, mondta a feleségem, ettől az átoktól, mondta, nincs menekülés, és hogy legalább tudná, mi teszi őt zsidóvá, ha egyszer képtelen hinni a vallásban, ha, meglehet, hanyagságból, gyávaságból vagy másféle előszeretetei folytán, egyszerűen nem ismeri a zsidók speciálisan zsidó kultúráját, és képtelen is érdeklődni iránta, minthogy egyszerűen nem érdekli, mondta, mi teszi hát őt zsidóvá, ha tulajdonképpen sem nyelv, sem életvitel, semmi, semmi sem különíti el a körülötte élő másfélektől, netalán, mondta, a génjeiben rejlő, valamilyen titkos, ősi üzenet, amelyet ő maga nem hall és ezért nem is ismerhet? Én ekkor, olyan higgadtan, keményen és szinte kiszámítottan, akár egy jól irányzott tördőfés vagy egy hirtelen, erős ölelés, azt mondtam neki, hogy hiábavaló mindez, hiába keresgél téves okokat, hamis magyarázatokat, zsidóvá őt egyetlen dolog teszi, csak ez az egy, és semmi más: *Az, hogy nem voltál Auschwitzban* – mondtam neki, mire a feleségem elhallgatott, először, akár egy megszeppent gyerek, de aztán igen hamar visszaváltozott ez az arc a sajátjává, a feleségem arcává, akit ismertem, és

még valakiévé, akit csak most fedeztem fel a feleségem jól ismert arcában, úgyhogy ez a felfedezés szinte megrendített; és ekkor ismét átforrósodtak akkoriban már nem annyira forró éjszakáink. Mert, igen, akkoriban már kezdtek megmutatkozni a házasságom ellentmondásai, pontosabb szóval a házasságom kezdett annak mutatkozni, ami: ellentmondásnak. Visszaemlékezve az akkori időkre, leginkább bizonyos reflexeimre emlékszem vissza, amelyek akkoriban állandó feszültségben és belső mozgásban tartottak, olyformán, mint talán, legalábbis így képzem, a hódokat, ezeket a valójában patkányszerű állatkákat mozgathatja az ösztönük, hogy kiépítsék és alakítsák bonyolult gát-, búvófolyosó- és üregrendszerüket, sőt váraikat. Ez idő tájt, persze a kenyérkeresetet jelentő műfordítás, a műfordítások garmadája mellett, egy elgondolás, egy terjedelmesebb írásmű, egy regény terve foglalkoztatott, a regény tárgya, mellőzve itt a részleteket, egy lélek útja, a sötétségből a fényre feltörekvés útja lett volna, az öröm kiküzdése, e küzdelem megvívása mint feladat, *a boldogság, kötelességként szemlélve*. Akkoriban igen sokat, nem, ezzel semmit sem mondok, akkoriban úgyszólván szakadatlanul erről a tervemről beszélgettünk a feleségemmel, aki ezekben a beszélgetésekben, amiként főleg magában ebben a tervemben is, láthatólag a legteljesebb örömét lelte, mert abban, és persze egyáltalán nem alaptalanul, mintegy a házasságunk emlékművét látta, így nem győztem neki eleget beszélni róla, ecsetelni az eleinte persze még vázlatos, majd napról napra bővülő cselekményt, a szaporodó és sűrűsödő és szerteágazó motívumokat, ötleteket, amelyekhez, az arcán átsuhanó, hirtelen felragyogó, majd gyorsan kihunyó kromatikák közepette, ő is bátortalan megjegyzéseket fűzött, és ezeknek egyikét-másikát, épp az arcjáték e kromatikájának reményében, én helyeslőleg fogadtam, bátorítottam és méltányoltam, úgyszólván együtt neveltük ezt a tervezetet, dédelgettük és becértük, mintha a gyerekünk lenne. Utólag szemlélve, persze kétségkívül hiba volt mindez, hiba volt beengednem a feleségemet életemnek, fennállásomnak erre a legérzékenyebb, legtitkosabb, legvédtelenebb területére, ami, egyetlen szóval, a *munkám*, és amely területet, épp ellenkezőleg, oltalmaznom és védelmeznem kell, mint ahogyan azóta is ezt teszem, és miként tettem előtte is, mintegy szöges drótkerítéssel véve körül minden illetéktelen behatoló, a behatolásnak, bárki bármiféle behatolásának még csak a lehetősége ellen is; mint ahogyan kétségen felüli tény, hogy a feleségemnek ebben az intenzív, a teljes életemet átfogó és átható, egyszerre erőteljes és mégis remegőn gyöngéd érdeklődésében meg is éreztem én a veszélyt, másrészt, való igaz, nélkülözni ezt az érdeklődést mégsem óhajtottam, mint a tél hosszú, sötét napjai után sem óhajtuk nélkülözni a hirtelen ránk virradó, meleg napfényt. Amint ugyanis a tervem megvalósításához, vagyis a tulajdonképpeni regényíráshoz hozzáálltam, kiderült, hogy az elképzelés megvalósíthatatlan; kiderült, hogy golyóstollamból, mint valami fertőző gócból, olyan anyag szivárog a tervezet egész szövetébe, annak valamennyi sejtjébe, amely ezt a szövetet és annak valamennyi sejtjét, mondhatnám, kórosan elváltoztatja; kiderült, hogy a boldogságról nem lehet, legalábbis én nem tudok, ami tehát ez esetben mégiscsak azzal egyenlő, hogy nem lehet írni, a boldogság talán túl egyszerű ahhoz, hogy írni lehessen róla, írtam, mint éppen most, egy akkor írt cédulámon olvasom és arról ide is leírom, a boldogan élt élet tehát némán élt élet, írtam. Kiderült, hogy írni az életről annyi, mint gondolkodni az életről, gondolkodni az életről annyi, mint kétségbe vonni az életet, saját éltető elemét pedig csak az vonja kétségbe, akit ez az elem fullaszt, vagy valamiképp természetellenesen közlekedik benne. Kiderült, nem azért írok, hogy az örömet keressem, ellenkezőleg, derült ki, az írással a fájdalmat, a minél élesebb, a már-már elviselhetetlen fájdalmat keresem, igen valószínűen azért, mert a fájdalom az igazság, arra pedig, hogy mi az igazság, írtam, a válasz oly egyszerű: az igazság az, ami fölemészt, írtam. Mindezt természetesen nem közölhettem a feleségemmel. Másrészt hazudni sem akartam a feleségemnek. Együttléteink, beszélgetéseink során így azután bizonyos nehézségekbe ütköztünk, kivált, amikor a munkám, de legkivált, amikor a munkámtól várható *eredmények* kerültek szóba, az írás mint *irodalom*, a tetszés vagy nem tetszés tőlem távol álló, közömbös és mértéktelenül érdektelen kérdése, a munkám *értelmének* kérdése, mely kérdések végül többnyire a siker vagy sikertelenség szégyenletes, szennyes, megcsúfoló és meggyalázó kérdéskörébe torkolltak. Hogyan is magyarázhattam volna el a feleségemnek, hogy a golyóstollam az én ásóm? Hogy azért írok csak, mert írnom kell, és azért kell írnom, mert naponta előfűttenek, hogy mélyebbre döfjem az ásót, hogy sötétebb, édesebb húron húzzam a halált? Hogy hogyan végezzem el önfelszámolásomat, egyetlen dolgomat e földön, eközben valami csaló hátsó gondolatot melengetve magamban, az *eredmény*, az *irodalom*, netalán a *siker* csaló hátsó gondolatát; hogy miként is akarhatja tőlem a feleségem vagy bárki, hogy látványos önfelszámolásomat

használgam, mégpedig arra használjam, hogy segítségével, mint tolvaj az álkulcsával, besurranjak holmi irodalmi vagy egyéb jövőbe, ahonnan pedig már a születésemmel kirekesztettek, és ahonnan én is kirekesztettem magam, és ebben a jövőben alapozó munkálatokat végezzek, ugyanazokkal a kapavágásokkal, amelyekkel a felhőkbe, a szelekbe, a semmibe ágyazott síromat kell megásnom? Kérdés, én magam ennyire tisztán, ennyire világosan láttam-e helyzetemet, mint ahogy most leírom. Talán nem egészen, de a törekvés, hogy ne mondjam, a jó szándék kétségkívül megvolt bennem. Hogy hogyan gondolkodhattam akkor, és hogy miféle érzésekkel küszködhettem, azt jól mutatja egy töredékes cédula, amelyet a házasságom töredékei közt kutatva találtam. Nyilvánvaló, hogy ezt a cédulát is a feleségem teáscsészéje mellé szántam, mint szoktam ezt olykor, ha a késő éjszakába nyúló *munkám* miatt nem keltem föl a reggelihez. Így szól: „...hogyan szerethessük egymást, és hogy mégis *szeretünk* maradassunk, bár jól tudom, hogy a férfisors és a női sors alól egyikünk sem bújhat ki, és így részünk lesz ebben a gyötrelemben, amelyet valami titokzatos és, bizony, nem túlságosan bölcs természet rótt ránk: hogy tehát úgy lesz megint, hogy nyújtom érted a kezemet, és kívánni fogom, csakis azt fogom kívánni, hogy az enyém légy; és ugyanakkor, akkor tehát, amikor kezdet te is nyújtod, és végre az enyém vagy már, mégis korlátozni foglak odaadásodban, hogy megőrizhessem azt, amit a *szerettség*nek képzelek...” Ennyi a töredék, és mivel az írásaim közé, a céduláim közé keveredett cédulaként találtam, biztos, hogy nem támasztottam oda a feleségem teáscsészéjéhez, hanem az írásaim, a céduláim közé kevertem valahogyan; de biztos az is, hogy titokban így gondolkodtam, és a gondolataim szerint, sőt a gondolataimat éltem, mint ahogyan *mindig is volt egy titkos életem, és mindig az volt az igaz*. Igen, ez idő tájt kezdtem búvófolyosóimat, hódvárrendszeremet építgetni, feleségem tekintete, keze elől rejtegetni és védelmezni, úgyhogy olykor, és nincs kétségem, hogy a védgátjaim miatt, valami lappangó neheztelést véltem észlelni a feleségem magatartásában, ez az észleletem azután viszontneheztelésre, majd kitartó fájdalomra fordult bennem; amely a feleségem múltó hangulatát sokkal súlyosabb neheztelésnek láttatta, akarta láttatni velem, mint amilyen az valójában volt, hiszen nem nagy erőfeszítembe került volna a feleségemet kiengesztelnem, úgyszólván egyetlen helyes, pontos és jól megválasztott szó, de akár csak egyetlen ilyen mozdulat is megtette volna, én azonban ragaszkodtam a fájdalomhoz, nyilvánvalóan, mert az eltaszítottságomra ismertem benne, az eltaszítottság tűrhetetlen érzése viszont kompenzálásra ösztökélt, a magányos kompenzáció azután megint alkotóerőként öltött bennem formát, vagyis fellobbantotta neurózisomat, azaz mindent fölényesen elsöprő, de csak újabb és még fokozottabb védekezési reflexekre kényszerítő munkakedvet, munkalázzamat és -dühömet, egyszóval beindult ez az egész ördögi mechanizmus, ez a gyilkos körhinta, amely először megmárt a fájdalomban, hogy azután magasan fölé emeljen, de kizárólag azért csupán, hogy hamarosan még mélyebbre vessen belé vissza... és biztosan, egész biztosan ez is közrejátszott abban, hogy újra átforrósodott éjszakáink, e sötéten fénylő éjszakák egyikén, melyeknek sötét bársonyfénye mégis, annyira különbözött mostani éjszakám sötét és sötétbe vesző, fekete fényeitől, e sötéten felizzó éjszakáink egyikén tehát azt mondta a feleségem, hogy mindezekre a kérdéseinkre és válaszainkra, ezekre az egész életünket érintő kérdésekre és válaszokra csakis az egész életünkkel felelhetünk, pontosabban a teljes életünkkel, mert minden ezentúl föltett kérdésünk és minden ezentúl adott válaszunk elégtelen kérdés és elégtelen válasz lenne, és hogy a teljességet ő csupán egyféleképpen tudja elképzelni, mert, legalábbis az ő számára, semmi más teljesség nem pótolhatja az egyetlen, a maradéktalan, a *valóságos* teljességet, hogy tehát gyereket akar tőlem, mondta a feleségem. Igen, és

„Nem!” – mondtam én rögtön és azonnal, habozás nélkül és úgyszólván ösztönösen, mert egészen természetes immár, hogy ösztöneink ösztöneink ellen működnek, hogy úgyszólván ellenösztöneink működnek ösztöneink helyett, sőt gyanánt; és mintha ez a

„Nem!” nem eléggé határozott

„Nem!” lett volna, vagy mintha biztos lett volna következtetlenségemben, a feleségem csak nevetett rajta. Hogy ért ő engem, mondta később, tudja, milyen mélyről fakadhat belőlem a

„Nem!”, és hogy mit kell legyőznöm magamban, hogy *igenné* legyen. Én pedig azt feleltem erre, hogy azt hiszem, én is értem őt, tudom, hogy mit gondol, de hogy a

„Nem!” az

„Nem!”, és nem afféle *zsidó-nem*, aminek ő valószínűleg gondolná, nem, ebben én egészen biztos vagyok, olyan biztos, amennyire bizonytalan azt illetően, hogy tulajdonképpen miféle

„Nem!” is ez, csak éppen

„Nem!”, mondtam, habár, ami a *zsidó-nemet* illeti, arra is lenne épp elég indok, mondtam, hiszen elég elképzelni egy kétségbeejtő és gyalázatos beszélgetést, mondtam, mondjuk, mondtam, elképzelni a gyerek, a gyerekünk – a te – sívalkodásodat, mondjuk, mondtam, hallott a gyerek valamit, és éppen azt visítja, mondjuk, mondtam, hogy „Nem akarok zsidó lenni!”, hiszen nagyon is elképzelhető és nagyon is indokolt, mondtam, hogy, mondjuk, a gyerek ne akarjon zsidó lenni, és hogy engem feszélyezne a válasz, igen, mert hogyan is lehet egy élőlényt rákényszeríteni, hogy zsidó legyen, e tekintetben, mondtam, mindig lehajtott fejjel járulnék elé – eléd –, mert nem adhatnék neki – neked – semmit, se magyarázatot, se hitet, se löfegyvert, hiszen a zsidóságom nekem semmit sem jelent, pontosabban mint zsidóság semmit, mint tapasztalat mindent, mint zsidóság: kopasz nőt a tükör előtt, piros pongyolában, mint tapasztalat: az életemet, vagyis a túlélésemet, a szellemi létformát, amit élek és mint szellemi létformát fenntartok, és nekem ez elég, én tökéletesen beérem ennyivel, kérdés azonban, hogy ő – te – beérné-e – beérnéd-e – vele. És mégis, mondtam, nem *zsidó-nemet* mondok, mindennek ellenére sem, mert nincs förtelmesebb, nincs gyalázatosabb, pusztítóbb és öntagadóbb az ilyen, úgymond, racionális *nem* nél, az ilyen *zsidó-nemmél*, nincs ennél olcsóbb, és nincs ennél gyávább, mondtam, elegendem van abból, hogy gyilkosok és élettágadók kiáltsák ki magukat az életnek, túl gyakran történik ez ahhoz, mondtam, hogy akár csak az ellenszegülő dacot is fölkelhetné bennem, nincs szörnyűbb, nincs gyalázatosabb, mint az élettágadók kedvéért tagadni az életet, hiszen még Auschwitzban is születtek gyerekek, mondtam, és a feleségemnek, magától értetődően, tetszett ez az érvelés, bár azt már nemigen hiszem, hogy megértett volna, miként valószínűleg én sem értettem önmagammat. Igen, és nem sokkal később történhetett, hogy villamosra kellett szállnom, utaztam valahová, ki tudná, hová, nyilván a dolgaim után jártam, mintha lennének még dolgaim, miután az én e földi dolgaim mind elvégeztettek már, és kibámultam az ablakon az omlásszerű suhanásba, a megállók váratlan megtorpanásaiba. Csörömpölve száguldottunk félelmes házak és az itt-ott felbukkanó csenevész növényzet vékony sikolyai közepette, és egyszerre csak, akár egy merénylet, felszállt egy család. Elfelejtettem említeni, hogy vasárnap volt, diszkrétén haldokló vasárnap délután, már langyosodó évszak. Öten voltak, a szülők meg három kislány, a legkisebb még épp csak hogy kibújt a pólýából, rózsaszín, kék és szőke színekben pompázott, nyálzott és elszántan üvöltött, talán melege lehet, gondoltam. Barna, szelíd, nyúzott anyja az ölébe vette, karcsú nyaka operaházi táncosnő tört ívű mozdulatával csuklott a gyermek fölé. A középső nővér duzzogó arccal állt a legkisebbet dédelgető anyja mellett, a legidősebb, gondoltam, tán hét-nyolc éves kislány, mintegy engesztelően és a kívülrekedtek nyomorult összetartozásával fonta karját a kishúga vállára, ő azonban bosszúsán lerázta magáról. Az anyját akarta birtokolni, de tudta, hogy ügye elveszett, miként eszközei is, a gátlástalan üvöltés, ami most már a legkisebb előjoga. A nagylány most egyedül maradt, e szép fényű vasárnap délutánon megint átélte a mellőzöttség, a magány és a féltékenység keserveit. Befogadó megbocsátássá érlelődik-e majd benne, gondoltam, vagy lyukba bújó neurózissá inkább, gondoltam, miközben az apja meg az anyja betöri valami szégyenletes egzisztenciába, gondoltam, amibe beletörődik, gondoltam, és amit szégyenkezve betölt majd, ha pedig nem szégyenkezve, az annál szégyenletesebb reá, és mindenkire nézve, aki betörte őt és beletörődött, gondoltam. Az apjuk: inas, barna, szemüveges férfi, nyári vászonnadrágban, meztelen lábán saru, ádámcsutkája akár egy daganat, kinyújtotta sárga, csontos kezét, hegyes térdei közt a kicsike végre megnyugodott; és az őt arcon, mint transzcendens üzenet, egyszerre földerengett a mindnyájukon túlmutató hasonlóság. Csúnyák voltak, elgyötörtek, nyomorúságosak és megdicsőültek, vegyes érzések viaskodtak bennem, viszolygás, vonzalom, borzadó emlékek és mélabú, és úgyszólván a homlokukra írva láttam, és szinte a villamos falaira is, lángbetűkkel:

„Nem!” – sosem tudnék egy másik ember apja, sorsa, istene lenni,

„Nem!” – sosem történhet meg egy másik gyerekkel, ami velem megtörtént, a gyerekkor,

„Nem!” – üvöltötte, vonította bennem valami, lehetetlen, hogy ez, a gyerekkor, megtörténhessen vele – veled – és velem, igen, és akkor kezdtem el mesélni a feleségemnek a gyerekkoromat, vagy talán önmagamnak, nem is tudom, de meséltem neki, logorreám minden bőségével és kényszerével, meséltem gáttalanul, napokon, heteken át, mesélem tulajdonképpen most is, bár már rég nem a

feleségemnek mesélek. Igen, és nemcsak mesélni, bolyongani is akkor kezdtem, ugyanez a város, amelyben már-már a viszonylagos megszokás viszonylagos biztonságával mozogtam, akkoriban kezdett újra csapdává átalakulni számomra és időnként megnyílni a lábam alatt, úgyhogy nem tudhattam, váratlanul melyik kimondhatatlan, gyötrelmekkel és gyalázattal átitatott színtéren találok magam, hogy milyen hívásnak engedek például, amikor apró, rokkant, álmroncs paloták közt előkelő betegként szunnyadó mellékutcába osonok, tornyos, szélkakasos, csipkés, csúcsos, vakablakos mesházak árnyai közt lopakodom, hitvány előkertek fekete rácsozata mentén, ahol most minden olyan kifosztott, olyan csupasz, átlátható, ócska és ésszerű, mint egy elhagyott ásatási színtér. Vagy hogy, máskor megint, miként vetődtem a városnak ebbe a, nem is tudom, nyombélrendszerébe, ahová különben lakóként ma újra visszakerültem, sorsszerűen, ha úgy tetszik, vagy ügyetlenségből, ha így jobban tetszik, mondjuk inkább sorsszerűnek, ha már úgyis mindegy, és amennyiben ügyetlenségeinkben is sorsunkra ismerhetünk, ha van hozzá szemünk, igen, akkor talán azt hittem, pontosabban azzal ámítottam magam talán, hogy szándéktalanul csöppentem ide, ugyanide, a Józsefvárosnak nevezett városrész bugyormélyeire, ahol ez a bugyormély a Ferencvárosnak nevezett városrész bugyormélyeivel érintkezik, ahol tehát körülbelül ma is lakom, ámbár panelházam panellakása akkoriban még csak ocsmány tervezet lehetett egy ocsmány tervrajzon. Nyárvégi alkonyat volt, emlékszem, túlrejt szagokban fürdőzött az utca, a járdák mentén tántorogtak a kis ablakos, hunyori, részeg és mosdatlan házak, a süllyedő nap mint sárga, ragacsos, erjedő murci csorgott végig falaikon, a kapuk homálylón tátongó, ótvaros sebek, és én szédülve kapaszkodtam meg egy kilincsbe, vagy ki tudja, mibe, ahogyan hirtelen megérintett – ó, dehogy az elmúlás, ellenkezőleg, *a megmaradás misztériuma*; igen, gyilkos érezheti ezt, gondoltam, meséltem aztán a feleségemnek, és hogy miért éppen ezt gondoltam, az, gondolom, bár nem logikus, de érthető, a halottak miatt gondolhattam, gondolom, meséltem a feleségemnek, a halottaim, a halott gyerekkorom meg a képtelen, legalábbis a halottaimmal meg a halott gyerekkorommal szembeszegezve képtelen túlélésem miatt, igen, gyilkos érezheti magát így, aki, mondjuk, gondoltam, meséltem aztán a feleségemnek, rég feledve tettét, hiszen elképzelhető ez és nem is olyan ritkaság, évtizedek múltán, mondjuk feledékenységből, vagy tán csak gépiesen ismételve egykori szokásait, egyszerre csak újra rányit a tetthelyre, és ott mindent változatlanul talál, a hullát, mely ugyan már csontvázzá porladt, a berendezés ócska díszletdarabjait, no meg önmagát, és hiába, hogy nyilvánvaló: immár semmi semmivel és senki senkivel nem azonos, másrészt éppolyan nyilvánvaló, hogy, egy emberöltő röpke közjátéka után, mégis minden ugyanaz, *sőt fokozottan*. És most már tudja, amit tudnia kell, hogy *korántsem* a véletlen vezette vissza, sőt talán soha ki sem jutott innen, mert *ez az a hely, ahol vezékelnie kell*. És ne kérdezd, mondtam a feleségemnek, hogy miért kell, mert bűn meg vezeklés olyan fogalmak, melyek közt csak a létezés létesít eleven kapcsolatot, már ha létesít, persze, és ha már létesít, akkor bűnnek teljesen kielégítő maga a létezés, *el delito mayor del hombre es haber nacido*, mint írva vagyon, mondtam a feleségemnek. Egy álmomat is elmeséltem a feleségemnek, egy visszavisszajáró, régi álmomat, amelyet akkor elég régóta nem álmodtam már, de amely e napokban váratlanul újra visszatért. Ott történik, igen, mindig *ott*, azon a színtéren, abban a sarokházban. Nem látom ugyan a környéket, mégis szilárdan tudom. Talán a falak engednek erre következtetni, egy vén ház vastag, kísértetszürke falai. Valamint a trafik, melyhez néhány egyenlőtlen, meredek lépcső visz fel. Ott fenn azután mintha patkánylyukba nyitna be az ember: szuvas homály és döglegehet. De a trafikot ezúttal odébb helyezték, a sarokház sarkára. Semmi sem indokolja, hogy benyissak. Benyitok. Nem a trafik ez, kicsit tágasabb, kicsit világosabb, sokkal szárazabb és meleg, akár egy padlástér. Ott ülnek, a fölülről beeső, sűrű port táncoltató fénypázmák bizonytalan forrásával, talán egy tetőablakkal? szemközt, a cementpadlatra állított réges-régi *rekamién*. Minden jel arra vall, hogy csak felültek, előzőleg azonban fekve várhatták már évtizedek óta esedékes látogatásomat, a nemtörődöm, a *reménygyilkos* unoka látogatását. Két öreg a porfényben, tele szemrehányással. Olyan gyöngék, hogy alig mozognak. Átadom nekik a magammal hozott sonkát. Örülnek, de nem csillapuló nehezteléssel. Beszélnek, de nem értem, mit. Nagyapám, szürke, borostás arcával a két tenyerében tartott sonka fölé hajol, melynek papirosát közben már kibontotta. Nagyanyám arcán jól látszanak a hullafoltok. Az örökös fejszaggatásra, fülzúgásra panaszkodik. A várakozásra, hogy nagyon-nagyon régóta várakoznak már. Látnom kell, hogy milyen édeskevés nekik a magammal hozott sonka. Rettenetesen éhesek és elhagyatottak. Néhány hiábavaló mozdulatot teszek, mint egy magyarázkodó diák. Nehéz a szívem, akár a lépcső kövei. Aztán minden elmerül, felszáll, szétfoszlik, mint egy szégyenletes titok. Miért kell

örökké valamilyen gyalázat felé forduló arccal élünk?, jegyeztem fel akkoriban. Úgyszintén akkoriban keletkezett az a még ma is egyre gyarapodó idézetgyűjtemény is, amely egy gemkapoccsal összefogott cédulakötegen most is itt hányódik, a céduláim közt, az asztalomon. *Barátaim, kemény osztályrész volt nekünk az ifjúság: magától a fiatalságtól szenvedtünk mi, akár súlyos betegségtől*, olvasom az egyik cédulán. *Családok, gyűlöllek benneteket!*, olvasom egy másikon. *Magunkat a gyermekkorunk, mint haláloknak kiszolgáltattuk, olvasom. Gyakran eltűnődtem már gyermekkoromban, olvasom, az uralom fogalma minden esetben rémuralmat jelent*, és olvasom az ehhez (a Thomas Bernhardéhoz) fűzött saját észrevételemet: „és a rémuralom minden esetben apauralmat jelent”. És aztán csupa saját észrevételt olvasok a cédulákon, ilyeneket: „A nevelés kötelessége, amit sehogy sem tudnék összeegyeztetni...” „Lidércként befolyásolni másvalaki álmait, másvalaki életében szerepet, apaszerepet, tehát *végzetes* szerepet játszani, az igazi borzalmak egyike, aminek rettentő aspektusa...” „Hogy (gyerekkoromban, tehát azóta is) mindig minden bűn volt, ami önmagamat jelentette, és mindig erény, ha úgy cselekedtem, hogy azzal magamat tagadtam és gyilkoltam...”, „Nagyanyámnak mindig *rossz ízű volt a szája*.Tényleg: naftalinszagú volt a lehelete. A józsefvárosi lakás lehelete. A monarchia anakronisztikus lehelete. A lakás sötétsége, mint a kor, a harmincas évek örökölt és az öröklődés során betegséggé fokozódott sötétsége. A sötét bútorok, a *gangos* ház, az egymás előtt zajló életek, a tejeskávé vacsora, a bögrébe *aprított* macesz, a villanygyújtás tilalma, nagyapám, amint a sötétben újságot olvas, az *alköv*, melynek rejtelmes sarkaiban mintha állandóan valami sötét, dohos és gyilkos gondolat lappangana. Az éjszakánkénti poloskapusztítás...” „Lassanként bekerítenélek mindezekkel a történetekkel, amelyekhez tulajdonképpen semmi közöd, idővel mégis áthághatatlan torlaszként meredeznének körülöttem...” „És hogy micsoda nyomorúság a gyerekkor, és hogy milyen türelmetlenül igyekeztem felnőni, mert hittem a felnőttek titkos szövetségében, hogy a szadizmus övezte világukban ők maguk tökéletes biztonságban élnek...” „satöbbi. A reggelek, meséltem a feleségemnek. Az esős reggelek, az esős hétfő reggelek, amikor apám egy újabb hétre megint visszavitt az intézetbe. Minden hétfő reggel esős hétfő reggelként él az emlékezetemben, ami persze képtelenség, de jellemző, mondtam a feleségemnek. Emlékszem, egy ugyanilyen esős hétfő reggelen hirtelen fölkerekedtem, otthagya csapot, papot, otthagya a *munkámat*, és elindultam abba a villanegyedbe, pontosabban szólva abba a negyedbe, amely egykor villanegyed volt, vagyis amelyre egykori villanegyedként emlékeztem, tornyos, szélkakasos, csipkés, csúcsos meseházak negyedeként, ahol tehát, az egyik ilyen tornyos, csúcsos, szélkakasos meseházak egyikeként, az intézet állt. Összecsukva esernyőmet, földi groteszkségünk e ragyogó szimbólumát, enyhén deresedő, eléggé konszolidált külsejű pasas léphetett zavaros gyötrelmeim és még zavarosabb örömeim e süllyedő házába, kockás szövetkalapban, csöpögő ernyővel, meséltem este a feleségemnek. Diadal ez? vagy vereség? Vajon hogyan fogadtam volna *én* ezt a pasast, szellemeskedtem este a feleségemnek, észrevettem volna egyáltalán, ha igen, tán afféle tanfelügyelőnek néztem volna, az igazgatóság, a felettes hatóság cinkosának, meséltem a feleségemnek este. Talán kellemetlenkedő hegedűtanárnak. Nyilván rögtön észrevettem volna valamilyen idétlenségét is, valami nevetségest, amin tüstént megakad a szem, például, ahogyan a gyerekekkel beszél, kimérten, választékosan, mint egy kéjgyilkos, meséltem a feleségemnek. Semmi, semmi, semmi sem egyezik rajta a felnőttiségről szőtt ábrándjaimmal, idegenszerű, elfuserált figura, legföljebb a szuverenitását irigyelném, nem is sejtve, hogy az mennyire felnőttiszuverenitás csupán, tehát a nem szuverenitást szuverenizáló látszat, mondtam a feleségemnek. A látogatásról írtam is néhány sort a jegyzetfüzetembe, ezekből néhányat ebbe a jegyzetfüzetbe is átmásolok. „Voltam az intézetnél”, írtam. „Romokban hever, mint minden, a házak, az életek, a világ”, írtam. „A falon emléktábla, ez alaposan meghökkentett. Azt mondja: *Itt élt és alkotott* satöbbi. Az igazgató. A Diri. A Dugó (ahogyan mi, gyerekek hívtuk). Ki hitte volna, hogy tudós volt? Igen, az általános kontárságnak az évszázadban tudomány a neve... A kert romokban, feldúlva. Az intézet lakóháznak átalakítva. Az ünnepélyes lépcsőzet a széles kőkorláttal, melyen olyan jólesett lecsúszni, s ahol annyi titokzatos esemény történt, kivált este, amikor az ember, a társai közt lökdösődve, lefeküdni ballagott fölfelé, és a szemére ereszkedő álomosság, mint a süppedő hó, már minden hangot, élményt és kívánságot megfékezett, elnyomott, lehalkított (amikor egy este hirtelen magas lázam lett, és Szilvási, ez a nálam úgy tíz évvel idősebb parasztfiú a két karjában hozott fel és megkérdezte, *melyik teremben halsz*, és én nem tudtam felelni rá, mert ötévesen sosem hallottam még a hálni szót, és így nem értettem a jelentését): ez a lépcsőzet, hát, maradjunk egyszerűen annyiban, hogy mocskos... A hálóterem sora felszabdalva, társbérlet társbérlet hátán... Az igazgatói lakás. A Diri lakása. A félelmes, a néma és

elnémító, a lábujjhegyre késztető és kényszerítő lakás. Az ajtón a villogó sárgaréz gomb helyén szürke alumíniumkilincs, mint egy győzelmes farba rúgás... A félemeleti tanulószobák. A másodrendű *juniorok* meg az irigyelt *seniorok* görnyedtek itt egykor könyveik felett, a délutáni *szilenciumok* óráin. Az áhítatra felügyelő mindenkori ügyeletes tanár. Egy-egy algebrapélda súlyos, tiszteletet ébresztő, ezoterikus problémája. E szobák most több családnak adnak otthont. Nyüzsgő, lármás, zamatos szagokkal teli családi életek... minden feszes forma fölbomlása, rohadása. A közönségesség mint bomlasztó erő, végső soron mint halál... A *szuterén*. Az ebédlő, a *karver*, a játéktér (pingpong). És főleg a *rapportok* színhelye. Nem lehet bemenni. Tábla, azt mondja: *Filmklub, jegyek* satöbbi. Jó, akkor elképzelem az ebédlőt. Még jobb is így: nem zavar az úgynevezett *valóság*. (Az ő valóságuk). A magasan fekvő ablakok világította, irdatlanul nagy szuterénteremben a hosszú, fehérrel megterített asztalok párhuzamos sora. A reggeli! A nap egyetlen becses szertartása (kivéve a szombatonkénti rapportét), szigorú és mégis ábrándos. Kijelölt helyemen a reggeli teríték, római egyessel stigmatizált szalvétagyűrűmben a római egyessel stigmatizált szalvétám: ez volt a számom itt, ahogyan más időkben, más helyeken más számokat nyertem (ma épp egy tizenegy jegyű szám futkos az én nevemben valahol, ismeretlen labirintusok fűgáiban, mint az árnyékéletem, a másik, titokzatos énem, amelyről mit sem tudok, bár az életemmel felelek érte, és amit tesz vagy tesznek vele, a végzetemmé válik). De ez a római egyes igazán stílusos kezdet volt, bájos és derengő, mint a kultúrák hajnala. Mert a legfiatalabb lakója voltam az intézetnek... stb. Álltunk a helyünkön, kimosakodva, fényesen, éberén, éhesen. (Mindig éhes voltam, éhes.) Az asztalfőn a tanár, minden asztalfőn egy tanár. Elrebegett egy imát. Rövid, óvatos, mondhatni, diplomatikus imádságot. Ügyelni kellett, hogy se zsidó, se valamelyik keresztény kánon szerinti ne legyen, vagyis hogy zsidó is legyen meg keresztény is, minden isten egyforma öröme. *Add meg, Urunk, a mindennapi kenyerünket* – mondjuk, nem biztos, de valami efféle. (Este viszont németül fohászkodtam: *Müde bin ich geh zu Ruh'*... stb.) Szót sem értettem belőle, de gyorsan megtanultam, és vele az imádkozás megnyugtató monotoniját is, az ismétlés kényszerét, ezt a sajátságos higiénét, amelynek esetleges elmulasztása súlyosabb sebet ejtett a lelkemen, mint például a fogmosásé... Megemlékezni gyerekkorom erős, kényszeres és sajátos vallásosságáról, ami eleinte lényegében animizmus volt, később társult ehhez a mindent látó láthatatlan röntgentekintet, de ez, ha jól emlékszem, csak tízéves korom után, miután főleg apám vette át *nevelésemet*... Tovább. A *karver*. Sötét, bogarakkal teli lomkamra. Egyszer bezártak. Racionálisan fogtam fel. A magány szeretetéről. A betegség szeretetéről. A láz mámorai. Korai dekadencia. Avagy csak jól megalapozott emberundor? Bágyadt kéjben heverni egyedül a nagy hálóteremben, nézni, hogyan éri el a nap a kertben álló gesztenyefa csúcsát, miközben hasonlíthatatlan járásával, a farka végét tekergetve, egy macska settenkedik végig a szemben lévő, kéményes-tornyos, zezugos rejtekhelyekkel teli, kimondhatatlanul kalandos háztetőn. A hirtelen gyomorszorítás este, amikor mégiscsak bekövetkezik, amitől egész délután szorult a gyomrom: léptek a lépcsőn, majd dübörgő léptek a folyosón. A többiek. *Jönnek*, suttogtam magamban sápadtan, mint valami katasztrófahírt. Egyáltalán, a gyomorszorítás. A délelőtti *különtejjel* párosult, ezt a *vérszegénységem* végett... (A régi tejesüvegek gyönyöre, ami, kiderült, ugyanolyan zsenge és mulékony, mint ezeken a hosszanti éllel és sima felületekkel sűrűn tagolt, gyöngéden recés tapintású karcsú üvegeken a pára gyöngyszemei.) Meg kellett inni. Utána hosszan fáj a gyomrom. A gyomorszájam. Kétrét görnyedtem, mint egy KO után... A *karverban* végezetül mégiscsak elfogott az önsajnálát. Jól jött, hiszen, tudtam, úgyis bánatos képet kell majd vágnom, ha megcsikordul a zárban a kulcs, és kiengednek, hadd élvezzék a vélt gyötrelmet, amit rám mértek. (Ösztönösen, velem született alattomoságból ismertem ezeket az apró fortélyokat, vagy csak nagyon korán elsajátítottam őket, tehát *az eredményes nevelés meghozta gyümölcseit?*)... Akkoriban rég átláttam már, hogy milyen ocsmány hely a világ egy kisgyerek számára (csak azt nem tudtam, hogy később ez mit sem változik majd, hacsak én magam meg nem változom)... És a fejfájásról. Föltétlenül megemlékezni. Egzakt nevén migrén. Az volt. Nem tudtam megmozdítani, sajgott a szememen át kapott fénytől. Soha, senkinek nem mertem megemlíteni. Nem hittem el, hogy elhiszik, hogy elhihetik, hogy elhihető. Azt hittem, ez is csak az én titkos, tehát titokban tartandó bűnöm, mint a többi, mint minden. Végül már nem hittem el a fejemnek, hogy fáj. Itt úgyszintén a nevelés eredményessége... Megfontolandó az egésznek a végigélhetősége, öt éves koromtól tízéves koromig. Szinte elgondolhatatlan: hogyan? Nyilván, mint a többiek, mint mindenki, a racionalitásomat ért súlyos, irracionális pörölycsapások segítségével. Az örület segítségével, a szolgálai örületet az uralmi örülettől elválasztó (vagy éppenséggel egyesítő) örület segítségével. Az első irracionális meghatározó:

apám meg anyám válása, ami főleg következménye, az intézet szempontjából volt érdekes. Ha válasuk *okát* firtattam: *Mert nem értettük meg egymást* – hangzott mindig a válasz, apámé is, anyámé is. Hogyan? Hiszen mindketten magyarul beszélnek, gondoltam. Fel nem tudtam fogni, miért *nem* értik, ha egyszer *értik* egymást. De hát ez volt az utolsó szó, a legvégső érv, a semmire nyíló határ: valami súlyos, bonyolult és feltehetően szennyes titkot gyanítottam tehát mögötte, amit rám kényszerítettek. A végzethez hasonlított: el kellett fogadnom, és annál inkább (mert annál végzetszerűbb), minél kevésbé értem. A másik irracionális meghatározó az a bizonyos rendszeres villamosút apámmal. Hová mentünk, kihez, miért, már nem emlékszem. Az egész ügy sokkal jelentéktelenebb volt a válásnál. Mégis. A megálló, ahol mindig leszálltunk, és aztán sokat kellett gyalogolni, előre. Szóvá tettem, hogy a következő megállótól csak pár lépést kellene visszamennünk. A válasz: *Visszafelé nem megyek*. Kérdés: *Miért?* A válasz: *Mert visszafelé nem megyek*. Újabb kérdés: *De miért nem?* Újabb válasz: *Már mondtam: mert visszafelé nem megyek*. Éreztem ennek a szilárdságnak a roppant mélyértelműségét, csak megfejtetni nem tudtam. Értelmem teljes, porig sújtott tanácsalansága, mint valami kinyilatkoztatott titokkal szemközt. Végül csakis valami kiismerhetetlen, de megfellebbezhetetlen törvényszerűsége lehet és *kell* is következtetnem, amit apám képvisel és a hatalma, mellyel fölöttem rendelkezik. Neurózis és erőszak mint kizárólagos kapcsolatforma-rendszer, alkalmazkodás mint a túlélés egyetlen lehetősége, engedelmisség mint gyakorlat, téboly mint végeredmény”, írtam. *A korábbi kultúra romhalmazzá, végül hamuvá omlék, de a hamu fölött szellemek lebegnek majd*, ez is egy cédulám (Wittgenstein), „...és ahogy álltam ott, az esernyőm alatt, és ahogy megérintett ennek a létesítménynek, ennek a jómódú magánintézetnek, ennek az egykori *áll. eng. főinternátusnak* a fojtogató titka, ami még ma is körülengi a nyirkos, őszi levegőben, mint ásatag sírkamrák körül lengedezik kaján némaságuk, egyszerre, mit is mondjak, szinte átjárt, mint ez a mindent átjáró nyirok, ez a *korábbi kultúra*, ez az apakultúra, ez a világméretű apakomplexus”, írtam. Későbbi olvasmányaim során, konviktusok, papneveldek, katonaiskolák leírásával találkozva, olykor ráismerni véltem „az én intézetemre”, bár ez persze más volt azért, nyájasabb, abszurdabb és, egészében, még perverzebb, ha ezt csak hosszú évek múltán, a mindent beteljesítő gyalázat tükrében ismerhettem is fel igazából, mondtam a feleségemnek. Valójában egyszerű elveken, a tekintély-, az autoritárius apaelven nyugodott, mondtam a feleségemnek. Egyszerűen lemásolta a külvilág elveit, és ezeket az elveket, szokásból, vagy komikus tévedésből, vagy komikus tévedéssé változott megszokásból, az uralom jogcímének tekintette, mondtam a feleségemnek. A tanulószobák falán a mindenkori magyarországi apauzrpátor: a királyi, császári felségek meg a fő- és első titkárok közt akkor éppen a Főméltóságú Kormányzó Úrnak tisztelt férfiú mellképe díszlett, tengernagyi sapkában, rejtélyes, vállbojtos egyenruhában, mondtam a feleségemnek. Így, utólag, mondtam a feleségemnek, az a gyanú ébred bennem, hogy az internátus vezetését az angolszász vezetési, az angolszász *nevelési* eszmények befolyásolhatták, némi osztrák-német, nem, osztrák-magyar, nem, német-osztrák-magyar-asszimiláns zsidókisebbségi beütéssel, a genius loci folytán; no és, mondtam a feleségemnek, mindenesetre annyi különbséggel, hogy világbirodalmi elit helyett itt budapesti kis-, közép- és még kisebb polgárokat képeztek. A spártai elv inkább csak a hiányos élelmezésben nyilvánult, az ennivalót a tudós és angolszász eszményektől befolyásolt vezetőség a gyerekektől *ellopta*, ugyancsak, nyilván, a genius loci folytán, mondtam a feleségemnek. Említettem feleségemnek az emléktáblát is. És hogy mennyire meghökkentett. Kétségtelen, mondtam a feleségemnek, ha akarnék, többet is megtudhatnék talán erről, mármint az emléktábláról, az indokairól stb., de hogy részemről semmit sem kívánok tudni. Tény és való: ezt az embert, intézetünk igazgatóját, egyben a tulajdonosát is, roppant tekintély vette körül, ebben a tekintélyben azonban nyoma sem volt a magasabb rendű dolgokat illető becsülésnek: ahogy ez a tekintélyhez illik, az övé is csak a jól szervezett félelmen alapult, mondtam a feleségemnek, habár ő maga inkább nevetséges figura volt (itt megemlítettem a tőlünk, gyerekektől kapott gúnynevét: Dugó), apró emberke, hosszú, tömött, sárgásfehér, konya bajusszal, fehérén lobogó, művészies üstökkel, hasa, akár külön testrészt, roppant görögdinnyeként domborodott sötét mellénye alatt. Máskülönben ennyi az egész, ne gondoljon semmire, mondtam feleségemnek, se brutális tett, se goromba szó nem indokolta félelmünket. De hát a félelem, kedvesem, mondtam feleségemnek, sok áttétellel működik, és éppen, amikor világrenddé szilárdul, gyakran csak babona már. A tanárok félték tőle, legalábbis úgy tettek, mintha félnének. Állandó hivatkozási alapul szolgált nekik, közeledtét suttogás, püsszegés, általános összekapottság kísérte. A Diri! Jön a Diri! Csak ritkán jött. Emeleti lakásából, akár egy fellegvárból, érkeztek parancsai,

üzenetei, sőt gyakran nem is nyilvánított, csupán neki tulajdonított, mondhatni, megelőlegezett óhajai. A fellegrvár jegyében éltünk, állandóan a fellegrvár magasába tekintő, a fellegrvárat leső, de a fellegrvár árnyékában sunyító arccal. Komolyság uralkodott, melynek megalapozottságában senki sem kételkedett, valami nyomasztó, egyszersmind azonban a hivatalos derű mázát viselő komolyság. A játékszabályok szelleme, a sportszerűség szelleme, a *seniorok* közelgő vizsgálói, az érettségijük szelleme. Modern szellem. De telve a klasszikus hagyománnyal. Valamint nemzeti tartalommal, nemzeti szavalatokkal, nemzeti gyásszal, nemzeti fogadkozásokkal. Emlékszem a legendákra, meséltem feleségemnek, melyek a szuterénban lévő konyhából a hátsó grádicson, a közvetlenül a fellegrvárba fölvezető hátsó lépcsőn felhurcolt tálakról keringtek közöttünk; mindig akadt valaki, aki éppen látta, hogy miket vittek föl ebédre, vacsorára a Dirinek meg családjának, miközben mi a vizes paprikás krumpliból vágott négy karika kolbászt vagy az esti tea mellé fölszolgált öt darab kekszet eszegettünk. De hát a kiváltság, kedvesem, meséltem feleségemnek, tudjuk, csak szilárdítja a tekintélyt, és a gyűlölettel elegy csodálat, ahogyan mi, alávettettek az ilyen demonstrációkat fogadtuk, nagyon is illett életünk általános kétértelműségéhez. Ámbár, meséltem feleségemnek, a komolyság időnként recsegve-ropogva összedőlt és belezuhant valami obszcén vihogással kibélelt szakadékba, ahonnan ilyenkor felhallatszott az ott tanyázó démonok veszett kurjongatása, és ahonnan aztán, igaz, megtépázva, mint mélytengerből kiemelt csatahajó, mely azonban még roncsnak is diadalmas, mindig újra felmerült a régi uralom, a fellegrvár, a rend. *Botrány*, meséltem feleségemnek, botránynak hívták az ilyen föltartóztathatatlan, mindig váratlan és úgyszólván kéjes zuhanást, amit valahogy úgy képzeljen el, mondtam a feleségemnek, mint amikor egy részeg úriember, miután jó ideig keményen tartotta magát, hirtelen enged a csábításnak, és megkönnyebbülten végigvágódik a földön, igen, épp ilyenek voltak ezek a kisiklások, hozzátevé, hogy az úriember józansága sem egyéb, mint kisiklás és talajvesztés, itt a józanság csak felfokozott részegség, mondtam a feleségemnek. Elmeséltem neki az egyik ilyen botránnyt. Az egyik legjellegzetesebbet. Amikor a „Pörge”, ez az ösztövé, már idősebb, kemény kezű nevelőtanár egy reggel végigviharzott a hálóterem során, és felfedezte, hogy hiányzik közülünk valaki, egy *senior*, egy tizenhét éves fiú, fehér fogaira, mozgékony arcára, hosszú, barna hajára, nevetésére még ma is emlékszem, mondtam a feleségemnek. Ugyanakkor (de lehet, előbb) felfedezte, hogy a folyosó végéből nyíló kis szoba nem nyílik, vagyis be van zárva, még hozzá belülről van bezárva. Ugyanakkor (de lehet, előbb) a konyháról jelentették, hogy hiányzik az „új lány”, erre a lányra is emlékszem még, ahogyan szobalányi kötevényében felszolgált az asztaloknál, habár tulajdonképpen csak bodros, szőke fürtökre meg egy eléggé típusos, mondhatnám, archetipusos mosolyra emlékszem. Állítólag még az este bezárkóztak, és azután elaludtak. A „Pörge” most megdöngette az ajtót. Némi tétova motoszkálás és fojtott suttogás után odabentről többé nem hallatszott ki semmi. Az ajtót nem nyitották ki. A „Pörge” felszólította a bűnösöket s a többi. Nemsokára jött a Diri. Arca vöröslött, bajsza, üstöke lobogott, hasa föl-le ugrándozott, mi, kaján alattvalók, a falhoz lapulva nyitottunk neki utat. Megrángatta a kilincset, mint a Gestapo, két ököllel ütötte az ajtót, mint a megcsalt férj egy ócska kabarében. Aztán már csak a nyilvános kicsapásra emlékszem (a lányt, persze, tüstént kirúgták), a körmönfont, kenetes és alattomos szövegre, arra, hogy mindannyian a *senior* pártján álltunk, és arra, hogy mindannyian hallgattunk. Természetszerűleg, mondhatnád, mondtam a feleségemnek. Ma már tudom, hogy min alapult akkori bűnérzetem, bűntudatom, rémületem és szégyenem, az a fullasztó valami, amit ebben az egész eljárásban éreztem, ma már tudom, hogy miféle rituálét láttam én akkor ebben az apahelyettesítő apaintézményben: *nyilvános kasztrációt* láttam, ami a mi megfélemlítésünkre, a *mi közreműködésünkkel* történt, vagyis a mi közreműködésünkkel kasztrálták egy pajtásunkat, a *mi megfélemlítésünkre*, vagyis egy végtelenen perverz aktusnak az aktus révén végtelenen pervertált résztvevőivé tettek, mondtam a feleségemnek, és teljesen mindegy, mondtam még a feleségemnek, hogy tudva tudottan tették-e vagy pusztán csak szokásból, pusztán *nevelési szokásból*, a pusztító nevelés pusztító szokásából. Vagy például a minden szombat délutáni *rapport*, mondtam a feleségemnek. Hogy ezt is el kell képzelnie, mondtam neki. Először is kihoztak az ebédlőből néhány hosszú asztalt, ezekből egyetlen, végtelenül hosszú asztalt csináltak, majd leterítették. Mindez a játékteremben történt. Ekkor érkezünk csak mi, növendékek, hogy amikor felsorakozunk, már ezzel a végtelenül hosszú, leterített, üres asztalsorral, no meg a mögötte felállított széksorral szemben sorakozunk fel. A szorongás máris tapintható anyagként kezdett ránk nehezedni. Ekkor valaki, többnyire az egyik alacsonyabb beosztású nevelőtanár, de megeshetett, hogy az alacsonyabb beosztású személyzet egyik magasabb beosztású tagja, behozott egy

nagy alakú, feketébe kötött könyvet, a *rapportkönyvet*, és némán az asztal közepére helyezte. Most újabb várakozás következett, a székekkel, az asztallal és a fehér asztalon feketén terpeszkedő hallgatag, gonosz, lapos rapportkönyvvvel szembeszegzett, mind kevésbé reményteljes várakozás. Ebben a pillanatban, az általános megingás, a sóhajok, igen, a totális összeroppanás pillanatában lépett be, a tanári kar élén, az *Igazgató*. Helyet foglaltak. Halálos csönd. Szemüvegek felrakása. Némi krákogás, székrecsegés. Most, mikor a feszültség nem volt tovább fokozható, felnyitott a fekete könyv, akár az Apokalipszis könyve. Mindenki benne volt, és mindenkinek minden bűne (és erénye). Egyenként mindannyian néven szólítottunk. A kiszólitott előlépett, és magányosan vacogott az asztal mögött trónoló felsőbbség meg az éppen elhagyott nyájmeleg közti űrben. Érdemeit, mulasztásait körülbelül számon tartva ugyan, de azokban mégis elbizonytalanodva, bármilyen meglepetésre készen állt. A Diri némán elolvasta a róla szóló heti bejegyzéseket, jobbra fordult, balra fordult, suttogó tanácskozás hol a fülükkel, hol a szájukkal felé hajló tanárokkal, majd elhangzott a verdikt. Lehetett ez megrovás, dicséret, dörgedelem, állíthatták őt példának a többiek elé, vagy megvonhatták tőle a szombati, sőt a vasárnapi kimenőt is. De nem ez, egyedül az aktus, az *eljárás* volt itt a lényeges, mondtam a feleségemnek. Éreztem, hogy mindezeket a dolgokat talán nem kellene elmondanom a feleségemnek, legalábbis nem így, hogy napokon, heteken át másról sem beszélek, mert valószínű, hogy untatom, és egészen biztos, hogy gyötöröm őt ezzel, mint ahogyan, persze jóval kevésbé, mint őt, de magamat is csak gyötörtem vele, pontosabban szólva, magamat nemcsak hogy kevésbé, de másként is gyötörtem, mondhatni termékenyebben gyötörtem, mint ahogyan őt gyötörtem, ezt már akkor, mialatt beszéltem, mialatt feleségemnek a gyerekkoromat elbeszéltem, már akkor is pontosan éreztem, beszéd közben állandóan gyúlt, dagadt, feszült bennem gyerekkorom réges-régi és most az új veszély által hirtelen újra fellobbantott kelevénye, amely ki akart fakadni és ki is fakadt, tehát a beszéddel, igaz, gyötörtem magam, egyúttal azonban meg is könnyebbültem a beszéd, e gyötrellem által. Olyan volt ez az aktus, mondtam a feleségemnek, akár egy istenítélet, úgy, ahogy azt, mondjuk, egy káplár elképzei, mondtam a feleségemnek, igen, olyan volt ez az aktus, mint egy auschwitz-i appel, még nem igazából persze, csak játékból, mondtam a feleségemnek. Később aztán megtudtam, hogy a Diri is az ottani krematóriumok egyikében füstölgött el, és ha ezt a tényt úgyszólván a végső igazolásának kell éreznem, akkor, igen valószínű, még mindig a tőle nyert eredményes neveltetésem gyümölcse ez, a *kultúrái*, amiben hitt, és amelyre pedagógiailag felkészített, mondtam a feleségemnek. A pedagógiai diktatúrájának ebből az alapjában véve mégiscsak hűvösebb és személytelenebb, s így tulajdonképpen kiszámíthatóbb világából azután hirtelen egy paternális, melegszívű rémuralom alá kerültem, tízéves koromban ugyanis apám vett magához, meséltem feleségemnek. Ez idő tájt, emlékszem, többször is nekifogtam, hogy írásba foglaljam apám és az apámhoz kapcsolódó érzelmeim, az apám és a magam, mit is mondjak, meglehetősen bonyolult kapcsolatának a, legalább némileg pontos és, ha persze nem is igazságos, mert hogyan is lehetnének igazságosak apánkkal szemben, hogyan lehetnék igazságos akár magával az igazsággal szemben is, hiszen az én számomra egyetlen igazság létezik csak, az *én igazságom*, és akkor is, ha az tévedés, igen, az én tévedésemet egyedül az életem, uramisten!, az én életem avathatja egyedüli igazsággá, megpróbáltam tehát legalább valamilyen elfogadható képet alkotni, mondom, apámról és az apámhoz fűződő érzelmeimről és a vele való kapcsolatokról, ez azonban sohasem sikerült, és ma már tudom, hogy soha nem is sikerülhet, és azt is majdnem tudom, mindenestre sejtem vagy legalábbis gyanítom, hogy azóta is folyton csak ezzel próbálkozom, hogy végeredményben most is csak ezt teszem, és most is, mint mindig, hiábavalóan teszem. „Képessé kell lennem rá, hogy elgondoljam, mennyire lehetetlen volt megtalálnia a hozzám vezető utat...”, írtam például. „Nyilván mint önmagához, hozzám is szorongó kapcsolat fűzte, amit ő nyilván szeretetnek nevezett, és annak is hitt, sőt az is volt, ha elfogadjuk ezt a szót a maga képtelenségében, és eltekintünk zsarnoki tartalmától...”, írtam. Az intézetben a törvénnyel volt dolgom, amelytől tartottam ugyan, de sohasem tiszteltem, mondtam a feleségemnek. Tulajdonképpen a szerencse arculatát viselte, lesújthatott rám, vagy kedvezhetett nekem, lelkiismeretemet azonban egyik esetben sem érintette: igazi bűnössé csak a szeretet igája alatt váltam, mondtam a feleségemnek. Gyerekkorom e szakasza a legbornírtabb válságba vetett, animisztikus hitvilágban éltem, akár az őseimbek, gondolataimat annyi tabu vette körül, hogy már-már anyagi erőt tulajdonítottam nekik, hittem a mindenhatóságukban, mondtam a feleségemnek. Közben viszont, s kétségkívül apám hatására, egy Mindenhatót is feltételeztem, aki gondolataimat már a megfogadásukkor ismeri és mérlegre teszi, márpedig gyakran támadtak mérlegelhetetlen gondolataim.

Apámnak szokása volt például, hogy időnként a lelkemre beszéljen, mondtam a feleségemnek. Lehetetlen volt ilyenkor elkerülnie az ismétléseket, vagyis, mondtam a feleségemnek, mindig tudtam, mit fog mondani, a szövegben, mint valami memoriterben, titokban mindig előtte jártam, ő pedig engedelmesen utánam mondta: egy pillanatra visszanyertem a szabadságomat, de a hátam is beléborsózott, mondtam a feleségemnek. Rémülten próbáltam megkapaszkodni valamiben, elég volt észrevennem esetenül számárfüles inggallérját, egy kissé remegő keze magányát, erőlködő homlokráncolását, egész hasztalan kínlódását – bármit, ami végre elgyöngített, és amitől, akár egy tikkadt szivacs, olyan porhanyóvá lettem. Akkor végre kimondhattam magamban a megváltó szót, a rövid diadal, de egyben a sürgős visszavonulás szavát is: *Szegény...* A szivacs duzzadni kezdett, saját megindultságom a könnyekig megindított, és ezzel törlesztettem valamennyit az apám fenyegető szeretete folytán állandóan rám nehezedő adósságból. Hogy mindenen túl, mindennek ellenére és a szó minden két- és többértelműsége mellett valójában mégiscsak szerettem-e, válaszoltam a feleségemnek, aki ezt akkor megkérdezte tőlem, nem tudom, és szerfölött nehéz is lenne tudnom, mert annyi szemrehányással és annyi követeléssel szembeállítva, mindig is úgy tudtam, úgy éreztem, úgy láttam, vagyis úgy *kell* tudnom, éreznem és látnom, hogy nem szeretem, vagy legalábbis nem jól, nem *eléggé* szeretem, és mert nem *tudtam* szeretni őt, így tehát valószínűleg nem is szerettem, mondtam a feleségemnek, és szerintem, mondtam a feleségemnek, ez így is volt rendjén, némileg radikálisan fejezve ki magamat, így volt kiterelve, mondtam a feleségemnek, hiszen így és csakis így állíthattuk elő *az eszményien sablonos létszervezetet*. Az uralom kétségbevonhatatlan, kétségbevonhatatlanok törvényei, melyek szerint élnünk kell, e törvényeknek azonban sosem tudunk maradéktalanul megfelelni: apánk és isten előtt mindig bűnösök vagyunk, mondtam a feleségemnek. Végeredményben apám is csak ugyanarra készített fel, ugyanarra a *kultúrára*, mint az intézet, és a céljain valószínűleg éppolyan keveset töprengett, mint én a vonakodásomon, az engedetlenkedéseimen, a csődjeimen: érteni ugyan nem értettük egymást, együttműködésünk azonban tökéletes volt, mondtam a feleségemnek. És ha mit sem tudok arról, hogy szerettem-e, tény viszont, hogy sokszor őszintén, szívből sajnáltam: de ha ezzel, hogy olykor nevetségessé tettem, és ezért megsajnáltam, ha tehát ezzel – titokban, mindig csak a legnagyobb titokban – megdöntöttem az apai uralmat, a tekintélyt, az istent, akkor nemcsak ő – apám – vesztette el a hatalmát fölöttem, de én is vacogtatóan magányossá váltam, mondtam a feleségemnek. Zsarnokra volt szükségem, hogy világrendem ismét helyreálljon, mondtam a feleségemnek, apám pedig sosem próbált uzurpatori világrendem helyébe másikat állítani, közös kiszolgáltatottságunkét például, vagyis az igazságét, mondtam a feleségemnek. Így aztán, ahogyan rossz fiú és rossz tanuló, ugyanúgy rossz zsidó is voltam, mondtam a feleségemnek. Zsidóságom megmaradt homályos születési körülménynek, még egy hibámnak a többi közt, kopasz nőnek a tükör előtt, piros pongyolában, mondtam a feleségemnek. Sok mindent mondtam még, persze, a feleségemnek, mindenre ma már nem emlékezhetem. Arra emlékszem, hogy nagyon kimerítettem őt, mint ahogyan én is elfáradtam nagyon, és fáradt vagyok most is. Auschwitz, mondtam a feleségemnek, később csupán azon erények túlhajtásának tűnt nekem, melyekre már kora gyerekkorom óta neveltek. Igen, akkor, a gyerekkorral, a neveltetéssel kezdődött megbocsáthatatlan megtöretésem, soha túl nem élt túlélésem, mondtam a feleségemnek. Egy szerényen igyekvő, nem mindig kifogástalan előmenetelű tagja voltam az életem ellen szőtt hallgatag összeesküvésnek, mondtam a feleségemnek. Auschwitz, mondtam a feleségemnek, nekem az apa képében jelenik meg, igen, az apa és az Auschwitz szavak bennem egyforma visszhangot vernek, mondtam a feleségemnek. És ha igaz az az állítás, hogy isten felmagasztalt apa, akkor isten nekem Auschwitz képében nyilatkozott meg, mondtam a feleségemnek. Amikor végre elhallgattam, és a sok beszéd után most sokáig, talán napokig is hallgattam, a feleségem meggyötörtnek látszott ugyan, de mintha nem fogta volna fel, amit mondtam, pontosabban szólva, mintha azt, amit mondtam, nem úgy fogta volna fel, ahogyan mondtam, azaz mintha nem vette volna észre, hogy én, és hiába, hogy magam is tudtam, persze: oktanul (és ez a legkevesebb, amit erről mondhatok), hogy én tehát oktanul, kegyetlenül és valószínűleg kizárólag azért csupán, mert egyáltalán végighallgatott, voltaképpen minden dühömmel őellen fordultam, hogy a lázadás szót e helyen, e kapcsolatban, ahol annak valóban semmi tere, ne kelljen használnom, mondom: a feleségem mintha tán azt hitte volna, hogy most, miután mindezt elmondtam, kiadtam, kiokádtam magamból, egyúttal *meg is szabadultam* mindettől, igen, mintha mindettől megszabadulhatnék, mintha engem mindettől meg lehetne szabadítani, így gondolhatta tán, gondoltam, észrevéve néhány, igaz, tétova kísérletét, hogy közeledjen,

hogy *megértéssel* közeledjen hozzám. Természetszerűleg ettől elzárkóztam; természetszerűleg semmiféle *megértést* nem tűrhettem, ez valójában csak a kiszolgáltatottságomat szentesítette volna. De ez semmiség volt ahhoz az elemi erejű belátáshoz képest, ami valószínűleg pusztán az *eljárásomból* fakadt, abból, ahogyan a feleségemmel bántam, vagy, igen, fénylő éjszakám utolsó óráin a helyénvaló szót kell használnom, mert egyedül ez a megtisztító szó: ahogyan tehát vele elbántam. Igen, az, hogy ilyen kegyetlen, ilyen *meghitten kegyetlen* voltam vele, úgy látszott, egyúttal egyszer s mindenkorra elfogadhatatlanná is teszi őt a szememben, bizonyos értelemben, persze túlzás, nagy túlzás, amit most mondani fogok, de bizonyos értelemben mintha megöltem volna, ő pedig a tanúja lett volna ennek, látott volna közben, látta volna, amint embert ölök; és úgy látszott, hogy ezt soha többé nem tudom neki megbocsátani. Főlöské, hogy itt az időn elmélkedjem, azon például, hogy meddig élünk, meddig élhettünk még így, némán egymás mellett. Mélyen lehangolt, tehetetlen és elhagyatott voltam, ezúttal olyan mértékig, hogy az kompenzálatatlannak bizonyult, vagyis már nem mozdította elő a *munkámat*, ellenkezőleg, tökéletesen megbénította azt. Nem egészen vagyok bizonyos abban, hogy miközben – természetszerűen – magamban vádak, vádak egész szövedékét kovácsoltam ellene, titokban mégis nem a feleségemtől vártam-e segítséget; ha így volt is, látható tanújelét ennek, szerintem, nem adtam. Egy napon, este volt, ha jól emlékszem, és egészen biztos, hogy jól emlékszem, mégpedig már késő este, a feleségem éppen hazaérkezett valahonnan, nem tudom, nem firtattam, még csak meg sem kérdeztem, honnan, szép volt, és futólag, mint sűrű felhők mögül a villámcsapás, kurtán belém hasított a gondolat: „De szép zsidólány!”, természetesen, gyalázatosan és szomorúan, ahogyan jött, és rémlett, hogy átkel egy zöldeskék szőnyegen, mintha tengeren jönne, akkor este ő, a feleségem törte meg a csendet, a csendünket. Hogy egy kicsit késő van már, mondta a feleségem, de hogy látja, még itt ülök és olvasok. Sajnálja, mondta a feleségem, de valami elfoglaltsága akadt, de hogy ez engem valószínűleg amúgy sem érdekel. Hogy itt ülök és olvasok, olvasok vagy írok, olvasok és írok, egyre megy, mondta a feleségem. Igen, mondta a feleségem, nagy iskola volt ez az ő számára, ez az egész, mármint a házasságunk. Általam, mondta a feleségem, megértette és megtapasztalta mindazt, amit a szülei tapasztalatai alapján nem értett és nem is akart érteni. Nem, mert mindennek megértése, most már tudja, akkor, fiatal lány korában egyszerűen megölte volna. Hogy, mondta a feleségem, titokban, a lelke mélyén sokáig gyávának hitte magát, most már azonban tudja, és ehhez én és a velem eltöltött évek jelentős mértékben hozzásegítették, most már tudja tehát, hogy egyszerűen csak élni akart, élnie kellett. És most is, mondta a feleségem, most is azt mondja benne minden, hogy élni akar. Sajnál engem, legfőként azt sajnálja, hogy ennyire tehetetlenül kell sajnálnia; de hiszen minden tőle telhetőt elkövetett, hogy *megmentsen engem* (és én hallgattam, bár meghökkentett a szóhasználata). Már csupán hálából is, folytatta a feleségem, hiszen én mutattam meg neki az utat, amelyen azután éppen én nem tudok vele tartani, mert az értelmemnél is erősebbek azok a sebek, amelyeket magamban viselek, és amelyeket ha talán ki is tudtam volna heverni, úgy látszik, legalábbis ő úgy látja, mondta a feleségem, hogy nem *akartam* és nem is akarok kiheverni, és ez a szerelmünkbe, a házasságunkba került. Újra mondta, hogy sajnál, azt mondta, hogy engem tönkretettek, de hogy én ebbe tönkre is mentem, amit eleinte nem így látott, ellenkezőleg, mondta a feleségem, eleinte *azt csodálta bennem*, hogy tönkretettek ugyan, de hogy én ebbe mégsem mentem tönkre, akkor ilyennek látott, de hogy ebben tévedett, mondta a feleségem, még nem lett volna baj, és nem a csalódás érzését keltette benne, bár kétségtelen, hogy szenvedett miatta, mondta a feleségem. Elismételte, hogy meg akart menteni, de hogy a meddőség, valamennyi törekvésének, szeretetének és szerelmének meddősége lassan kiölte benne az irántam való szeretetét és szerelmét, és csakis a meddőség és a hiábavalóság és a boldogtalanság érzését hagyta meg benne. Azt mondta, hogy mindig sokat beszéltem a szabadságról, de hogy a szabadság, amire állandóan hivatkozni szoktam, az én számomra, mondta a feleségem, valójában nem a hivatásom, a *művészet* (így mondta a feleségem) szabadságát jelenti, sőt valójában nem is a szabadságot, ha szabadságon a tágasat, az erőset, a befogadót értjük, amihez hozzátartozik a vállalás, igen, a *szeretet*, mondta a feleségem; nem, az én szabadságom ténylegesen mindig csak valami vagy valaki, és valakik meg valamik *ellen* forduló szabadság, mondta a feleségem, támadás vagy menekülés, vagy mindkettő, és enélkül tulajdonképpen nem is létezik, mert – úgy látszik – nem is létezhet az én szabadságom, mondta a feleségem. És így, ha éppen nem adottak ezek a „valakik vagy valamik”, akkor én találok ki és állítok elő ilyen függőségeket, mondta a feleségem, hogy legyen mi elől menekülnöm, vagy legyen mivel szembeszegülnöm. És hogy ezt a szörnyű, hadd legyen ez egyszer őszinte: ezt a *gyalázatos* szerepet

(hogy az én szavajárásomat használja) ezúttal, és immár évek óta, kegyetlenül és körmönfontan órá osztottam, mondta feleségem, de nem úgy, mint támaszt kereső szerelmes a szerelmesére, még csak nem is, mint beteg az orvosára, nem, mondta a feleségem, úgy osztottam rá ezt a szerepet (hogy megint az egyik kedvenc szavammal éljen), mint hóhér az áldozatára, mondta a feleségem. Azt mondta, hogy a szellememmel leterítettem őt, azután részvétet ébresztettem benne, miután fölkeltem részvétét, a hallgatómmá tettem, szörnyű gyerekkorom és iszonyú történeteim hallgatójává, és amikor a részese akart lenni a történeteimnek, hogy kivezessen ezeknek a történeteknek az útvesztőjéből, a kátyújából, igen, az iszapjából, és elvezessen engem magához, a szerelméhez, hogy azután *együtt* kilábaljunk ebből a mocsárból és örökre magunk mögött hagyjuk, mint valami betegség rossz emlékét: akkor én egyszerre csak elengedtem a kezét (így fejezte ki magát a feleségem) és futni kezdtem előle, vissza a mocsárba, és neki már nincs ereje hozzá, mondta a feleségem, hogy másodszor, és ki tudja, még hányadszor is utánam jöjjön, és újra kivezessen onnan. Mert úgy látszik, mondta a feleségem, hogy én onnan ki sem akarok kecmeregni, az én szörnyű gyerekkoromból és iszonyú történeteimből szemlátomást nem létezik számomra kivezető út, akármit tenne is ő, mondta a feleségem, és ha az életét áldozná is értem, tudja, látja, hogy azt is csak meddően, hiába tenné. Hogy, igen, amikor egymással összeakadtunk (ezt a szót használta a feleségem), akkor úgy tűnt neki, mintha *élni* tanítanám, és aztán elborzadva látta, hogy mennyi pusztító erő van bennem, és hogy mellettem őrá nem az élet, hanem a pusztulás várna. A beteg tudat, mondta a feleségem, az az oka, beteg és megmérgezett tudat ez, ismételte újra meg újra, örökre megmérgezett, mérgező és mételyező tudat, amit, mondta a feleségem, meg kell szüntetni, igen, mondta a feleségem, csak megszabadulni, csak elszakadni tőle, ha az ember élni akar, és ő úgy döntött, ismételte, hogy élni akar. Itt elhallgatott egy pillanatra a feleségem, és ahogy ott állt, egy kicsit felhúzott vállal, összefont karokkal, magányosan, riadtan, sápadtan, elkenődött szájfestékkal, hirtelen, vagy mondjuk óhatatlanul, az a féltő gondolatom támadt, hogy talán fázik. És akkor, gyorsan és szárazon, mint valami kellemetlen hírt, mely azonban tüstént elveszti majd kellemetlen ízét, mihelyt velem közölheti, azt mondta még, hogy igen, nincs értelme titkolnia, „van valakije”, valaki, akivel úgy gondolják, hogy összeházasodnának. És hogy ő, mondta még, nem zsidó. Talán érdekes, de én csak itt szóltam meg, mintha mindabból, amit a feleségem mondott, csupán ezt az egyetlen pontot találnám sérelmezhetőnek. Minek néz engem, talán valami negatív fajvédőnek?!, kiáltottam rá ekkor. Nem kellett ahhoz Auschwitzban lennem, kiáltottam, hogy ezt a kort és ezt a világot megismerjem, és hogy azt, amit megismertem, többé meg ne tagadjam, kiáltottam, meg ne tagadjam holmi furcsán, ámbár, elismerem, szerfelett gyakorlatiasan értelmezett életelv nevében, ami tulajdonképpen csak a beilleszkedés elve, helyes, kiáltottam, semmi kifogásom ellene, de lássunk tisztán, kiáltottam, igen, lássunk tisztán, hogy az *asszimiláció* itt nem egy fajnak – fajnak! nevetnem kell! – egy másik fajhoz való – nevetnem kell! – asszimilációja, hanem a fennállóhoz, a fennálló körülményekhez és a létező viszonyokhoz való *totális asszimiláció*, kiáltottam, mely körülmények és viszonyok ilyenek meg olyanok, hiszen nem érdemes minősíteni minőségüket, olyanok, amilyenek, egyedül az *elhatározásunkat* érdemes, de azt azután *kötelező* is minősítenünk, az elhatározásunkat, hogy végrehajtjuk a totális asszimilációt, vagy azt az elhatározásunkat, hogy nem hajtjuk végre a totális asszimilációt, kiáltottam, de már valószínűleg halkabban, és azután a képességeinket kell, sőt *kötelező* minősítenünk, hogy végre tudjuk-e hajtani vagy nem tudjuk végrehajtani a totális asszimilációt, és én már kora gyerekkoromban tisztán láttam, hogy képtelen vagyok rá, képtelen vagyok asszimilálódni a fennállóhoz, a létezőhöz, az *élethez*, és ennek ellenére, kiáltottam, mégis fennállok, létezem és élek, de úgy, hogy tudom: képtelen vagyok rá, úgy, hogy már kora gyerekkoromban tisztán láttam: ha asszimilálódok, az még előbb megölne, mint az, hogy nem asszimilálódok, ami úgyszintén megöl tulajdonképpen. És ebben a tekintetben tök mindegy, hogy zsidó vagyok-e vagy nemzsidó, habár itt a zsidóság, tagadhatatlan, nagy előny, és ebből, de érti-e?!, kiáltottam, *csakis és kizárólag ebből az egyetlen szemszögből* vagyok hajlandó zsidó lenni, kizárólag ebből az egyetlen szemszögből tekintem szerencsének, sőt különös szerencsének, sőt *kegyelemnek*, nem azt, hogy zsidó vagyok, mert füttyölök rá, kiáltottam, hogy mi vagyok, de azt, hogy megbélyegzett zsidóként Auschwitzban lehettem, és hogy a zsidóságom révén mégiscsak átéltem valamit, és a szemébe néztem valaminek, és tudok, egyszer s mindenkorra és visszavonhatatlanul tudok valamit, amiből nem engedek, soha nem engedek, kiáltottam. Rövidesen elhallgattam. Azután elváltunk. És ha az ezt követő éveimre mégsem mint a teljes sivárság sivatagi éveire emlékszem vissza, az kizárólag annak köszönhető, hogy ezekben az években is, mint egyébként mindig: azóta, azelőtt s

természetesen még a házasságom korszakában is, *dolgoztam*, igen, a munkám mentett meg, ha valójában persze csak a pusztulás számára mentett is meg. Ezekben az években nemcsak hogy néhány döntő felismerésre jutottam, de ezekben az években ismertem fel, hogy felismeréseim sorjában, mintegy bogról bogra szorosan összeszővődnek a sorsommal. Ezekben az években ismertem fel a munkám igazi természetét is, ami lényegében véve nem más, mint ásás, a tovább-, a végigásása annak a sírnak, amelyet mások kezdtek megásni nekem a felhőkbe, a szelekbe, a semmibe. Ezekben az években álmodtam újra egyszer már megálmodott, s ma már tudom, hogy a „Tanító úr” példáján megálmodott feladatomat és titkos reményemet. Ezekben az években ismertem fel életemet, egyfelől mint ténnyt, másfelől mint *szellemi létformát*, pontosabban az egy bizonyos túlélést már túl nem élő, túlélni nem akaró, sőt túlélni valószínűleg nem is tudó túlélés létformáját, mely mindazonáltal megköveteli a magátét, vagyis azt, hogy *megformálja*, mint egy lekerekített, üvegkemény tárgyat, hogy így végül is *fennmaradjon*, mindegy: minnek, mindegy: kinek – *mindenkinek és senkinek*, annak, aki van vagy nincs, egyre megy, annak, aki szegyenkezik majd miattunk és (esetleg) érettünk; melyet azonban mint *ténnyt*, mint a túlélés pusztá tényét, megszüntetek és felszámolok, akkor is, és csak akkor igazán, ha ez a tény történetesen én vagyok. Ezekben az években történt, hogy az erdőben összetalálkoztam Obláth doktorral. Ezekben az években kezdtem el írni céduláimat a házasságomról. Ezekben az években jelentkezett ismét a feleségem. Egyszer, amikor újabb recepteket remélve, a megszokott eszpresszóban vártam, két gyereket vezetett kézenfogva. Egy sötét szemű kislányt, orrocskája környékén elszórt szeplők halvány pöttyeivel, meg egy konok fiút, vidám és kemény szeme, akár szürkés-kék kavics. *Köszönjete a bácsinak*, mondta nekik. Ez egyszer s mindenkorra, tökéletesen kijózanított. Néha, akár egy kopott, megmaradt menyét a nagy irtás után, még végigsurranok a városon. Egy-egy hangra, képre felneszelek, mintha megkérgesedett, lomha érzékeimet akadozó emlékek szimata ostromolná a túlvilágról. Egy-egy ház mentén, egy-egy utcasarkon rémülten megállok, táguló orrlukakkal, riadt tekintettel fürkészek körbe, menekülni akarok, de valami fogva tart. Lábam alatt a csatorna zubog, mintha emlékeim szennyes árja akarna rejtett medréből kitörni, hogy elsodorjon. Legyen hát; elkészültem. Utolsó, nagy összeszedettségemben felmutattam még esendő, makacs életemet – felmutattam, hogy azután magasra emelt két kezemben ennek az életnek a batyujával elinduljak és, akár sötét folyam sodró, fekete vizében,

elmerüljek,
Uramisten!
hadd merüljek el
mindörökké,

Amen.